

Næstved i Middelalderen

Offentlig kildeudgave

Kommentarer generelt: Se bogen s. 164-66

Kilder

På grund af målgruppen, økonomien, omfanget og de mange illustrationer er deciderede kildehenvisninger sparet væk. Men en kommenteret ren tekstudgave med kilder er afleveret på Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv (hedder nu NæstvedArkiverne) og Næstved Museum, hvor den kan ses (ikke så aktuelt mere med denne hjemmeside).

Hvis nogen skulle finde fejl i indholdet eller vil supplere teksten, er man velkommen til at skrive til mig (via mail).

Nogle steder er jeg selv blevet opmærksom på fejl eller unøjagtigheder, og andre steder er der siden kommet ny viden.

Der er fx flere steder i bogen, hvor jeg beskriver samme steder / emner på en ret så forskellig måde sammenlignet med 1981-bogen (eksempelvis beskrivelsen af Sten-Boderne). Der er ganske enkelt dukket megen ny viden op, der kuldaster tidligere formodninger - ligesom der kunne (og kan) være enkelte vildskud. -

Svend C. Dahl

(kildeudgave jan. 2002 – enkelte ting ændret 2012)

Der er en hel del citater undervejs fra kilder, og de er alle i kursiv, undtagen ved ganske korte uddrag, hvor der er brugt citationstejn.

Jeg håber disse sider kan være til glæde for nogle, der vil kigge mig efter i kortene. - Åbenlyse fejl / tvivlsomme udsagn / diskussionsåbne spørgsmål / eller forslag til forbedringer.

Hvis man synes, at teksten er for lille og komprimeret - har man fuldstændig ret. Men dette skal ikke erstatte bogen med 40-45% illustrationer - kun supplere dele af den.

Denne kildeudgave kan ikke stå alene - det er nødvendigt at have bogen ved siden af. Illustrationerne og teksterne til samme bringer mange oplysninger af betydning for forståelsen.

- Kildeangivelser er langt overvejende til revideringer og udvidelser af den gl. tekst fra 1981 samt de rent lokale Næstved-forhold.
- Afsnit med mere eller mindre generel danmarkshistorie har kun ganske få noter. - Dvs. kildeudgaven er ufuldkommen (brugt den gl. bog som kilde).
- Litteraturlisten har til gengæld en halv snes titler mere med - som jeg har brugt mere perifert og valgte ikke at nævne i selve bogen.

Kommentarer / henvisninger til bogens tekst er i det følgende anbragt i sådanne rammer - med mindre og anden skrift.

Alle illustrationer skal ses i den trykte bog, og tekster, der er direkte relateret til illustrationer er fjernet her.

Bogens **register** passer ikke til denne udgave, og derfor ikke er medtaget.

Indholdsfortegnelse er bogens - men medtaget her, så man kan slå op i bogen.

Sidehenvisninger i teksten henviser tilsvarende til bogens sider.

Anvendte forkortelser: se litteraturlisten.

Materialet er beskyttet af de samme copyrightbestemmelser som trykte udgivelser (citatreger / kildehenvisninger etc.) - og for institutioner skal kopiering og rapportering ske efter Copy-Dans regler.

Til privat brug er alle velkomne til kopiere materialet helt eller delvist (max ét eksemplar).

Indhold					
Næstved i dag og oprindelsen					
Næstved anno 2001	9				
1767	10				
Tidsepoker	12				
Tilbage i tid					
De ældste byer	13				
Jernalder/vikingetid	13				
Næstveds placering	14				
Stednavnet	14				
Peder Bodilsen	14				
1135	15				
1140	17				
Næstved på begge sider af åen	18				
Kong Valdemars					
Jordebog	18				
Bystørrelser	18				
Hvad er en købstad?	19				
Udstrækning og Omgivelser					
Bykort 1675	20				
Byens porte og hegn	21				
Hegn og grøft	22				
Yderområder	22				
Overdrevet	22				
Sandbjerget	23				
Munkesøen	24				
Møller	24				
Kilder	26				
Fjerdinger og matrikler	26				
Havnen					
Koggen	29				
Handel over					
Østersøen	29				
Konkurrenter	31				
Fra åhavn til udhavn	31				
De centrale dele					
Langs Susåen	35				
Stueklint og eng	38				
Badstuer	38				
Omkring Riddergade	39				
Hærstræder	40				
Byens centrum	41				
Middelalderens					
Axeltorv	41				
Torvets nordside	42				
Torvets vestside	43				
Boder	44				
		Sten-Boderækken	45		
		Kirker – kirkelige stiftelser			
		Skt. Peders Kirke	48		
		Skt. Mortens Kirke	49		
		Helligåndshuset	50		
		Fattigforsorgen	51		
		Skt. Jørgens hospital	52		
		Klostre	54		
		Næstved Skt. Peders kloster/Skovkloster	54		
		Nonneklostret Gavnø	56		
		Tiggermunkeklostre	58		
		Sortebrødreklostret	58		
		Gråbrødreklostret	61		
		Det nye torv	61		
		Kirkernes indtægter	62		
		Kirkegårde	62		
		Kampene ved Næstved			
		Slaget ved Næstved	64		
		Bauehøje	65		
		Valdemar Atterdag	65		
		Husvolden	66		
		Kriggergraven på Sandbjerget	69		
		Byens styre			
		Privilegier	70		
		Næstved vs. Skovkloster	71		
		Fælles lovgivning	72		
		Offentlige hverv	72		
		Byrådet	72		
		Byfogeden	73		
		Andre offentlige jobs	73		
		Byens indtægter	76		
		Borgerskab	76		
		Byens udgifter	76		
		Borgeleje	77		
		Retsudøvelse	78		
		Bytinget	78		
		Rådstueretten	79		
		Straffe	79		
		Galgen	80		
		Handel og erhverv			
		Torvet	84		
		Ulovlig handel	85		
		Markeder	86		
		Købmændene	86		
		Håndværkerne	87		
		14-1500-t håndværk	88		
		Kvinder og erhverv	89		
		Mandemangel?	90		
		Håndværkerlaug	92		
		Reguleringer	92		
		Laugstævnet	93		
		Vedtægter/skrå	93		
		Rejsende håndværkere	96		
		Gilder	96		
		Gildeskråen	97		
		Næstved-gilder	97		
		Den religiøse side	98		
		Fiskerne	98		
		Susåen	98		
		Karrebæk Fjord	99		
		Smålandshavet	100		
		Skånemarkedet	101		
		Købstadens indbyggere	102		
		Adelen	102		
		Gejstligheden	103		
		Tyende	103		
		Dagligliv og levevilkår			
		Gader og stræder	104		
		Affald i gaderne	105		
		Gårde og huse	106		
		1682	106		
		Lokummer	107		
		Ildebrand	108		
		Hvad hed de?	109		
		Mest almindelige navne 1567	110		
		Familien	111		
		Ægteskab	111		
		Kønsroller	112		
		Belysning og aktivitet	113		
		Maden	113		
		Husdyr	114		
		Øl	115		
		Mjød, vin og brændevin	116		
		Brød og bagere	116		
		Krydderier	118		
		Sundhed	118		
		Misvækst	118		
		Epidemier	119		
		Levealder og højde	120		
		Fester	122		
		Sygdomsbekæmpelse			
		Læger	123		
		Bartskeerere	123		
		Behandling	124		
		Lægeurter	126		
		Kloge folk	126		
		Landefarere	128		
		Fattig - syg - tigger			
		Værdige og uværdige	129		
		Skole			
		Latinskolen	131		
		Dansk skole	133		
		Klosterskoler	133		
		Herlufsholm Skole	133		
		Skoletugt	134		
		Skolegang?			
		Land-By?	136		
		Tro – overtro			
		Den katolske kirke	137		
		Sidealtre	138		
		Relikvier	139		
		Helgener	140		
		Aflad og skærsild	141		
		Kalkmalerier	143		
		Brydningstid	144		
		Martin Luther	144		
		Gråbrødreklostret	145		
		Poul Helgesen	145		
		Reformationen	146		
		Herreklostre	146		
		Peder Palladius	147		
		Den nye gudstjeneste	148		
		Mørkets magter	150		
		Farer for gravide	150		
		Efter fødslen	151		
		Troldkarle og -kvinder	152		
		Hekseprocesser	153		
		Heksetider	154		
		Næstved-hekse	155		
		De sidste 500 år			
		Rekorder	157		
		Hvor stor?	157		
		Baggrund	157		
		Den Nordiske Syvårskrig 1563-70	158		
		Videre nedgang	159		
		1672-byer	160		
		Indbyggertallet gennem 450 år	161		
		Kommentar og Bilag			
		Bilag			164
		Litteraturliste			172
		Register			174

Næstved i dag og oprindelsen

...

Tilbage i tid

De ældste byer

De ældste kendte byer i daværende Danmark er Hedeby/Slesvig og Ribe, begge fra begyndelsen af 700-tallet. Fra middelalderens begyndelse ca. 1050 kendes dertil danske byer som Aarhus, Aalborg, Odense, Viborg, Randers, Lund, Helsingborg, Roskilde, Ringsted og Slagelse. Næstved nævnes først 1135.

Men der har været flere byer, der bare ikke er omtalt i kilderne. Man nedskrev ikke så meget på den tid, og at en ting ikke er nævnt, betyder selvfølgelig ikke, at den ikke har eksisteret.

De skriftlige kilder kan også bare være forsvundet. Det ville da være utænkeligt, hvis ikke en meget stor del gik til i løbet af et halvt til et helt årtusinde. Fx er der kun bevaret én dansk regnskabsbog fra en købmand fra middelalderen (Malmø 1520'erne). Dem må der have været adskillige af.

MidaDK, 160 - forf. har i øvrigt glemt Skovklosterregnskaberne

Arkæologiske undersøgelser gennem den sidste generation har kunnet tilføje gevaldigt meget til de skriftlige kilder; bl.a. har flere byer kunnet føres meget længere tilbage end de er omtalt skriftligt.

Det gælder også Næstved, der arkæologisk kan føres tilbage til 400-tallet.

Efter museets undersøgelser - nævnt flere steder i L&L / PBH

Jernalder/vikingetid

Regionens jernalderlandsbyer er stort set alle placeret mindst 5 km væk fra kysten, da man søgte så langt væk fra eventuelle fjender, at de umiddelbart ikke kunne se landsbyen. Store dele af kyststrækningerne var dækket af skov dengang. - De fleste byer ældre end middelalderen har været ganske små, og har mere været en slags samlings- og handelspladser med spredt bebyggelse - nogle kun beboet i sommersæsonen.

Således har Næstved Museum gennem en årrække omkring 2000 undersøgt handelspladsen ved V. Egesborg i bunden af Dybsø Fjord, og hvor der er fundet mange fornemme smykker, spor efter langhuse og især små værkstedsgrubehuse.

Handelspladser kunne ikke gemme sig ude i skovene, da man i sagens natur måtte placere sig et sted, hvor andre handlende og køberne kunne finde en.

Udover indlandsbyer som Ringsted og Slagelse, er de ældste byer placeret i bunden af en fjord eller et stykke oppe ad en sejlbar å i god afstand fra havet - fx Næstved, Ribe, Odense og Randers. Her havde man både fordelene at være i forbindelse med omverdenen - og kunne nå at blive advaret mod et angreb (al samfærdsel udover nærområdet foregik ad søvejen).

Det samme gør sig i stor stil gældende i Skåne, der sammen med Sjælland udgjorde danernes gamle kerneområde. Der var det udbredt, at vikingetidens købinger et stykke op ad en å ved kongeligt påbud blev omdannet til en købstad ude ved kysten (egen kommentar; jeg har bl.a. skrevet "Skåne - En Skarv-guide" 1994).

Da der var fred for vendere eller andre fjender flyttede nogle af byerne ud til kysten, eller der blev grundlagt nye derude. I dag ligger langt de fleste købstæder i Danmark direkte til kysten. - Når Næstved ikke flyttede ud til kysten, eller blev udkonkurreret af fx Karrebæk skyldes det måske, at byen tidligt var så stor og vigtig, at det var for besværligt at flytte den. Eller måske tillod byen ikke andres forsøg på konkurrence.

Mest egne synspunkter + delvis KLMN, bd. 16, 562 (E. Kroman)

Næstveds placering

Hvis Næstved oprindeligt var en bondelandsby ville det være bedre at bosætte sig på Ll. Næstved-siden, hvor der er langt mere regulært landbrugsland med god morænejord direkte ved byen.

På Store Næstved-siden var landbrugsmulighederne begrænset af *Sandbjerget* langs hele Grønnegade-Teatergade (s. 23) og de sandede jorder deromkring - samt af moseområder ved *Pugemosen*, der har ligget bag Ringstedgade ("puge" = "nisse, ond ånd"). If. gamle beskrivelser har mosen strakt sig næsten fra Maglemølle til Ringstedport, og mosen var endnu "kendelig" o. 1870.

Listov 9 - I Næstved Tid. 16.10.01 stod der om det kommende byggeri Bryggerhaven ud mod Rådmandshaven, at jordbunden er så blød, at der først skal piloteres. - Det er vel Pugemosen, der spiller ind?

Dertil var der i jernalderen en større sø fra "Nygade/Grønnegade" til omkring "Torvestræde" (se evt. *Munkesøen*).

Kun hvis Næstved fra starten satsede på handel kombineret med fx dyrehold ville St. Næstved-siden være god. - Det er da også på den side, at man har fundet de ældste spor af bebyggelse tilbage til 400-tallet.

Alt tyder derfor på, at Næstved (Store) fra starten overvejende har været en handelsplads i stil med V. Egesborg - men suppleret med lidt landbrug. Der er fundet spor efter ploven flere steder fra 900-1100-tallet. Modsat V. Egesborg blev Næstved ved med at leve, og blev nok en egentlig (lille) by i 1000-tallet.

Lidt efter Liebgott 1989, 236

Stednavnet

Næstved (1135 Næstweth, 1390 Nestwet, 1535 Nstedh) skal deles Næs-tved og ikke Næst-ved, som man udtaler navnet i dag. - Når det ældste Næstved som omtalt var omgivet af ås og vådområder giver stednavnet "Næstved" mening, idet det betyder "rydningen på næsset". Selve Susåen danner nemlig ikke særlig meget "næs" her.

Weise & Helms, 370

Lille i stednavne angiver normalt en yngre udflytterby fra en hovedby, jf. Herlufmagle-Herlufille. Dvs. Lille Næstved er yngst og har derfor ikke haft betydning for stednavnets dannelse. - Lille Næstved blev senest dannet i vikingetiden; den var i al fald en stor landsby i 1135, der har taget sig af det meste agerdyrkning for "hele Næstved, Store og Lille" - som Skovkloster kaldte byen til 1348.

En anden tolkning går ud på, at navnet skyldes de handlende, der kom sejlene til handelspladsen - og efter at have passeret Ydemæs og Næbbet (her kaldt "Grimstrup Næs") nåede frem til "rydningen bag næssene". - PBH i Nyt fra NÆM. 37
- Der kan dog ikke have været nogen "Rydning bag Næssene", hvis der ikke har boet nogen på rydningen - og disse indbyggere har vel forlods givet deres bebyggelse et navn?
Dvs. bebyggelse før handelsrejsende.

Peder Bodilsen

Tidligere kaldte man Peder Bodilsen for Næstveds grundlægger og opstillede efter en folkeindsamling en lille rytterstatue af ham på Hjultorvet ved 800-års jubilæet i 1935. Der findes også en stor mindesten for ham på Munkebakken, og en vej er opkaldt efter ham.

Selv om byen er langt ældre, fik han under alle omstændigheder stor indflydelse på udviklingen af Næstved. Peder tilhørte Sjællands rigeste og mest indflydelsesrige slægt på denne tid. Noget usædvanligt havde han efternavn efter moren (Bodil), der måske var en af kong Svend Estridsens 20 frillebørn (født uden for ægteskab). Denne konge havde for øvrigt også efternavn efter sin mor.

Peder Bodilsen greb flere gange ind ved konge- og bispevalg. Desuden drog han rundt på tinge efter mordet på Knud Lavard i 1131 for med held at hidse folk op mod kongen og prins Magnus. - Tilsvarende havde han i 1123 på tinge rejst sag mod gifte præster (burde leve i cølibat), og opvejlede bønderne til at gå løs på præsterne, hvis de ikke ville lade sig skille fra konerne.

Det hed i Danmarks ældste historiebog, Roskildekrøniken fra ca. 1138, at mange præster blev jaget væk fra præstegårdene med koner og børn: *nogle blev lemlæstet, nogle blev dræbt, nogle blev jaget ud af landet; kun få beholdt deres ejendom.*

Året efter fik bisp Peder af Roskilde talt bønderne til fornuft, og en lov om cølibat blev vedtaget på tinge; dog måtte eksisterende ægteskaber fortsætte. - Gyld.Egn. 111f. - Roskildekrøniken 24

Peder havde ejendom i Ladby; efter traditionen en storgård, og byfolden i centrum med voldgrave rundt om en forhøjning i midten ser oplagt ud til at have været brugt til det formål. Men stedet er aldrig undersøgt. Slægten var i al fald knyttet til egnen, og har brugt Næstved som deres hjemme-havneby og handelsplads. Peders hovedgods lå nok i Eggeslevmagle nær Skælskør.

"Hjemme-havneby", at PBH kaldt stabelplads
Det kunne også være, at det ældste Fodbygård fra 1100-tallet har tilhørt slægten (løse tanker). Helms 106ff har i øvrigt en udførlig omtale af Bodilslægten.

1135

Peder og familie ejede på det tidspunkt store landområder i Sydsjælland og mange ejendomme i Næstved, vandmøllen og Skt. Peders Kirke. En del af dette blev i 1135 skænket til oprettelse af et nyt kloster, der fik meget stor betydning for Næstveds udvikling.

Derfor fortjener en del af gavebrevet at blive citeret: *Jeg Eskil, af Guds nåde biskop i Roskilde, vil, at det skal være vitterligt for alle kirkens rettroende sønner, nulevende såvel som fremtidige, hvorledes Peder Bodilsen og hans brødre Hemming og Jørgen sammen med deres moder - opflammet af guddommelig kærlighed... har de overdraget den kirke i Næstved, som syntes at høre under deres ret, sammen med alt tilliggende til Gud og Skt. Peder, for at der sammesteds kan blive indstiftet et klostresamfund efter den hellige Benedikts ordensregel ...*

Peder har givet sin gård, således som han selv besad den, i Ladby og Bukkerup med hele husstanden og med ager, eng og skov og halvandet bol og en fjerding - og sjetteparten af den skov, som kaldes Faksinge Ore; i landsbyen Keldby på Møn 5½ bol.

Dernæst gav Hemming og Jørgen gods i tre landsbyer på Falster. *Og deres moder skænkede i Næstved-Lille halvdelen af landsbyen og af skoven, som kaldes Ladby Ore, og Torpet, og i Næstved-Store et bol og en fjerding og en mølle. Dette overdrog de til den fornævnte kirke til bod for deres egne og deres pårørendes sjæle, til frelse for de levende, og til lindring for de afdøde.*

Derefter skænker biskop Eskil sin (formelle?) del af kirken i Næstved, kirkerne i Tjæreby og Haarslev med deres indtægter - samt biskoppens andel af tienden for den fjerdedel af Tybjerg Herred, hvori de bor - samt for alle deres besiddelser andre steder i stiftet (man betalte 1/10 af ens indtægter til kirken, og biskoppen fik 1/3 af denne).

Hvis nogen ville krænke dette gavebrev: *Skal han være hjemfalden til Guds straf ... skal han udslettes af de levendes bog, iføres sin skam som en kappe og være en forbandelse. Det ske, det ske! Amen! - Dette er forhandlet år 1135 efter Herrens menneskevorden.*

Et kloster efter den hellige *Benedikts regel* vil sige et benediktinerkloster. - Et *bol* var et jordmål, som har været ca. 150 tdr. land på denne tid. Peders gård i Ladby og Bukkerup på 1½ og 1/4 bol kan tolkes som 1½ bol i Ladby (225 tdr./som 4 bøndergårde) og 1/4 i Bukkerup (egtl. Bukketorp) - som man ikke ved, hvor har ligget. Måske hvor klostret siden blev lagt?

Ladby Ore er Ladby Overdrev ad vejen mod Holløse, hvor der var skov dengang. - *Torp* var en mindre udflytterbebyggelse, der nok har ligget lige nord for rundkørslen ved omfartsvej/Slagelsevej. En bakke dér hedder Torpehøj på gl. kort, og den nærliggende gård hed Torpehøjgård.

Torpehøjgård nævnt på Vejdirektoratets kort fra 1796 - se min artikel i L&L 1991, s.11, hvor navnet desværre er utydeligt (har selv bedre kort). Torpehøj findes navngivet på Udskiftningskort (Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv).

Bolangivelsen er her specielt fra 1100-tallet, arealindholdet af et bol ændrede sig (Helms 661).

Med 1½ eller 1¼ bol kan Ladbygården ikke have været nogen stor herregård, men "sin gård, således som han selv besad den, i Ladby og Bukkerup" - er ikke bare nogle bol et eller andet sted. Teksten antyder, at han virkelig boede i Ladby - tidsvis?.

Hvis det i virkeligheden var en stor bondegård i Ladby, han gav væk og beholdt sin "herregård" i Byfolden ville det vel ikke kunne ses i teksten? -- Udgravning/tværsnit ønskeligt!

Citatet er efter DRB 29/11-1135 - og er noget forskellig fra oversættelsen i Helms, der bl.a. har glemt at oversætte Jørgens gave og slået bolmål sammen!! - Der er en betydningsforskel på DRB: Peders gård i Ladby og Bukkerup på halvandet bol og en fjerding og efter Helms: sin gård i L og B, udgørende 1 ¼ bol

Hemming har i landsbyen Aalebæk givet et halvt bol og på Falster i Gedesby et bol. Jørgen har i samme landsby Gedesby og i Skelby og i Vaalse givet to bol med den ret i eng og skov, som han selv havde,

Biskoppens andel af tienden for en fjerdedel af Tybjerg Herred kom åbenbart til at blive et stridssemne - I DRB 1300 [135] får klostret fjerdedelen tilbage af Rosk.bispen - "efter mange års stridigheder mellem bispen og abbeden".

1140

Det næste vigtige årstal er 1140, hvor kong Erik Lam udstedte et omfattende gavebrev til klostret med stor betydning for by og kloster. - Brevet opbevares på Herlufsholm, og er Danmarks ældste bevarede dokument. Det blev udstedt i Eggeslevmagle, vel under et besøg hos Peder Bodilsen.

Efter en meget lang indledning hedder det, at Erik for sin sjælefredes skyld og på Peder og brødres bøn skænker:

Munkene, der tjener Gud og Skt. Peder i klostret i Næstved torvet i den fornævnte by, samt alle torverettigheder med al den ret og sædvane hos danerne, som nærmere betegnes som tre marks og fyrrer marks bøder, som hører til den kongelige værdighed, sammen med den forpligtelse, som med et dansk navn (skrevet på latin) kaldes midsommergæld.

I stedet for den leding, der påhviler mændene i samme by og munkenes øvrige landboer, bestemmer jeg, at de skal tjene en dag om året ved at føre mig eller mine mænd over til Falster eller Lolland eller andre omliggende øer, om det er nødvendigt.

DRB 21/3-1140

Det betød, at klostret fik overherredømme over Næstved i stedet for kongen. Det fik afgifter fra torvet, blev øverste dommer og kunne indkassere bøderne. Kun den højeste bøde, der kunne idømmes: "fredkøb" beholdt kongen; dvs. bøde for manddrab.

Dertil fik klostret ret til at indkræve skatterne fra borgerne; dvs. "midsommergæld", der har sit navn efter at den blev betalt til Skt. Hans.

"Leding" var den pligt, mænd havde til at stille til krigstjeneste, når kongen påbød det. At skulle fragte kongen til Sydhavsøerne i stedet var vist et godt bytte, men alligevel blev klostret fri for denne byrde under Valdemar den Store mod at kongen fik det meste af klostrets ejendom på Møn.

DRB [1177-78]

- Næstved er den første danske by, der nævnes med torverettigheder, kaldt en torvekøbing.

Da der ikke kendes privilegier fra den tid, kan man ikke kalde Næstved en rigtig købstad, men den har fungeret sådan. Der findes heller ikke andre danske officielle købstæder på denne tid, og det var desuden langt op i tid - 1337 - skik og brug at kalde købstæderne for torvekøbinger eller blot købinger.
DRB 24/6- 1337 "Borgerne i Roskilde og andre torvekøbinger på Sjælland"

Næstved på begge sider af åen

Det fremgår flere steder, at både Lille og Store Næstved fra 1135 har været betragtet som én by, fordi der var samme ejer, Det var ikke tilfældet i sen-middelalderen.

Klostret fik 1135 jord i både Store og Ll. Næstved, der nævnes som landsby. Valdemar den Store omtaler 1177-78 "Hele Næstved, Store og Lille" ligesom en række konger frem til Valdemar Atterdag i 1348 skriver: "Hele byen Næstved på begge sider af åen".

Andre konger: Valdemar Sejr ca. 1203, Valdemar 3., Erik Plovpenning, Abel ca. 1250, Kristoffer 1252, Erik Menved 1289, - bekræfter blot forgængernes privilegier u. indhold DRB [1177-78] i øvrigt inkl. Grimstrup nu + DRB [1202-05] + [1215-31] + [1250-52] + 1348 + Helms 154, Abel stadfæster ca. 1250 alle sine forgængeres privilegier til "Brødrene i Næstved" - torveafgifter og midsommergæld og landsbyerne Grimstrup, Ladby, Ladbytorp, Holsted, Øverup, Åderup og Gavnø - samt "Hele byen Næstved på begge sider af åen".
Abel: brydere og landboere fri for ledingsbyrde, stud, kværsæde, redskud og ægt.
Brødrene fri for alle bøder og ydelser til kongen.
Resen, s.4: "begge Næstved'er, både Store og Lille Næstved stod under dets (Skovkloster) absolutte eneherredømme".
Erik Glipping befaler Næstveds indbyggere af betale abbeden for deres "forseelser" i stedet for at give sig ind under "mægtige herrer" ??hvilke?? - DRB 1265 u.d.
- Sp: Hvis Næstved var en helhed - hvorfor hed byen så ikke bare Næstved?

Kong Valdemars Jordebog

Købstadlisten, dateret 1231 under Valdemar Sejr, opregner de afgifter de enkelte købstæder var pligtige til at afregne. Fra det sjællandske område betalte Næstved næstmest, og det skulle samtidig betyde, at byen var næststørst. De 10 største var:

Roskilde 80 mark - Næstved 40 mark - Kalundborg 33 mark - København 28 mark - Slagelse 18 mark - Vordingborg 15½ mark - Skælskør 13 mark - Holbæk 12 mark - Ringsted 9½ mark - Helsingør 8 mark.

- Nb.- Når Næstved var klostrets ejendom, hvorfor så afgift til kongen? - beregningerne usikre
(1 mark sølv à 8 øre à 3 ørtug à 10 penninge = 240 x 0,9 g sølv = 216 g sølv - måske omregnet til kun den halve værdi if. note 83 i Jordebogen)

Bystørrelser

Jordebogen er udgivet ved Sv. Aakjær, og han har anslået, at gennemsnitsstørrelsen på en sjællandsk købstad på denne tid har været omkring 900-1000 indb., mens Næstved havde 2800-3000 indb. og det var mange efter den tids forhold.

Aakjær har tilsvarende lavet beregninger på folketallet ud fra lister over byskatter 1523. Da skulle Næstved være blevet den største by på Sjælland med hele 5250 indbyggere! Det var ca. det samme som Odense og Malmø, Danmarks tre største købstæder. Tallene er meget usikre (men spændende).

Se s. 157 ang. størrelse vs. Sv. Aakjærs angivelser

Byernes små størrelser skyldtes bl.a.:

- den udbredte selvforsyning i husholdningen, mest på landet. Der var dermed kun behov for at købe få varer i byen;
- landbruget havde kun en lille overskudsproduktion, der var en forudsætning for at byernes indbyggere havde noget at leve af;
- oplandet kunne ikke gøres større. Dels på grund af, at man skulle kunne gå / køre ind til købstaden og hjem igen samme dag, og dels ville en oplandsudvidelse støde mod nabobyernes interesser og privilegier.

Kong Erik Menveds (1286-1319) tilnavn betyder vistnok "ulykkesfugl", og det var da også under hans styres enorme udgifter, at Danmark begyndte at blive pantsat til nordtyske fyrster (jf. Valdemar Atterdag s. 65).

Allerede i 1302 skyldte kongen så mange penge til borgerne i Rostock, at kongen tilbød at gå i *indlager* (åbent gældsfængsel), hvis ikke pengene blev betalt. I dokumentet er opregnet 161 riddere og væbnere fra Danmark, der alle med "håndslag og sammenlagte hænder" forpligtede sig til at følge kongen:

Hvis vi skulle svigte ved nogen af de fornævnte betalingsterminer, så skal vi (kongen), vor broder junker Valdemar, og vore fornævnte sjællandske vasaller inddrage i byen Næstved, de skånske i staden Lund, de fynske i staden Odense, de jyske i staden Ribe og Viborg.

Selv om det vist ikke blev nødvendigt, er det interessant, at det skulle ske i Næstved - et andet sikkert tegn på byens vigtighed. Af de 161 riddere og væbnere kom måske 40 fra det sjællandske område, og at indkvartere kongen og 40 af rigets fornemste mænd har krævet en by af en anseelig størrelse. De øvrige nævnte byer var alle bispebyer og blandt landets absolut største byer på denne tid.

1302 DRB, 222. - 1317 skete dog noget tilsvarende, hvor indlager skulle gøres i Søbog eller Vordingborg - men det var to store fæstninger, og her drejede det sig kun om 10 mand.
Ad Næstved som Sjællands samlingsby - se under Baunehøje

Hvad er en købstad?

- Bymæssig bebyggelse med mange huse tæt sammen.
- Adskilt fra omgivelserne - med vold og grav, plankeværk/palisader eller bymur.
- Særrettigheder i forhold til omgivelserne (privilegier).
- Kun i købstaden fandt man købmænd, håndværkere, torv og marked.
- Man havde sit eget retsområde, en ”byfred” med eget byting og rådstueret.

Livet og samfundstilstandene i byen dengang var mere uforanderlige end i dag. Der skete ikke så mange forandringer, man blev som regel på den plads, man var sat på (”skomager bliv ved din læst”). Priserne kunne også holde sig uændrede gennem århundreder i middelalderen. Mellem 1500 og ca. 1630 var der dog en vis inflation på ca. 2% årligt, forårsaget af en befolkningsstigning i hele Europa – trods krige og epidemier. - Europa havde 85-90 mio. indbyggere år 1500 mod ca. 105 mio. år 1600.

Udstrækning og omgivelser

[se Resens ca. 1675 kort i bogen s. 20]

Selve navnestoffet med gader etc. er især hentet fra Rasmus Nielsen (RN) og Helms - hovedkilderne til dette.

Byens porte og hegn

På den anden side af Susåen lå Lille Næstved som en selvstændig landsby i sen-middelalderen, og herigennem førte landevejene fra Slagelse og Skælskør/ Karrebæk frem til **Store Bro** (8). Hvor der nu er et stort vejkryds (Fønikskrydset) var der i begyndelsen af 1900-tallet knap plads til, at to vogne kunne passere samtidig på broen.

Broen fungerede samtidig som en byport, **Broport**, og den var nok afspærret med en bom, som kunne drejes til side (en svingel). Desuden stod der her en pæl forsynet med et halsjern. Denne skulle symbolisere, at her begyndte byens retsområde.

Rådmand Klingberg kalder den i 1744 ”Store-Broe-Port” og siger at broen var 24 alen lang (15 m) og 6½ (4 m) alen bred. - En *Lille-Bro* er nævnt 1413, hvor en væbner boede i Ll. Næstved ”mellem broerne”. Broen er ligeledes omtalt i 1544.

Broport betvivlet af nogle, men omtalt af RN I, 43 + Helms 382 + Klingberg 80

Ringstedport (12) og **Østerport** (13) i de andre ender af byen var forsynet med rigtige byporte, hvorigennem man måtte drage, hvis man ville ind eller ud af byen. Der har også været en **Mølleport**, hvor Møllegade sluttede nær Maglemølle. Portene var vogtet af bysvendene og var kun åbne om dagen.

Der skulle normalt betales told af de varer, man førte ind i byen – fx for at sælge på torvet. Byportene blev revet ned o. 1851, da tolden blev ophævet. På kortet ser det nærmest ud til, at det er almindelige bindingsværkshuse, der er sat på tværs af gaden og forsynet med en port. Det har det nok også været, men en ”rigtig” muret byport kan man se i Stege.

Navnet **Krums Port** (35) antyder, at den har haft en port. Krums Port var en af de lokale stræder, som kun den fastboende befolkning brugte, og har ikke været bevogtet, men nok forsynet med en ”svingel” (sving-bom).

Al færdsel skulle gå gennem portene. I kong Hans’ bylov fra o. 1500 står der ligefrem: *Den, som stiger over stadens mur, planker eller værn eller bryder planker ud eller fordærver stadens værn, han skal bøde kongen og staden 40 mark.*

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Hegn og grøft

Næstved har som de fleste danske byer aldrig været rigtigt befæstet. Hovedparten af byerne var indhegnet af *plankeværk* og stakitter. I Næstved er det dog nævnt, at byen i 1400-tallet havde et *hagelværk* rundt om byen, dvs. krydsstillede pæle med ris eller tjørn imellem. Dertil blev der 1472 gravet en ny *grøft* nord og øst om byen til Husvolden (s. 66) til erstatning af en ældre grøft, tættere på byen.

Hvor dybe disse grøfter har været vides ikke, men det har næppe været rigtige voldgrave. En østrigsk adelsmand besøgte Næstved i 1516 og mente det var en ”smuk og god by med mange kirker” - men han undrede sig over den manglende bymur, som det var almindeligt sydpå.

A.And 41 / RN I, 65 grøften 1472 nærmest til afvanding - ”hagelværk”: Helms 382 + A.And. 42

Yderområder

Grønnegade bliver på kortet kaldt *Pugestræde* (38), mens *Ramsherred* ikke er navngivet og *Nygade* eksisterede ikke endnu. - *Strædet nedenfor Sandbjerget* (36) førte ligesom *Krums Port* (35) ud til *Sandbjerget* (37) og overdrevet på den anden side.

Overdrevet

På det store fælles græsningsområde, der strakte sig til Holsteds -, Øverup og Rønnebæks jorder gik byens kreaturer frit omkring. Om Næstved før 1100-tallet har haft bymarker på den anden side af Sandbjerget vides ikke, men fra den tid ejede Næstved Skt. Peders Kloster jorden rundt om Næstved, der derfor måtte leje den af klostret.

Frem til omkring 1500 har en mindre del af Overdrevet været opdyrket til kornavl, men det har kun været få, der har kunnet leve af landbrug. Det var yderst upraktisk at skulle op over - eller uden om Sandbjerget - for at komme til at dyrke jorden.

"omkring 1500" - 1528 i RN I, 65f - mens Klingberg siger ca. 1470

Fra ca. 1500-1772 har der kun været "overdrev på Overdrevet", dvs. kun græsmarker o.l. til får og kreaturer. Derefter opdeles overdrevet i marker, hvorved bl.a. *Mark-kvarteret* med Skyttemark og Kildemark dannedes.

Der var rundt om Næstved også en del *urtegårde* og humlehaver (ølfremstilling). Byens borgere og specielt rådmændene havde også lejet området nordvest for Ringstedport af Skovkloster til opdyrkning, og området hedder stadig *Rådmandshaven*.

Fra 1700-tallet findes nogle sammenligninger over sjællandske købstæders selvforsyning med korn - dvs. dyrket på egen bymark. - Næstved kunne kun dække 1% af sit behov, resten skulle købes af oplandet. Kun Køge, Frederikssund og Helsingør nærmer sig med 3-4%, og de er alle yngre byer, direkte anlagt som handelsbyer. Gennemsnittet af øvrige byer på Sjælland var 37% - Jørgen Mikkelsen: Korn, købmænd og kreditter - i F&N 1993, 182f

Sandbjerget

Den store sand- og grusås blev skabt af smeltevandsaflejringer mellem to isvægge under sidste istid - og strækker sig langt, som det officielle navn, *Næstved-Mogenstrup-Åsen*, fortæller. Kendt er partierne ved Grønnegades Kaserne, Munke- og Amtmandsbakken.

En meget stor del af Sandbjerget inde i centrum er gravet væk i dag, fx hele åsens afslutning mod Ringstedgade (Defor-grunden) - ligesom Jernbanegade med alle bebyggelserne, Teatergade og Farimagsvej ved Præstøvej er alle opstået ved gennemgravning af Sandbjerget i 18-1900-tallet.

Sandet fra Sandbjerget voldte af og til problemer, idet det på grund af ringe plantedække, overgræsning eller vindbrud blæste ind over byen, lagde sig i gader og haver og medvirkede til, at Susåen jævnlig skulle oprenses. - Ved udgravning 1998 ved Grønnegade (se nedenfor) fandt man pløjesor fra 1000-tallet - *under* et flyvesandslag. Dvs. man havde opgivet at dyrke jorden pga. sand fra Sandbjerget.

Flere gange blev borgerne pålagt at køre deres møg og andet affald op på Sandbjerget for at dække sandflugten, uden at det åbenbart har hjulpet særligt meget. *Præstø skal forgå ved vand - Næstved ved sand*, siger et gammelt ordsprog.

Eventyret om *Fladsåtrolden*, der så sig gal på kirkeklokkerne i Næstved og derfor vandrede mod byen ude fra Fladså for at begrave kirkerne i sand - hvorved Åsen opstod (der var nemlig hul i sækken!) - er et andet tegn på, at Sandbjerget har spillet en rolle i folks bevidsthed.

F. Michelsen (tidl. museumsinsp.) har været med til at lave udgravninger i sandlag i åen (fortalt mig mundtligt).

Munkesøen

Der har været forholdsvis tyndt bebygget til denne side af byen, og for foden af Sandbjerget lå der en sø, der i middelalderen blev kaldt *Gråbrødrekær* eller *Munkesøen*, begge navne efter Gråbrødreklostret på den anden side af søen. Hvad den har heddet tidligere er uvist.

Som ved flertallet af småsøer er der en naturlig tilgroning fra bredderne, der efter tusinder af år ender med at søen efter en tid som mose er forvandlet til et engområde, som senere igen kan bebygges. Tilgroningen blev forstærket ved at beboerne rundt om har brugt søen som losseplads samt bevidst opfyldt dele af søen senest fra 1300-tallet.

Da søen var størst fyldte den området, hvor senere gaderne Nygade, Ramsherred og Torvestræde blev anlagt. Så sent som i 1645 omtales en bro på Ramsherred, hvor de bærende drager var 7,6 m lange.

På kortet fra 1670'erne er der ikke noget at se, selv om Rådmand Klingberg i 1744 skriver, at søen "endnu er kendelig" - dog nok i form af en fugtig eng. Klingberg brokker sig samtidig over, at de *underjordiske afvandingskanaler* ikke er blevet vedligeholdt i over 100 år, hvorved mange tidligere tørre kældere nu fyldes med vand.

Kanalerne førte vestpå til Pugemose/Suså og sydpå over Købmagergade til Susåen. De er påvist arkæologisk flere steder, senest 2001 ved den frilagte Suså, hvor der blev fundet store udhulede bøgestammer med en indvendig diameter på 28 cm.

Losseplads og kanaler: Klingberg 76 + Nyt fra NÆM 55. - Opfyldning A.And.55. - Bro: OS. 72f

Da Næstved Museum gravede i området mellem Grønnegade, Ringstedgade og Nygade i 1993 fandt man rester af Munkesøen, men også spor efter en del huse og pløjspor fra 1000-tallet, slagger fra en bronzestøbers værksted, mønter fra 1200-tallet m.m.

Igen i 1998 blev der gravet, nu før randbebyggelsen Grønnegade 23-27 skulle opføres. Her fandt man bl.a. en stor teglovn med 3 indfyringskanaler fra 13-1400-tallet, hvor stenene til Helligåndshuset/-kirken, Gråbrødreklostret eller nogle af de mange stenboder i byen blev brændt.

Som det fremgår af bogens fotos har jeg løbende fulgt de fleste udgravninger i Næstved siden ca. 1980, og har samlet noter, artikler, udklip, beretninger m.m. - Dette vil ikke blive dokumenteret her.

Møller

Krums Port (35) på kortet s. 20 har det meste af 1900-tallet heddet *Amtmandsgade*, men fra 1984 igen Krumport. I middelalderen hed den *Hestemøllestræde*, idet der ved hjørnet af Østergade (31) var placeret en hestemølle: 4 heste gik rundt i en hestegang og drejede dermed kværnstenen, så kornet blev malet. Møllen fandtes senest 1540 og blev nedlagt ca. 1845.

Lige uden for *Østerport* (13) var der i 1500-tallet placeret 2 **vindmøller** på det højtliggende, vindblæste terræn på åsen ved den nuværende kirkegård. ”Store- og Lille Mølle” forsvandt omkring 1900.

Endnu en vindmølle fungerede i Åderup fra 1585 (til 1914) - regnedes med til byen RN IV, 247ff og på Ll. Næstved-siden har der også været et par stykker - men først nævnt efter middelalderen. Møllerne vist på 1799-kortet s. 67
Der *kunne* godt have været flere - når St. Heddinge havde 4 vejmøller 1261!!! i Peder Olufsen af Karises testamente 1261 [DRB e. 22/3-1261] -

Vindmøllerne var stubmøller, dvs. møller, hvor hele møllehuset kunne drejes mod vinden. Først senere blev de hollandske møller, hvor det kun var hættten man drejede, almindelige.

Sortebrødreklostret (7) havde 2 små møller: en hestemølle og en vandmølle, kaldt **De små Møller**. Det var kun et lille vandløb, der løb igennem klosterhaven, og man brugte hestemøllen, når der ikke var vand nok i den opstemmede mølledam til at drive møllehjulet rundt. De fungerede til ca. 1700.

Langt den største vandmølle var **Maglemølle** (9). ”Magle” betyder netop stor, og stor var den: senest 1541 havde den 4 vandhjul og dermed også 4 kornkværne. Den var Danmarks største vandmølle. - *Møllen i Næstved* er nævnt for første gang år 1135, hvor den blev skænket til Skt. Peders Kloster af Fru Bodil – Peder Bodilsens mor, og det er den første nævnte mølle i Danmark. - Navnet Magle Mølle har den senest haft fra 1297, hvor den omtales, da den brændte sammen med en stor del af Næstved. Den blev nedrevet 1872, da Maglemølle Papirfabrik skulle opføres.

Eftersom der var en Store Mølle i 1297 har der også været en Lille Mølle. Hvor denne vandmølle har ligget er usikkert, men måske ved Sortebrødreklostret eller ved den opstemmede dam ved Vordingborgvej (se *Husvolden*).

L&L 1989, 17f PBH + RN - strengt taget er der ikke belæg for at Møllen i Næstved fra 1135 er identisk med den senere Maglemølle. Den kunne have ligget et andet sted.

De første vindmøller i Danmark dukkede op i 1200-tallet, men måske bortset fra byernes omegne, spillede de ingen større rolle. - Vandmøllerne var lettere at bygge og gav dermed et større overskud, og små vandmøller kendes fra slutningen af vikingetiden. Det var især konger, herremænd eller klostre, der byggede de større møller, bl.a. for at kunne tage afgifter af folks behov for at få malet korn til mel.

se note om St. Heddinge 1261 ovenfor - vist noget af det tidligste vindmøller er omtalt + delvis MidaDK 225

Møllegade (24) er nævnt 1391 og førte i middelalderen fra Skt. Peders Kirketorv og ud til Mølleport og Maglemølle. Den yderste del af Møllegade kaldte man for ”Snabertun” – det betød oprindeligt et ”gærde/indhegnet område, hvor man står og sladrer”, men i 1520 var her boliger.

DRB 1391/488 Gunhild Pedersdatter solgte gård i Møllegade til Oluf Larsen - som hun arvede efter sin bror - Hr. Jakob Naber
1394 Bernhard **Møller** skyldte Peder Jakobsen fem mark sølv, for hvilke han pantsatte sin gård i Møllegade”.
??selve mølleren?? solgt 1396/194

Kilder

I Resens Atlas fra 1680'erne kan man læse: *Byen er rig på dejlige krystalklare kilder*, og der var i al fald mindst 3 kilder i middelalderen, hvoraf de 2 stadig findes. På kortet ses *Skt. Karens Kilde* (15), *Kilden ved*

Sortebrødre (16) og *Slagelse Kilde* (17), der også blev kaldt Slavs- eller Slags-Kilde. Den blev senere opfyldt, da den var en hringing for færdselen på *Slagkildevej*, der er opkaldt efter den.

Skt. Karens Kilde er stort set tørlagt i dag, men i stensætningen mellem fortov og cykelsti ved Havnegade mellem Brandtsgade og Godthåbs Allé kan den genfindes. - *Kilden ved Sortebrødre* findes stadig i Sortebrødreparken ud mod Slagkildevej; nu forsynet med en mindeplade fra 1864 for borgerrepræsentant Knæckenborg.

Resen s. 7

Kilde: Til erindring om / mægler og borgerrepræsentant / Søren Knæckenborgs / mangeårige virksomhed / for byens og omegnens / forskjønelse. / Sat af erkjendtlige medborgere / på hans guldbryllupsdag / den 23. september 1864

Hr. Ejlers Kilde lå ude på overdrevet (mellem Ejlersvej og Ved Kilden, en sidevej til Kildemarksvej - alle navn efter kilden). Den blev først kendt og berømt for sin helbredende virkning o. 1680. Efterår 2001 var intet vand i kilden (på byggelejeplads Kildens grund).

En kilde opstår, hvor grundvandet kommer frem til overfladen; oftest ved skrænter eller skråninger mod dal, sø, å eller lignende. Kildevandet blev anset for at være særligt godt – og det var det også i forhold til det ofte forurenede og inficerede brøndvand, man kunne få op inde i byerne. - Til nogle af kilderne knyttede der sig en tro på, at kildevandet besad visse helbredende virkninger. Der knyttede sig ofte nogle ”tragiske” historier til, hvordan kilderne var opstået.

Fx skulle en af kilderne være sprunget frem et sted: *hvor engang en ung pige havde hængt sig i et træ den dag, da hendes bejler – der hemmeligt havde givet hende et løfte om ægteskab – holdt bryllup med en anden kvinde.*

Pontoppidan

Kildevandet i byen blev dog især brugt til madlavning og ølbrygning, og der har nok ikke været nogen valfart til Næstved-kilderne for deres helbredende virkning. Det var der til gengæld til kilden i Mogenstrup. Her var der hvert år ved *Skt. Hans* ”kilde-marked”, hvor der blev solgt alskens ting og sager til de syge, der valfartede til stedet. De syge skulle vaske sig med vand fra kilden, som de også kunne købe i små portioner til at tage med hjem. Bagefter skulle de overnatte i det fri ved kilden. Dagen igennem var der samtidig optræden af omrejsende skuespillere og gøglere.

I mindre målestok var der også en vis valfart til den hellige kilde ved *Fodby*.

Ad Fodby - se fx Dahl i L&L 1991

Fjerdinger og matrikler

Næstved var inddelt i *fjerdinger* (fjerdedele), bl.a. for at forebygge ildebrande. Med mellemrum kontrollerede fjerdingsmændene om ejendommene levede op til tidens brandkrav (se evt. *Andre offentlige jobs*).

Men inddelingen dannede også grundlag for *skatteudskrivningen* blandt byens borgere. Udvalgte folk fra de andre fjerdinger (man skulle ikke bedømme sig selv) drog rundt for at vurdere ejendommens værdi.

Se navne i bog - kortudsnit efter A.And - matrikelkort fra Næstved Kommune, 1:5.000

På **matrikelkortet** fra Næstved Kommune (side 28) er der påført ændringer op til 1999-2000 (ca. 1:5000; 1 cm = 50 m). Matrikelkortet viser byens grunde (matrikler) og deres numre. Matrikler med samme nummer viser, at de oprindelig har været én matrikel – denne er så siden blevet udstykket, og hver ny og mindre grund har fået et bogstav efter tallet.

Således kan kortet bruges til at afgrænse middelalderbyens udstrækning mod *Sandbjerget* (overdrevet). Eksempelvis har Munkebakken matr. Nr. 59a. Bebyggelsen ud til Jernbanegade, Teatergades vestside, Amtsgården, Munkebo og husene syd for Farimagsvej ved Kählersbakken har også 59 med et eller flere bogstaver bagved. Det kan kun skyldes en meget sen udstykning, når man træffer en så stor grund så tæt på bykernen. Sandbjerget kunne jo ikke bruges til bebyggelse før langt op i tid. Det var først, da man begyndte at fjerne sand fra ”Bjerget”, at området blev bebygget. Fx er rådhuset i Teatergade bygget i en tidligere grusgrav. Ligeledes har de store matrikler nr. 4, 14 og nr. 18 hørt til Sandbjerget. - Matrikelnumre skal dog bruges lidt med varsomhed; der er sket mange ændringer og sammenlægninger gennem tiden.

Matrikelkortet kan dernæst bruges til sammenligning med Resens kort fra ca. 1675. Det vil ses, at de fleste gader i centrum optræder på begge kort - og bortset fra mindre ændringer, har de haft samme forløb siden 1600-tallet (og middelalderen). Dertil er der naturligvis mange nye veje, station, havn etc. og den fra 2000 frilagte Suså.

Havnen

De mange stræder mellem *Store Bro* og *Slagelse-Kildes-Stræde* (29) førte fra byen og ned til havnen, som selvfølgelig var en **åhavn**, hvor skibene lagde til ved *skibsbroen* – dvs. Susåens bred var forsynet med bolværk og fortøjningspæle.

En del af dette *bolværk* i hele 150 meters længde er udgravet i forbindelse med Susåens frilæggelse på bysiden og arealernes udjævning (2000-2001). En del af træværket er dateret til 1466, hvor bolværkerne nogenlunde svarer til den nuværende regulerede ås bred. Bagved findes ældre bolværker.

Det betyder under alle omstændigheder, at Næstveds havn stadig var en havn af stor betydning sidst i 1400-tallet, hvortil skibene kunne sejle for at losse eller laste deres varer. Susåen var bredere og mere vandførende dengang – forhåbentlig også mere ren, for her lå også byens vaskeplads. Det er nu ikke sikkert, for kong Kristoffer fandt det nødvendigt i 1441 at forbyde borgerne at bruge åen som losseplads.

Koggen

I middelalderen blev der udviklet større skibstyper, især handelsskibet koggen, der er karakteristiske ved deres høje for- og agterstavn og de var omkring 20 m lange og én-mastede. De havde en stor lasteevne, var tunge og stak dybere, så de største kogger ville nok have problemer med at sejle ind ad Susåen.

Ad koggestørrelse - se "oversigtsindgang" i SKALK 2001:5, s. 9ff

Første gang danske kogger er nævnt er da kong Erik Plovpenning 1249 forbød nogen at genere Næstved Skt. Peders Klosters undergivne (dem, der hørte under klostret) ved at sætte dem til bygning af kogger eller forsvarstårne.

Dansk søfarts Historie, bd. 1:, 125, 146 [fejlår s. 125] + DRB 1249:

"Det er kong Eriks vilje, at klostrets friheder skal iagttages uforkrænkede, og han forbyder, at nogen fordrister sig til at forurolige konventets landboer eller bryder ved bygning af kogger eller grave eller hugning af tømmer til barfredede og med hensyn til de biskoppelige tiender. 1249"

Kan åbenbart tolkes på to måder. - NM. Amark 1999, 183: - ingen må tvinge klostrets bønder eller bryder til at deltage i arbejdet med at bygge kogger eller forsvarsværker - [barfred = forsvarstårn o.l.]

men samme Jan Bill er medforf. til Dansk søfarts Historie, - hvor bd. 1, 125, siger: . forbudt at genere ... landboere og brydere i deres koggebyggeri.

s. 146 omtales brevet igen ... landboere og bryder under bl.a. koggebyggeri. - Så er der frit slag!

Jeg havde først skrevet:

"... Plovpenning 1249 forbød nogen at genere Næstved Skt. Peders Klosters undergivne under deres bygning af kogger. - Det kunne tyde på et skibsværft i Næstved, håndværksvirksomhed hørte normalt til købstæderne. Det betyder også, at Susåen har været dyb nok til disse kogger - der måske kun har været en lille type."

Men selv om det er den mest spændende version - så stemmer A-markens udsagn mest overens med klostrets øvrige privilegier "og ånd" -

- dvs. i stedet: ... at genere Næstved Skt. Peders Klosters undergivne ved at sætte dem til bygning af kogger eller forsvarstårne".

Helms 240 har ikke barfredede men byerne! - se og DRB 1265 u.d.

Handel over Østersøen

Næstveds (og den sjællandske) handel over Østersøen med hansebyerne foregik imidlertid ikke på store kogger, men hovedsageligt på *danske småskibe*, skuder - i modsætning til handelen på Skånemarkedet og handelen mellem de tyske byer og Sverige-Norge, der mest foregik på store tyske kogger.

Disse skuder stak ikke særligt dybt og krævede kun en vanddybde på omkring 1½ m. Det kunne Susåen godt klare uden problemer. Skuder på 7-8 meters længde og et fyldigt skrog kunne godt klare turen over Østersøen med fx korn og retur med tysk øl. De største af skuderne har været 12-13 m lange.

I Lübecks "pundtoldbøger" (afgiftsbøger), der er bevaret for 1398-1400 var det kun Skånemarkedet, København og Næstved, der havde specielle rubrikker. Resten af Danmark blev slået sammen. Næstved var dog langt fra så stor som de andre to - et par skibe om måneden i gennemsnit er det vel blevet til, men Næstved havn har i al fald dækket det sydlige Sjælland med tyske importvarer.

Varer, der især blev handlet med:

- Import: hamp, hør, vin, øl, krydderier, humle og tøjler (stoffer).
- Eksport: korn, malt og kreaturer.

Gedesbyskibet ult 1200-tallet ca. 13 m langt (= Bøtøskibet-Agnete)

Dansk søfarts Historie, bd. 1, 217 (skudehandelen)

Curt Weibull, s. 43ff: L har handel med en lang række danske byer. Næstved er kun lille i f.t. Skånemarkedet og "Danmark", men flere skibe er opført forkert og mangelfuldt -

Sammes: Lübeck og Skånemarknaden - studier i L's pundtoldbøger 1922 - koncentrerer sig om Skånemarkedet.

Det gør Poul Enemark: Lybæk og Danmark i Kongemagt og Samfund i middelalderen 1988 også.

Konkurrenter

Næstved Havn blev beskyttet mod ”ubillig” konkurrence fra ”ulovlige” havne i nærheden, hvoraf nogle forsøgte at importere varer uden om tolden i Næstved (”lovlig” havn). Det udstedte kong Kristoffer d. 3. i 1447 en forordning om:

Vi Kristoffer ... gør vitterlig, at vi er blevet bekendt med, at nogle plejer at sejle af ulovlige havne – som er Huerlesze (Bisserup), Hallszminde (Karrebæksminde) og Dybsminde (ved Dybsø), hvilket vor købstad Næstved til stor skade er.

Thi forbyde vi alle borgere og bønder og alle andre, hvem som helst de er eller tilhøre, at sejle ind i nogen af de førstnævnte havne med købmandsskab – uden vore elskelige borgere i Næstved, som må sejle til og fra disse havne, eftersom de har behov.

Ellers bøde på 40 mark og fortabelse af varerne. - DKs.gl.K., bd.3, 248

Havnen i *Bisserup* blev gjort lovlig at bruge i 1576 som en bondehavn; nu kaldt *Hørishavn*. Der måtte stadig ikke drives ”ulovligt købmandsskab” fra havnen, men bruges til udskibning af korn og indførsel af hvad de have behov til deres huses brug.

KB 22/3-1576

Fra åhavn til udhavn

Å-havnen fungerede tilfredsstillende til sidste del af 1500-tallet, derefter aftog trafikken. Dels fordi opmudringen af åen og grødeskæringen (fjernelse af tagrør, siv m.m.) var blevet forsømt, dels fordi tilsandingen tiltog (flyvesand fra Sandbjerget), og dels brugtes efterhånden større og større skibe, så de ikke kunne gå ind til Næstved havn mere.

I stedet kom der mere aktivitet ved udhavnen i *Halzminde* - senere kaldt *Næstved-Minde* eller *Karrebæksminde* (-minde betyder her udmunding). Selve indsejlingen mellem Sjælland og Enø kaldtes *Mindegabet*.

1560 var der klaget over ulovlig udførsel af heste fra Halsminde. Det fik kongen til at beordre en havnefoged ansat: ”som kan påse, at intet udføres, som det er forbudt at udføre. Endvidere skal han sørge for, at de varer, som nok må udføres, men ikke er blevet fortoldede i Næstved, bliver fortoldede”.

Ved reden og bolværket (*Enø Bro*) blev der derfor oprettet en *toldbod*, så man kunne få sine varer fortoldet her. Det kunne også være en fordel, hvor store skibe alligevel skulle omlade til skuder og pramme. - 1620 byggede byen et hus til tolderen derude, men han må vel have boet i ”noget” siden 1560.

OS 145

Næstved var i 1575 blevet så fattig, at byen ikke selv havde store skibe til at fragte en større ladning mursten fra Karrebæksminde til Krogen (Kronborgs forgænger), hvorfor kongen måtte sende et skib til fragten. Borgerne skulle da med deres *skuder og småbåde* fragte stenene til skibet, der må have ligget på reden.

Modsat blev varer, fra skibene på reden omladt til pramme, der blev roet/staget over fjorden af prammænd - ved åen blev prammene ofte trukket. Pramdragningen fortsatte lige til 1892, da der blev indkøbt en damp-slæbebåd.

KB 9/4-1560 + 25/3-1575

Sejladedybet (må forstås som *Mindegabet*) var i vinteren 1592/93 blevet så fyldt med sten og sand, at kun småbåde kunne sejle igennem. Samtidig var byen blevet fattig, hvorfor Næstved fik lov til at beholde byskatten selv i 3 år sammen med 4 skilling af afgiften på hver hest, der blev solgt på hestemarkederne i Næstved året igennem - mod at rense dybet.

Desuden beordrede kongen sine lensmænd i hele Sydsjælland til at levere i alt 460 bøgépæle à 10-12 alen (6½-7½ m lange) til udbedring af bolværkerne ved Næstved skibsbro og *Sejladedybet*.

10 måneder senere havde Næstved stadig ikke fået Jungshoveds andel af bøgestolperne (100 stk.), hvilket byen klagede over til kongen, der derefter beordrede en embedsmand på Vordingborg Slot til at overvære bøgetræerne blive fældet.

Byens rigdom i ”de foregående dyre åringer er taget meget af og forarmet”.
KB 8/2 + 16/2 + 17/12-1593

1567 beordrede kongen abbeden i Sorø at sende en mængde mursten til Næstvedminde for at blive sejlet til København. - KB 17/2-1567 - ordren dog annulleret 5/3 -

Jens Sørensens opmålinger 1690'erne - 1 favn vand i Susåen nær Næstved / andet kort 8 fod -
1 favn = 3 alen = 6 fod = 1,9 m - 8 fod = 2½ m - høj- eller lavvande?

I kong Erik Lams gavebrev 1140 nævnes, at klostret undergavne en dag om året måske skulle føre kongen eller hans mænd over til Falster eller Lolland. Det kunne jo tyde på, at Næstved blev brugt som overfartsby i stedet for Vordingborg, selv om det virker lidt ”naturstridigt”.

OS. 80

[se også bogens ill.]

De centrale dele

Det skal lige bemærkes at **gård** i beskrivelserne betyder bygård - dvs. en ejendom med flere bygninger/længer (fx forhus-sidehus-baghus) og langt større end et **hus** eller en **bod**.

Langs Susåen

Fra *Store Bro* (8) førte **Brogaden** (23) ind til byens centrum; gadenavnet er nævnt 1365, hvor Skovkloster havde en bod (udlejningshus) her.

Brogade fører i dag op til *Kindhestegade*, men den strækning er nok først anlagt i den senere del af middelalderen. Arkæologiske udgravninger i 1991 viste bl.a., at der har ligget en rejsestald på tværs af ”Brogade” i 1200-tallet. På hjørnet til Rådmandshaven, under Sparekassen i Næstved (Brogade 4) blev der fundet jernalderkeramik, rester fra kammager og hus fra vikingetiden - bronze- og smedeslagger, mønter fra 1100-tallet og uringruber til garveren.

DRB 1381 / 185

Den del af Brogade, der førte op til Skt. Peders Kirke, hedder nu **Farvergade** efter et farveri i 1800-tallet. Brogade/Farvergade blev også kaldt *Byens Hærstræde* eller *Lille Brogade*. Også her har der været gravet efter fortiden (1981/86), hvor museet kom tilbage til jernalderen og vikingetiden med keramik og spor efter en gård med smedie fra 400-tallet. Der var ca. 3½ m kulturlag på stedet - mest affald fra beboelser på den anden side af vejen, men også pottemagerovne fra ca. 1300 og bolværker ved Susåens gl. bred.

Omtrent midt på Brogade (Farvergade) førte et stræde (45) ned mod Susåen. - Og fra sydsiden af *Stenboderne* (6) gik 3 stræder ned mod Susåen: **Christen Ledertorfts-stræde** (43), **Brede-stræde** (42) og **Pølsestrædet** (41). - Alle spor af disse huse og stræder er blevet fjernet, men parkeringspladsen hedder stadig Bredstræde-parkeringen.

Udgravninger i sommeren 1981 har dog antydnet, at Farvergade har ændret forløb gennem tiden

Købmagergade (28) var i middelalderen en af de vigtigste gader i byen, og gaden er ikke opkaldt efter ”kjødmangerne” (slagterne), som kortet antyder, men efter købmændene. Gaden hed da også i 13-1400-tallet *Købmannegade*, og i 1500-tallet ”Købmandsgade”. Man har i nr. 5 udgravet en kælder efter et stenhus fra ca. 1500.

DRB 1315 u.d Herman Drav overdrager en gård i K. til S.Peder Kloster mod 4 sjælemesser pr. uge

Mellem Købmagergade og åen var der også 4 stræder på kortet, men 6 i middelalderen: **Ramsherred** (40) – måske skyldes det en fejltagelse fra tegnerens side, at dette stræde her bliver kaldt sådan – idet det ”rigtige” Ramsherred ikke har noget navn på kortet. Eller også skal det bare betragtes som en slags ”kvalitetsbetegnelse”. ”Ramsherred” er en betegnelse for et mindre fint kvarter, et såkaldt ”rabarberkvarter”.

Rolighed (48) i den anden ende af Købmagergade eksisterer heller ikke mere. Der har nok i 1500-tallet været flere gader i dette område, som nu er forsvundet.

Møntergade (47) er nok Næstveds mindste gade, og mange kender den ikke. Margrete 1. fik en ejendom her fra Roskildebispens i 1396 og fra året efter og til o. 1430 blev der ”slået mønt” her i **Møntergården**. - Der havde ikke været slået mønt i Danmark i ca. 20 år, så det var en stor værdighed, at Margrete 1. valgte Næstved sammen med Randers og Lund til møntsteder. Derefter var kun Malmø møntsted.

Møntergården har nok ligget parallelt med Kompagnihuset, men nærmere åen - og bygningen ”fra porten og til åen” blev solgt til Skovkloster i 1455. Møntergården havde altså en port, kaldt *Mønterporten*, og har som møntsted nok været indhegnet.

På Resens kort antydes en port ved Møntergades udløb i Købmagergade - det kunne have været Mønterporten - men A.And. placerer Møntergården SØ for Kompagnihuset.

Møntmesteren Gert Goswinsen Comhaer fra Nederlandene, - kendes mønter til 1422

- KLN1407 / A.And / Galster

Listov, 15 siger at bygningen ”er bevaret” ligesom Kompagnihuset - dvs. ikke forvekslet. og begge af sten - Alle? andre siger forsvundet - sidste rester 1700-tallet

- RN 1,59: kun en enkelt mur tilbage i 1744 - men Klingberg selv (1744) siger kryptisk ”findes endnu mur af”.

Kompagnistræde (46) findes stadig, navngivet efter **Kompagnihuset**, Danmarks eneste bevarede (sikre) gildehus fra middelalderen. Stenhuset er bygget mellem 1490 og 1493, hvor det blev nævnt for første gang og kaldt ”Peblinge-gildehuset” efter det købmandsgilde, der holdt til her: *Peblingegildet*. Dvs. gildet havde som en af sine opgaver at understøtte peblingene - latinskoleeleverne.

Overetagen brugte købmændene til mere festlige formål, idet den var gildesal for deres gilde (se Gilder). - Den nederste etage (delvis kælder) blev nok brugt til opmagasinering af importerede købmandsvarer fra havnen - samt til 3 salgsboder med hver sin dør.

Det nuværende navn kom til efter 1621, hvor bygningen blev pakhus for *Christian 4's Spanske Handelskompagni*, der skulle dække området fra Vordingborg til Slagelse. - *Fæhuset*, den lille bindingsværksbygning, der er bygget sammen med Kompagnihuset, var beregnet til kreaturer (fæ). Huset er fra ca. 1750, men har haft en forgænger. Begge bygninger er dateret efter årringe (dendrokronologi).

Kompagnistræde har haft mange navne. Sidst i 1400-tallet blev det kaldt *Peblingegildehusets-stræde* - i 1507: *Fiskerstræde* og i slutningen af 1500-tallet *Åstrædet*.

Stueklint og eng

Kompagnihuset er bygget ud over en stejl skrænt - *Stueklinten* - der også ses tydeligt ved Stenboderne syd for Skt. Peders Kirke. "Stue" betyder her et rum eller hus, der kan opvarmes - dvs. badstuerne har lagt navn til: "Klinten ved badstue/-erne".

I Næstved er der mellem 2 og 4 m *kulturlag* de fleste steder i middelalderbyen; dvs. menneskeskabte affaldslag ovenpå den naturskabte undergrund. Det gælder levninger efter dyr og mennesker, formuldet "grønt affald", potteskår, fundamenter og bygningsrester etc. Derfor vokser byerne i højden.

Ved udgravninger i området 1992 og 95 neden for Kompagnihuset i de op til 4 m tykke kulturlag fandt man store mængder "frisk" staldgødning og keramik fra germansk jernalder og op i tid og store mængder sko fra 12-1300-tallet. Meget affald er blevet smidt ud over Stueklinten. - Nok så spændende var dog fundet af flere *stræder*. Lige fra primitive risveje fra 1100-tallet - over et træbrolagt stræde fra 1200-tallet - og et stenbrolagt stræde fra 15-1600-tallet, der nok var *Møntergades* tidligere forlængelse.

Dertil er der fundet risflettede *hegn* som adskillelse af de lange, smalle grunde ned til Susåen - samt 2 *skibe* fra 1150-1250 trukket op på hver sin grund; det ene skib har været 10-15 m langt. De utallige kildevæld neden for Stueklinten har holdt sagerne friske.

Badstuer

Neden for enderne af stræderne lå byens badstuer, kendt fra ca. 1400, og der har været mindst to i 1400-tallet. *Købmændenes Badstuestræde* førte fra Købmagergade (mellem Møntergade og Slagkildevej) ned til en af dem.

Da herremanden på Bregentved døde i 1456 testamenterede han bl.a. et gratis bad til de fattige i Næstved i byens badstue - sammen med øl og brød.

G/P 6, 11

Det har nok været almindeligt at besøge badstuerne en gang om ugen eller et par gange om måneden. I vikingetiden blev danskerne omtalt som renlige af englænderne, da de tog bad ugentligt. "Lørdag" betyder ligefrem "den dag, man vasker sig".

I nogle byer var der bestemmelser for, hvilke dage mænd og kvinder skulle bade. I andre badstuer kunne begge køn samtidig få kolde og varme bade, som kunne afbrydes, mens man forsynede sig med mad og drikke. Samtidig kunne man blive friseret, barberet, behandlet for sår, kopsat og åreladet m.m. af *bartskæreren* (en "barber-kirurg").

Brugen af disse badstuer ophørte gradvis i løbet af 1500-tallet. Det skyldes, at badstuerne sandsynligvis var medvirkende til udbredelsen af kønssygdommen *syfilis* - eller "pokker", som den blev kaldt. Sygdommen bredte sig som lysets hast efter Amerikas genopdagelse 1492 med de hjemvendte søfolk. - "Gid pokker havde dig", sagde man om sine fjender, og den talemåde bruges stadig. - Nogle badstuer blev direkte kaldt "bordel-badstuer", hvor det gik lystigt for sig. Det er kendt fra de store byer sydpå, hvordan det var i Næstved vides ikke.

Tuesens Badstue for enden af Kompagnistræde blev lavet om til pottemagerværksted i 1582, men omkring 1600 omdannet til "De 6 Badstueboder" og nedrevet efter 1761. Badstuen er opkaldt efter borgmester Tuesen, der lod den bygge for derefter at forære den til Skt. Peders Kirke i 1484 sammen med Tuesens Boder.

"Den ny badstue, som jeg nylig har ladet opbygge neden udi Møntergården" blev lokaliseret i 1915 og grundigt udgravet 1998-99 af Næstved Museum. Det er Danmarks eneste dokumenterede og arkæologisk udgravede middelalder-badstue!

Flensborg 1295 badedage - MidasDK 201

Anden badstue nævnt 1420 - Helms 172 - Skalk 2000:5 (litt.liste)

Bennike 65ff - 3 former for syfilis, og en ikke-venerisk form har eksisteret < 1493 (syfilisforandringer på ældre skeletter) - men voldsom eksplosion i antallet af tilfælde > 1493 med venerisk, sexuel overført, syfilis.

Omkring Riddergade

Riddergade (32) var en anden betydende gade, hvor bindingsværkshuset *Apostelhuset* fra 1510-20 nok var gildehus for *Kristi Legems Gilde*. Huset har navn efter de udskårne "knægte" under taget, hvor Jesus og de 12 apostle er de ældste bindingsværksfigurer i Danmark. Sådanne knægte blev brugt, hvor etagen ovenover

ragede lidt længere ud over gaden, så huset var oprindeligt i 2 stokværk (etager). Førstesalen blev fjernet under krisetiderne i 16-1700-tallet, hvor der ikke var indbyggere til at fylde husene ud.

Det 2 stokværk høje bindingsværkshus ved siden af (Riddergade 3), kaldt *Ridderhuset*, blev bygget i slutningen af 1500-tallet. Begge huse er hårdt restaureret sidst i 1800-tallet, så der ikke er så meget tilbage fra 1500-tallet på facadesiden.

Resten af sidens huse, inkl. *Det røde Pakhus*, er fra 1800-1850. Dog rummer det gl. trykkeri (1848-1984, ”Kgl. Priviligeret Bogtrykkeri og Avis Expedition”) ved siden af Apostelhuset bag facaden rester af en ejendom fra 1500-tallet. - På den anden side af Riddergade er nr. 6 dateret til 1589, men det er stærkt ombygget og kun portoverliggeren ser gammel ud (”Mit hof til Gud alene”).

Riddergade omtales i 14-1500-tallet som *Kongens Hærstræde*, men i 1451 benævnes den også som: *Den gade, som går fra Købmandegade og til Sankte Mortens Kirke*.

Helms 396

Man har i mange år undret sig over, at byens udfaldsvej mod øst slog et skarpt knæk her ved hjørnet af Købmagergade/Riddergade. En udgravning i 1980 viste, at hjørnet kun har været tyndt bebygget i middelalderen. Man fandt et lille grubehus (halvt nedgravet) fra 1100-tallet og en afvandingskanal (se Munkesøen).

Området har nok været en fugtig eng i forbindelse med Munkesøen, men måske skal man nærmere forestille sig ”Købmagergade” omkring vikingetiden fortsatte mere direkte mod ”Østerport”. Da så *Skt. Mortens Kirke* og bebyggelsen der omkring kom til (måske i 1100-tallet), var det naturligt at vejen ændrede retning der forbi.

Bag Skt. Mortens Kirke lå ”*Strædet bag Kirken*” (34), der i 1800-tallet hed **Kattebjerg** ligesom i dag - efter en årrække frem til 1984 at have heddet Ny Østergade. SØ for kirken ses fattigkvarteret *De Fattiges Boder* (30), som dog i 1400-tallet hed *Sortebrødrestræde* ligesom i dag.

Hærstræder

Byernes gennemgående veje - hovedfærdselsårene - blev kaldt hærstræder og adelgader. I Næstved er omtalt Kongens Hærstræde (Riddergade) og Byens Hærstræde (Farvergade/Lille Brogade) - og hovedgaden i en lang række byer landet over hedder Adelgade/Algade. Disse gaders renholdelse var der større krav til.

Kortet viser det skelet af oprindelige landeveje, som byen delvis voksede op omkring. Dels fra Lille Næstved–Store Bro–Brogade/Farvergade–Skt. Peder Kirkeplads–Købmagergade–Riddergade til Østergade og dels fra Ringsted til Ringstedgade–Hjultorv–Torvegade til Axeltorv/Skt. Peders Kirkeplads - og derfra til Store Bro eller Østerport.

Kindhestegade (22) er gjort stiptet fordi den sammen med en del af Brogade sandsynligvis er anlagt som en slags omfartsvej sidst i middelalderen, der kunne lede den nord-sydgående trafik uden om Axeltorv. Den er derfor ikke så oprindelig som de andre. - *Kindhest* har noget med en lussing at gøre. Det har måske en periode været risikabelt at færdes der efter mørkets frembrud. - Måske har gaden i 1400-tallet heddet *Porsegade*.

Helms foreslår at K tidligere hed Porsegade, nævnt 1398 og 1449 hvor der var en pæn trafik og fine adelsfolk og en rådmand?? s. 382f. - Passer ikke sammen med kindhest - passer heller ikke med A.And's placering af Porsegade helt ude ved møllen som en lille blindgyde - s.49.

Byens centrum

De fleste vil nok mene, at Næstveds centrum er **Axeltorv**. Det var det også i middelalderen - men Axeltorv lå ikke det samme sted, forstået sådan, at navnet er blevet brugt til 2 forskellige torvepladser.

Det nuværende Axeltorv hedder på kortet blot **Torvet** (4), og det blev først anlagt efter 1553. Den lodrette streg på Torvet forestiller en ”*kag*”, en stolpe, man blev bundet til, hvis man skulle piskes offentligt. Hesten, der er tegnet, symboliserer, at her blev der afholdt hestemarkeder – hvilket går igen i det nuværende **Torvestrædes** navn omkring 1600: *Hestemarkedsstræde*. - *Skomagerrækken* eksisterede ikke dengang.

Middelalderens Axeltorv

Hvor hovedfærdselsårene gennem byen stødte sammen, lå *Axeltorv* (26) i middelalderen - det nuværende *Skt. Peders Kirkeplads*.

Axeltorve findes i mange byer, og disse har ligesom **Hjultorvet** (39) deres navn efter, at det var disse steder, bønderne parkerede deres hestekøretøjer, når de kom ind til byen - eller steder, hvor man stillede forskellige typer vogne, når man skulle fælbyde varer (*aksel/hjul*). - Axeltorv/Kirkepladsen har nok eksisteret lige så længe som der har været en by, mens Hjultorvet er dannet senere (nævnt 1424).

Omkring Axeltorv foregik de vigtigste ting i byens liv. Her var *Bytinget*, hvor uoverensstemmelser blev afgjort. Her blev afholdt *torvedage* onsdag og lørdag og *markeder* til sidst i 1500-tallet. Her var byens største og ældste kirke, *rådhus* og *latinskole*, og her var byens centrum siden vikingetiden.

Fra Axeltorv gik **Torvegade** (*Kirkestræde* i dag) nordpå til Hjultorvet og **Møllegade** mod vest. Denne hedder på kortet *Trefoldighedsgade* (25) og i dag *Vinhusgade*. - I nr. 6 blev der i 1983 undersøgt en bindingsværks-ejendom fra 1550-1600 før nedrivning (model på Museet). På grunden blev der derefter gjort fund fra tidlig middelalder og vikingetid (900-tallet).

Ved *Kirkepladsens NV-hjørne*, er husrækken trukket lidt tilbage (ud for Lorange), og man skal forestille sig, at hele den nordlige husrække ned til Gøernes Gård har været trukket så langt tilbage før ca. 1500. Hele rækkens forhuse er bygget ud på torvets plads fra ca. 1500 til ca. 1600.

PBH flytter Torvegade til Kirkepladsens nordside i L&L 94, 17 - vs. Helms 382 +RN IV, 64 (= Kirkestræde m.m.). Jeg ser ingen begrundelse for ændringen og finder det selv ulogisk. En torvegade/torvestræde fører til et torv - den er ikke i sig selv et torv.

Torvets nordside

Den første af disse bygninger, der blev bygget ind på torvepladsen var **Det gamle Rådhus** (59). Der lå allerede en lang én-etages længe mellem torvet og gråbrødrekirkegården fra ca. 1480 (en flot "baggavl" viser, at der ingen bebyggelse var til den side). - Gavlen ud mod torvet havde to døre, og der har nok været to handelsboder.

Ikke engang 20 år senere fandt man ud af, at denne længe kunne bruges til rådhus og byggede en etage ovenpå samt et forhus ud på torvet - med den flotte facade, der stadig ses. Prøver fra tagværket blev år 2000 dateret til ca. 1480 og ca. 1497.

Danmarks eneste bevarede rådhus fra middelalderen (vel fra ca. 1497) er omtalt som rådhus i 1505, så her blev *rådstueretten* sat (1. sal ud mod vejen), og her var byens vejerbod og fængsel. - Rådhuset fungerede indtil det nye blev bygget på *Hjultorvet* i 1856; nu Ting- og Arresthus. - Det nuværende rådhus i *Teatergade* er taget i brug i 1940, men de fleste af kommunens forvaltninger har siden 1983 været samlet i Administrationsbygningen, hvor Gamle Maglemølle Papirfabrik lå.

Udviklingen accelererer: det første rådhus var stort nok i ca. 360 år – det sidste ikke engang i 40 år!

Kun én dendro-prøve fra forhuset - vist pga. sjusk fra udtagernes side (fortalt til Valbo Jørgensen og ref. til mig). Da der skulle 3 prøver til "ca.1480" kunne 1497 måske ændres lidt ved flere prøver. - Det kunne jo være, at årstallet 1492, der af en ukendt grund (spurgte mange uden resultat) er malet i porten, virkelig står til troende!!

Den næste bygning, der blev opført ud på torvet var **Gøernes Gård**, øst for Det Gamle Rådhus. Den moderne rødstensbygning fra 1950'erne, der ligger der i dag har overtaget navnet efter en tidligere adelsgård, en stenbygning oprettet af rigsmarsken (militære øverstbefalende) *Eskil Gøye* og omtalt 1505, hvor ejendommen blev testamenteret til hans kone.

Mellem dette stenhus og rådhuset var der en smal passage. Senere blev der tilbygget en stor bindingsværksgård på stedet, der desværre blev revet ned i 1957. Den lange længe med svalegang mod *Pølsestræde* er dog genopført i "Den gamle By" i Århus. - "Pølsen" ved siden af Gøernes Gård hedder **Rådhusstræde** (27) på kortet. I dag hedder det *Gråbrødrestræde*, og det gjorde det også i middelalderen, da det førte til Gråbrødreklostret. De fleste opfatter ikke strædet som en officiel vej, da den er overdækket to steder.

Endelig blev **bindingsværksgården** på hjørnet af Kirkepladsen og Kirkestrædet opført over flere omgange i 1600-tallet, også delvis på byens jord, der dog på dette tidspunkt havde mistet sin betydning, da det nye "Torvet" var blevet skabt. Egentlig er det 3 ejendomme, der er bygget sammen; og ældst er bygningen tættest på rådhuset. Over porten (på porthammeren) står 1606 med romertal.

Ejendommen betalte jordskyld til byen i 1682, hvilket indikerer gl. byjord.

Torvets vestside

På torvets vestside, under Hotel Vinhusets NØ-hjørne, kan man se en kælder fra ca. 1400 med hvælvinger. Det er resterne af et stenhus, der kaldes *Tyge Dues gård* efter en fornem beboer, der dog kun boede der ca. 1507-20 (Skovklosters ejendom). - I kælderen er der nu indrettet restaurant med nedgang fra Kirkepladsen, hvor der også var trappe i middelalderen.

Ligesom på nordsiden af Kirkepladsen har også Vinhus-siden inddraget noget af det gamle torv (taget ca. 3 m). Lige syd for Tyge Dues gård lå det *ældst kendte rådhus* fra 13-1400-tallet, der altså har ligget inden for hotel Vinhusets område (delvis under gårdspladsen). Der findes stadig fundamenter under jord.

Helms 296f + ego efter PBH m.fl.

Bytinget skulle principielt afholdes udendørs (se *Retsudøvelse*), men senest 1528 opgav Bytinget den gamle skik og flyttede ind på 1. salen i Rådhuset (bag forhuset).

Indtil da omtales Bytingets placering i 1400-tallet i forskellige kilder som liggende enten foran "Vinhus-rådhuset" eller på Axeltorvs NV-hjørne (ved Lorange). - Det er nok den sidste placering, der var den

almindelige og oprindelige, men ved for dårligt vejr gik man måske indendørs i et hus ved ”Vinhus-Rådhuset” (eller i selve rådhuset).

Helms s. 391 (1413) - A.And 85f - PBH L&L94, 18 - RN I, 87 m.fl.
Bytinget måske flyttet senest 1520 - kunne have sammenhæng med den grund i Brofjerding, der stødte op til Tyge Dues Gård, som borgmester Jep Pilegaard mageskiftede til Skovkloster i 1520. - men kun hvis Bytinget var flyttet tilbage? til en placering ved ”Vinhus-Rådhuset”

Der er vist ikke helt tjek på Bytingets placering.

Der er ingen som helst grund til at det skulle ligge sammen med rådhuset. (jf. ndf. under Boder) - Hverken Helms eller A.And. (PBH lidt bedre) har helt tjek på - at Byting og Rådhus/Rådstueret principielt - er to klart adskilte ting, der overhovedet ikke behøver ligge i nærheden af hinanden.

Bytinget er en ældgammel stabil ordning, som jeg nu tror bliver liggende på torvet- hvor det nu engang i vikingetiden e.l.

- er blevet placeret. - Modsat flytter rådhus og rådstueret rundt efter, hvor der er gode lokaler nær omkring torvet.

Kildeuddragene er dybt forvirrende - men desværre kan jeg ikke læse latin og DRB er kun kommet til 1398

- Det virker som om kilderne er tolket uden at have den klare adskillelse byting/rådhus i baghovedet.

En opgave for en latinkyndig med en ”autoritativ” nyoversættelse af kilder vedr. byting/rådhus!

Boder

En bod var en bolig eller et salgslokale evt. kombineret med værksted og beboelse - som blev lejet ud. Nogle har været meget primitive, nærmest skure, mens andre har været dyrere stenhuse. Boderne var mellem 15 og 50 m².

Ved (20) på kortet på s. 35 kan anes nogle boder, der ligesom klamrer sig til kirkegårdsmuren. Denne type boder har været af en ret primitiv type af bindingsværk eller brædder, og som der har været mange af i middelalderen.

Nogle kendte eksempler på boder:

- 1347 nævnes to boder vest for Skt. Peders Kirkegård
- 1381 omtales en bod vest for kirken ved siden af skomagerboderne
- 1374 findes slagterboder syd for kirken
- Syd for disse blev der i 1442 bygget nye bagerboder til afløsning af de gamle
- Gråbrødrene havde 4 stenboder ved Hjultorvet indtil Næstved By fik dem i 1531
- Kompagnihusets stenboder er omtalt tidligere
- Stenboderne syd for kirken omtales nedenfor
- Helligåndshuset og Det gl. Rådhus havde måske stenboder fra starten.
- Nord for Bytinget (Lorange-hjørnet) lå 4 stenboder ud mod torvet, senest fra ca. 1400, hver bod ca. 2½ m bred og 7 m dyb (17½ m²)

1393/112 nævnt gård vest for Skt. Morten + ”**bodested** mod syd nær samme gårds port”.
DRB 1347/412 - 1381/186 + L6L-96

Helms 391 /1413 skænket til skovkloster - ”nogle jorder nord for Bytinget, med de på disse jorder liggende **stenboder**, som er 16 alen i bredden og 11 alen i længden”(dybde?) -10x7m-.

Der står også ”**Møllefjerding** 1405” - senere nævnes 4 boder (byen solgte dem 1405 til en væbner)

Både til handel og beboelse? - Jeg kan kun se at de kan have ligget ved Lorange-hjørnet - eftersom de lå i Møllefjerding. - Det udelukker, at Bytinget på det tidspunkt lå foran ”Vinhus-rådhuset.

Sten-Boderækken

Syd for kirken ligger Danmarks eneste bevarede middelalderlige rækkehuse, og husrækken består af flere ejendomme i forlængelse af hinanden, alle bygget på en skrænt ned mod Susåen (*Stueklinten*).

Mod Skt. Peders Kirke er der én etage, men mod syd to etager, hvor mange af kælderrummene har været forbundet med stuerne ved udvendige trapper. På kortet står om anvendelsen i 1600-tallet: ”Skolen. Boliger til hørere, organist og klokker” (6). På det tidspunkt var de indvendige skillevægge anderledes end før ca. 1600, hvor der var 10 boder og et vesthus. - Alle indgår i dag i Næstved Museum (Boderne).

Ældst er **Stenboderne**, som nok er opført omkring 1400 eller måske endda før. 1374 omtales nogle slagterboder her. Midt i 1400-tallet boede præst og byskriver *Hr. Henrik Gotschalk* i ejendommen med 3 boder. Den blev tidligere kaldt *Handelshuset*, idet man tolkede små dobbeltvinduer som én stor handelsluke.

L&L 96

Uanset nutidens tolkning, burde det dog ikke forhindre, at man kunne have kombineret bolig og værksted med salg. - Kælderrummene har enten hørt til boderne ovenpå, eller de har været udlejet selvstændigt som pakrum. - Derefter blev **Vesthuset** bygget, vel 1430-50 og oprindeligt en etage højere end i dag. Kælderens to rum havde hver sin indgang og her har der været handelsboder, mens de øverste etager nok kun har været beregnet til beboelse og tjente dette formål til 1965, da restaureringen begyndte.

Tuesens Boder, er rækkehuse, bygget mellem 1480 og 84 af *Mogens Tuesen*, borgmester 1468-88 og en af byens rige. Hver af de 7 boder havde ét rum (nok opdelt) i stueetagen med muret ildsted, og til hver bod hørte et kælderrum. Nogle kældre kan måske have været lejet ud til varer fra havnen e.l.

Lejerne kendes ikke fra starten, men senere boede kirkens og latinskolens embedsmænd i de fleste af boderne; dvs. rektor, organist, lærere ("hørere") og klokkere. Indvendigt var der kun bindingsværksvægge. - Måske boede nogle af de mange præster i middelalderen her.

1484 skænkede Mogens Tuesen sine boder til Skt. Peders Kirke sammen med badstuen neden for Møntergården:

Jeg Mogens Tuesen, Borgmester i Nestuedh og nu kirkeværge til St. Peders Kirke her, gør vitterligt med dette mit åbne brev – at jeg nu i min velmagt og affri vilje, med min kære hustru Ælnes vilje og begge vore venners og slægtninges jaord og tilladelse, Gud den Almægtige til lov, hæder og værdighed, milde mø Jomfru Maria, St. Peder og alle gode Guds helgen til ære, mine forældre og min hustrus venners sjæle til hjælp og trøst –

haver givet og nu skøder på egne, hustrus og begge vore arvingers vegne til evig eje til St. Peders Kirke, min sognekirke –

det ny stenhus, som jeg nu haver ladet opbygge, sønden til kirkegården liggende, som er syv boder og boliger, med sin kælder hver bod, og al anden tilliggelse, intet undtagen, hvilket stenhus haver i længden fra det gamle stenhus, Hr. Henrik Gotschalk udi boede, hvis sjæl Gud naade, og i øster 58 alen, sjællandske og et kvarter, og bredden er fra kirkegården, så meget som ringmuren udenom, med det ringmuren står oppå” – (en sjællandsk alen var ca. 63 cm).

Citat fra RN 1,51, virker som en rimelig gendigtning af orig. fra "Boderne i Næstved", s.12ff - men RN havde skrevet 48 alen - som jeg har rettet her til 58 alen, da orig. (lidt pudsigt) skriver 40 + 18 (efter min tolkning) - hvilket passer med husets længde (36 m s.35) - idet $58 \times 0,63 = 36\frac{1}{2}$ m.

Det må have kostet en formue at bygge en badstue og 7 rækkehuse som solidt stenbyggeri - for derefter blot at forære det væk. Tuesen ønskede til gengæld, at der skulle holdes morgen, aften- og natsang i kirken alle hverdage af 4 præster og 2 peblinge, samt brændes vokslys og ringes med klokke i samme forbindelse - til glæde for hans og familiens sjæle.

Måske var det pengene værd for ham at få et bedre eftermæle. I al fald skrev en munk i Skovkloster, at han døde af druk den 18. okt. 1493:

... døde en vis borgmester ved navn Mogens Tuesen en ynkelig død af fylderi og uden sakramenter og opgav ånden under et brækningsanfald. Han var en lang tid en fjende af dette kloster - det tilgive ham den almægtige Gud - men fortrød det til sidst og forbedrede sig.

Boderne 15 / Helms 374

Latinskolen bliver også kaldet "Peder Syvs Hus" efter en berømt rektor her 1658-64. Skolen dannede en flot afslutning på hele husrækken, og blev opført ca. 1500 og kom til at dække for en flot blændingsgavl på Mogens Tuesens Boder. Skolemesteren boede i starten på øverste etage.

Desværre blev latinskolen revet ned, da man byggede "Skolen på Kirkepladsen" samme sted 1881 (nedlagt 1987 og siden Musikskole). Efter andre kendte latinskolers standard har denne hørt til de større (se evt. Skole).

Kirker – kirkelige stiftelser

Skt. Peders Kirke

Byens største kirke (1) bliver samtidig anset for at være en af landets fineste gotiske kirker, især koret, der udgør 7 sider af en 10-kant. Den treskibede kirkes nuværende udseende er resultat af byggerier ca. 1370-1405, hvor en tidligere kirke skulle udvides.

Denne datering skyldes, at maleriet i koret af Valdemar Atterdag menes malet lige efter korets bygning og Valdemars død 1375 og malerierne i nordre sideskib dateres til 1400-1410. Tårnet blev forhøjet ca. 1500.

Den tidligere kirke fra omkring 1250 var en ønskibet korskirke (som Herlufsholm Kirke) og var ca. 48 m lang - ikke så meget kortere end de 56 m i dag. Denne kirke brændte delvis i 1280.

Før denne kirke stod der en anden og mindre kirke - dén der blev nævnt i 1135, da Bodil-familien skænkede den til oprettelse af et kloster på stedet. If. en tegning fra ca. 1260 i klostret har det været en 2-tårnet kirke af kvadersten (tilhuggede stenblokke).

Helms er på afveje s.43, hvor han kalder tegningen et fantasiproduct - da den viser kvadersten i stedet for teglsten - men der blev netop ikke brugt teglsten, men kvadersten før 1160-70

Bodil-familiens kirke har måske været i stil med Fjenneslev Kirke, som også var en herremandskirke. Måske blev denne stenkirke opført omkring 1075, hvor der også kom stenkirker i Hammer og Slagelse.

Eftersom Næstved eksisterede i vikingetiden som en nok vigtig handelsplads, kunne man forestille sig, at der har været en trækirke før. Dem har der været en del af i 1000-tallet, men de var ikke holdbare og har ikke efterladt sig mange spor.

Kirken er indviet til **Skt. Peter**, som dermed var kirkens *skytshelgen*, der dermed skulle beskytte kirken imod fortrædeligheder. Peder/Peter var en af Jesu apostle, og det var ham, som fik overdraget nøglerne til Himmerigets porte ifølge legenden om hans liv. Denne siger også, at han blev den første biskop i Rom, og alle følgende paver fik ”overdraget” Peters værdighed som kirkens øverste hellighed.

Det er også Peters og pavemagtens nøgler, der er afbildet i Næstveds byvåben (se s. 12 og 20), der blev brugt som segl indtil 1541 og igen fra o. 1900, hvor byrådet fandt det gamle segl frem. Bølgerne symboliserer Susåen. Udover malerier er der fra middelalderen bevaret 2 rækker korstole i kirken, malmdøbefont, stort krucifiks (egtl. fra Fodby Kirke) og meget fornemt træskærerarbejder fra 15-1600-tallet (se evt. *Sidealtræ*).

Skt. Mortens Kirke

(2) er mindre end Skt. Peders Kirke, men også denne blev oprettet af Skovkloster. Man ved ikke præcis, hvornår den blev opført, men det har nok været i første halvdel af 1200-tallet. Imidlertid har der måske været en ældre kirke på stedet fra første del af 1100-tallet eller før.

PBH - L&L 94, 12

Skt. Mortens Kirkes *bygningshistorie* er et eksempel på, hvordan kirkerne forandrede udseende i middelalderen. Det er kun få middelalder-kirker, der stadig ser ud, som de gjorde, da de blev bygget. De blev bygget om efter de skiftende tiders smag. Kirken skylder sit nuværende udseende en restaurering i 1850'erne. Kirken var da yderst forfalden, og man overvejede helt at rive den ned. Sideskib, sakristi og våbenhus måtte helt rives ned. 2 helt nye våbenhuse blev tilføjet.

Kirken er indviet til **Skt. Morten** (Martin), der derfor er kirkens *skytshelgen* (værnehelgen). Martin var som ung soldat i den romerske hær i 300-tallet, men en vinterdag mødte han en fattig tigger, som ikke havde fået almisser i lang tid, og som var næsten nøgen. Martin tog da sit sværd, delte sin kappe midt over, og gav tiggeren den ene halvdel. - Natten derpå, fortæller hans legende, så han i drømme Jesus klædt i den halvdel, han havde givet tiggeren. Han blev da omvendt til kristendommen, søgte at komme ud af hæren og lod sig døbe. Han endte ”mod sin vilje” som biskop i Frankrig efter nogle gæs havde røbet hans gemmested. Det er derfor man spiser gås Mortensaften.

Selv om det er Skt. Mortens Kirke, så har den en flot sidealtertavle fra 1526 med billeder fra Skt. Peters liv, et berømt korbue-krucifiks samt Abel Schrøders kæmpe altertavle fra 1667 (han var organist ved kirken).

Helligåndshuset

(3) eller Helligåndskirken, som der står på kortet er i dag museet i Ringstedgade - og Danmarks eneste helt bevarede helligåndshus. Et helligåndshus var en stiftelse for syge, gamle, invalider, forrykte o.l.; dvs. en blanding af sygehus, fattighus og alderdomshjem. Beboerne blev kaldt for *lemmer*.

Den nuværende bygning er sikkert oprindeligt opført som en boderække (som syd for Skt. Peders Kirke) tidligt i 1400-tallet langs nordsiden af Helligåndskirkens *kirkegård*. Senest omkring 1500 blev boderne ombygget til Helligåndshus med førstesal og imponerende blændingsgavl.

Helligåndshuset er nævnt 1398, men de tidligere bygninger kendes ikke. Rester af den tidligere (ukendte) kirke fra 1390'erne blev fundet ved en udgravning 1982 under den nuværende lille have syd for

Helligåndshuset. Kirken brændte i 1514, idet der dette år bevilges aflad til dem, der vil støtte genopførelsen af den nedbrændte Helligåndskirke.

Den blev ikke genopført, men i stedet indrettedes en del af Helligåndshuset til kirke, hvor der blev holdt gudstjenester til 1803. Paven gav faktisk i 1514 tilladelse til at omdanne Helligånds-*huset* til et Helligånds-*kloster*, men det nåede ikke at blive realiseret før Reformationen.

Fattigforsorgen var før Reformationen især noget kirker, klostre og stiftelser ("halv-klostre") som denne tog sig af. - Efter Reformationen var forholdene elendige mange steder, indtil det i 1558 blev påbudt hvert sogn at opføre et fattighus for de penge, der kom ind som kirkens andel af tienden.

I Næstved fortsatte Helligåndshuset dog sit arbejde, men havde kun få midler til driften. Efter Gråbrødreklostrets nedlæggelse kom der dog lidt lejeindtægt der fra, og 1542 blev Skt. Jørgensgården nedlagt og dens midler blev overført hertil.

Februar 1557 blev der givet tilladelse til de fattiges "*bud og vogn*" måtte drage rundt på Sjælland og Møn – dvs. en indsamling, hvor man kørte rundt fra sted til sted og bad om madvarer, tilskud eller gaver.

Et halvt år senere beordrede kongen abbeden i skovkloster til at give præsten 2 pund korn; Hr. Rasmus prædikede nemlig gratis for lemmerne. I nogle få år i 1630'erne var hospitalet lagt ind under Vartorv i København, men endnu i 1858 stod der i TRAP-Danmark:

Her findes både en afdeling for fattiglemmer under byens almindelige fattigvæsen, hvis tal veksler, og en sygestue ... Helligøjstes Hospitals øverste etage er for tiden indrettet til militært sygehus.

KR 25/6 1540 + 23/2-1557 + 9.9.57 - "årlig må oppebære 2 pd. korn for denne tjeneste" + Helms 218
1540 blev en Hr. Hans forstander, og han skulle prøve at skaffe midler til "de fattige til deres ophold".
KB 14/9-1559 Hr. Peder Paasche forstander
Hikuin 7 - L&L 97

Helligåndshusets fattigkirkegård blev delvis udgravet 1982. Den havde været i brug fra 13-1800-tallet og der blev fundet 333 begravelser, jævnt fordelt på mænd, kvinder og børn, men spædbørn og yngre, stærke individer manglede stort set.

I området bag Helligåndshuset blev der også fundet levn efter et hus og håndværkere fra 11-1200-tallet: kammager, bronzestøber, smede og tømrere. Nedenunder var der spor efter ploven (900-tallet). En flot brølægning var fra omkring 1600, hvor *Bøddelstrædet* løb bag Helligåndshuset mellem Grønnegade og Hjultorvet. Både bøddel og natmand boede nemlig her.

NM.A.mark 92: Kirkegården er fra tidligste middelalder, da der har været en simpel grøft under den senere kirkegårdsмур! - PBH vantro.

Skt. Jørgens hospital

Uden for næsten alle store købstæder lå der i 12-1500-tallet Skt. Jørgensgårde beregnet for *spedalske*. - Spedalskhed var tidens mest frygtede sygdom. Kødets og knoglerne blev langsomt ødelagt, hvorved tæer, næse og fingre kunne falde af, mens øjnene blev til store sår.

Sygdomsramte blev udstødt af samfundet, og det betød udvisning af byen og tvangsindlæggelse på Skt. Jørgens hospitalerne (navnet "*hospital*" er kommet af "*spedalsk*"). Nogle fik direkte læst en dødsmesse for sig, når sygdommen var konstateret: - den syge bliver bragt til kirken på en bære, stillet ved alteret, mens slægt og venner står rundt om. Der bliver holdt ligprædiken og dødsmesse, hvorefter præsten kaster 3 skefulde jord på den syges hoved og siger: "*Min ven, nu er du død for denne verden*".

Hvis nogen af de spedalske vovede sig uden for klostret, fx for at tigge, skulle de være forsynet med et "klaptræ", så de kunne advare de raske, der kun nødtigt kom i nærheden af dem. I kong Hans' bylov hedder det: *Ej må spedalsk Folk blive i Staden, vil de ej med det Gode, da må Borgmestre lade dem føre til næste Sancti Jørgens Closter spetal med deres gods.*

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

På denne barske måde lykkedes det for Danmark at få bugt med spedalskheden i løbet af 1500-tallet (omtales i Danmark mellem 1095 og 1588), og alle hospitalerne nedlægges, mens man i Nordnorge og Island træffer sygdommen endnu i 1900-tallet. Sygdommen findes stadig i en del ulande, men kan sagtens helbredes, hvis den opdaes i tide.

Skt. Jørgensgårdene var en slags "døds-ventesale", men i ventetiden var alle, der kunne arbejde i sving i mark, have og avlsbygninger eller måske med vævning og klædeproduktion. En rask kunne dengang godt frivilligt følge med derind for at pleje den syge (måske mand-kone), men valget gjaldt for livet. Man skulle ikke regne med at komme ud igen senere, hedder det normalt.

Dog siges det om Næstved-hospitalet i 1492, at raske ikke måtte lade sig indlægge. Var der ved at blive trængsel? Forstanderen skulle i 1492 også ansætte plejepersonale og få en kapellan til at holde messe 3 gange om ugen. Disse folk har man vel ikke nægtet at komme ud igen? Måske var hospitalet knap så lukket mere i 1492 som tidligere.

Næstveds Skt. Jørgensgård ved Vadestedet i Åderup er nævnt 1261 og blev nedlagt 1542. Hospitalets kirke er markeret med brosten i græsplænen foran DR-Regionalen. Der har været flere udgravninger, og der er fundet omkring 650 skeletter, mærket af sygdommen på forskellige trin. Der blev ikke skelnet mellem rig og fattig, alle ramte blev lukket inden for området, og en af de rige er udstillet på museet (kendes gennem sin signetring). - Af de døde var der omtrent lige mange mænd og kvinder, mens knap hver femte var barn eller ung.

Nævnt i Peder Olufsen af Karises testamente 1261 [DRB 22/3-1261] Hist. Samf. 1953 + L&L 94, 22f + Bennike 12, 58ff (efter udgravning 1951: Ca. 45% af de døde var mænd, 6% børn og 40% kvinder. Mændenes gennemsnitsalder var 38 år, kvindernes 33 år. Der er udgravet ca. 200 skeletter på det tidspunkt - flere siden.)

Hospitalets *skytshelgen* var selvfølgelig **Skt. Jørgen** (Georg). Han var ridder, levede omkring år 300 og blev martyr for den kristne kirke. Dyrkelsen af ham blev meget udbredt – nok specielt fordi han blev betragtet som de værgeløses beskytter. Men samtidig var han dragedræber, og det er normalt sådan, man træffer ham i mange kalkmalerier landet over. Hans legende fortæller:

En by i Lilleasien var truet af en drage – og så frygtelig var den, at dens åndepust kunne dræbe folk. Hver dag krævede den 2 får, men da der efterhånden ikke var så mange får tilbage, tilbød kongen, at byen skulle ofre et får og et menneske i stedet. En dag traf loddet hans egen datter, men kongen blev nødt til at rette sig efter, hvad han selv havde bestemt, og prinsessen blev sendt afsted. - Men da kom Jørgen ridende forbi, spurgte pigen, hvorfor hun græd, og da han hørte, hvilken skæbne der ventede hende, besluttede han at forsvare hende. I det samme kom dragen imod dem, Jørgen gjorde korsets tegn og gennemborede dragen med sin lanse. - PS. Han giftede sig ikke med prinsessen, men drog videre.

Klostre

Der var i middelalderen 4 klostre i og ved Næstved: Skovkloster, Grå- og Sortebrødreklostre og Gavnø nonnekloster. Disse klostre trak mange mennesker til byen, specielt ved diverse religiøse fester. Ofte fik man pavens tilladelse til at meddele ”*aflad*” til alle, der besøgte deres kirke på bestemte festdage. Når man så var i byen, gjorde man sine indkøb med det samme.

Næstved Skt. Peders Kloster - Skovkloster

Klostret, der blev oprettet i 1135 fik en overordentlig vigtig rolle i Næstveds historie. Det har været diskuteret i mange år, hvor klostret lå i begyndelsen. Nogle mener, at det fra begyndelsen lå ude i skoven, selv om dokumentet fra 1135 overdrog kirken i Næstved til et kloster, der skulle indstiftes *sammesteds*.

Munkene har måske boet nær Skt. Peders Kirke i midlertidige boliger indtil man kunne få opført et solidt kloster. Imidlertid stod kirken i skoven et par km fra Næstved (Herlufsholm) færdig omkring år 1200. Kirken var det første, der blev opført af et kloster, og det har vel mindst taget 20-30 år at opføre den. Derefter blev de tre klosterfløje opført, senere udvidet og ombygget. Munkesten og tegl til taget blev skabt på klostrets teglovn i nærheden.

Dvs. senest omkring 1200 har munkene boet ude i skoven og udført deres daglige 8 gudstjenester i den nye klosterkirke. Klostret fortsatte i mange år med at hedde Næstved Skt. Peders Kloster, og først fra 1363 optræder navnet *Skov*-kloster, der svarede til placeringen (nu *Herlufsholm*). - For at undgå for megen forvirring kaldes klostret overvejende Skovkloster her i bogen.

Nielsen + Resen + Helms + A.And: klostret lå inde i byen til en start.
--

Ældste teglovn ca. 600 m syd for klostret, blev senere afløst af en anden teglovn ca. 600 m vest for klostret - På nordsiden af vejen mod Ladby (i svinget) - Hedder Teglovnsbakke på gl. kort - Det er endnu i dag muligt at finde teglstensrester på stedet. - se og Helms 641ff
--

Om navneskift: Helms 120; pantebrev 1363 - I pavedokument først 1457 - + KB 18/8-1561

Benediktinerordenen, som oprettede Skt. Peder Kloster/Skovkloster repræsenterede et fremskridt i det daværende samfund. Udover bøn m.m. havde munkene et udadvendt arbejde, hvor de bl.a. beskæftigede sig med forbedring af dyrkningsmetoder, planteforædling, dyrkning af lægeplanter, lægekunst, sygepleje og undervisning.

Klosterkirken og måske nogle bygninger brændte 1261 og kirken blev derefter forsynet med hvælvinger. - Ældre Sjællandske Krønike 1261: *Og Næstved Kloster brændte*.

Gennem hele middelalderen forærede fromme, rige mennesker ejendomme til klostret, til gengæld for munkenes bøn for deres sjæl i Skærsilden - og måske fordi de ville bo under klostret i deres alderdom. Der var på Skovkloster omkring år 1500 ca. 80 munke, novicer (munke ”på prøve”) og lægbrødre – desuden ca. 50 personer ansat som tyende (tjenestefolk). - Dette antyder, at munkevæsenet var kommet temmelig langt væk fra den oprindelige idé om et liv i bøn, fattigdom, ydmyghed og afholdenhed.

Kirkerne fik efter Reformationen lov til at beholde deres få ejendomme – mens bispens og klostrenes mange besiddelser selvfølgelig var en ”lækkerbissen” for kongemagten, og i 1537 overtog kronen Skovkloster. Munkene fik dog lov til at blive boende til 1559, hvor de resterende blev overflyttet til Sorø og Antvorskov klostre.

DRB 6/5-1378 - Helligkorsalter i søndre side af kor!! vs. = lægmandsalter (S.Peder). - God beskrivelse i DRB [1192-1225] om Bodil Hemmingsdatters indgivning i klostret og al det udstyr hun betingede sig

I senmiddelalderen fik nogle munke lov til at beholde deres tidligere ejendom -efter - at være indtrådt som munk!
Helms 390 + 397

KB 14/9-1559 - KR 3/12 1540: ”Hr Ofve Bilde fik livsbrev på Skovkloster frit og kvit uden al afgift mod at holde de munke, som nu er indgivne, efter gammel sædvane og deres nødtørfighed”.

I 1560 blev kronens Skovkloster mageskiftet med Herluf Trolles Hillerødsholm. I den forbindelse blev der lavet en opgørelse, hvorefter 124 af Skovkloster bøndergårde, 2 storgårde og nogle huse blev overdraget til Herluf Trolle. Han fik også ”alle de bier, som er i klostret” og ret til at nedlægge kirkerne i *Ladby* og *Vridsløse*, hvorefter beboerne skulle søge til den tidligere klosterkirke i Skovkloster. Det samme kom senere til at gælde for bønderne i *Holsted*, *Øverup* og *Ll. Næstved*, der hidtil havde søgt kirken i Næstved. Kirke og kloster hedder fremover Herlufsholm.

Kongen beholdt dog en del for sig selv, eller overlod det til andre. 1480 ejede Skovkloster nemlig omkring 435 gårde og op mod 30.000 tdr. land og var et af Sjællands største klostre (Antvorskov, Sorø, Esrum og Ringsted var større). - Alene i St. og Ll. Næstved ejede klostret i 1480 ca. 110 gårde, huse eller grunde, og kongen beholdt ejendommene i Næstved By.

Helms 190 - KB 1/7-1560 + 8/7 - Herlufsholm fik også fri birkeret.

Navneskift nævnt 18/8-1561 - til kongen?

Ll. Næstved først flyttet sogn senere -KB 24/8-69 + nævnt KB 3/12-1576, at præsten til S.Peder får extra korn fra Roskilde, da hans indtægt er mindsket efter L. Næstved indb. skal søge til Herlufsholm:

”Ll. Næstved, som fra arilds tid har ligget til bykirken, for nogen tid siden er blevet lagt til Herlufsholms Kirke”.

KB 18/8-1576 - kongen solgte 30 ejendomme i Næstved - delv Helms 182 + 195

Ved mageskiftet 1560 optegnedes flg Skovkloster-ejendom:

Vridsløse 13 gårde (gd.), 1 gadehus og 1 kirkegård (vel med kirken) - Rislev 14 gd., 1 penningehus, 1 gildehus, 1 øde jord - Holsted 10 gd. - Øverup 10 gd., 1 penningehus - Appenzæs 10 gd. - Gerdrup 4 gd. - Naby 5 gd., 1 øde jord - Ladby 16 gd., 3 øde jorder - Guderup 3 gd. - Holløse 2 gd. - Kalby 10 gd., 1 gildehus - Borupgård - Grimstrupgård - Tyvelse 8 gd., 1 penningehus - Ll. Næstved 19 gd. - samt Næstved Mølle (Maglemølle).

Dvs. i alt 124 bøndergårde, 2 storgårde (som 3-4 gd.) og nogle huse o.a. - Et gadehus lå på landsbyens gade, dvs. fællesjorden (jf. gadekær) og var normalt jordløst eller havde kun lidt have. - Et penningehus var et jordløst hus, der kun svarede en pengeafgift.

Nonneklostret på Gavnø

Livet i dette kloster kender vi ikke så meget til. I modsætning til de andre tre klostre tog man ingen specielle opgaver op. Nonneklostrene var ofte steder, hvor rigmænd anbragte de døtre, de ikke kunne få gift – eller som de ikke ønskede gift! - Selvfølgelig var der også kvinder, der af sig selv ønskede at gå i kloster. Men de skulle gerne medbringe penge eller en ejendom til klostret som ”betaling” for opholdet. Derfor optog klostrene næsten kun kvinder fra overklassen.

Nonnernes liv var indadvendt og virker på os ensformigt. Dagen gik med bønner, broderier, læsning, gudstjenester og spadsereture. Mange nonner har sikkert fundet det afslappende - man slap for hverdagens kamp for føden, skænderier med manden, de slidsomme børnefødsler - og nonner levede gennemsnitligt væsentlig længere end andre kvinder.

Dominikaner-klostret blev oprettet af *Margrete 1.* i 1402 efter at hun først havde mageskiftet Gavnø med andet gods til Skovkloster, der havde ejet øen i et par hundrede år. Pengene til oprettelsen kom fra en rig enke fra Skåne, *Ide Pedersdatter*, der også forærede penge til de 3 andre klostre i byen, *Helligåndshus* og *Skt. Jørgensgård* - samt præster, munke, kirketjenere og skolemester.

Egentlig var klostret en filial af *Skt. Agnetes Kloster* i Roskilde, og det ophørte først mellem 1556 og 1584. Dvs. nonnerne fik lov til at blive boende lang tid efter Reformationen 1536. Af det Gavnø, vi kender i dag, er kun kirken oprindelig. Resten er resultatet af talrige ombygninger gennem tiderne, men der er murrester fra klostertiden hist og her.

DRB 23/6-1402 + Helms 166

Ide Pedersdatter (1398) forærede også penge til Skovkloster + munke + abbed Mads + skolemester Jon Mogensen, grå- og sortebrødre (guardian dertil en pasgænger til værdi 4 mark sølv), *Helligåndshuset*, *Skt. Jørgensgården* og de to sognekirker med præster og kirketjenere.

Egentlig var det meningen, at nonneklostret skulle oprettes i Gladsax i Skåne, men *Margrete 1.*, der var eksekutor sammen med biskoppen i Roskilde, fik hende til at ændre mening. - DRB 11/8-1398

Efter Reformationen fik flere lensmænd ansvaret for Gavnø mod at give nonnerne ”tilbørlige klæder og føde” og ikke ”sælge” nogen af fæstebøndernes sønner. Nonnerne var utilfredse og klagede over ikke at blive: ”underholdt efter kongens anordning” (at få mad, drikke og klæder til ”livets underhold”). - 1552 får Mikkel Sestede forleningen i stedet, men nonnerne klagede 1556 over, at de ikke fik frisk fisk. Kongen befalede ham derefter:

”at yde klosterjomfruene øxne (okser), får, lam, gæs, høns, ved (brænde), kul og penge inden S. Michels dag (29/9) - svin og saltet fisk inden S. Mortens dag (11/11) - tørre fisk ved S. Hans dag - og hvad andet de skulle have, på belejlig tid. Når han fanger ferske fisk, skal han dele noget med dem”.

Flere lensmænd fik Gavnø - Claves Hvitfeldt 12/10-1547 (1½ år) - afløste Joachim Beck
KR 18/4 1549 - Jørgen Brylle fik ”vort og kronens kloster Gavfenøe ... dog at han besørger de nonner, der nu ere eller herefter [!] vorde indgivne, med deres tilbørlige klæder og føde ... bygger og forbedrer klostret ... holde tjenerne ved lov ... ikke bortsælger nogen af de vornedes sønner, som er født på godset ... ikke forhugge skovene” etc.
KB 24/2-1552 - i stedet overtager Mikkel Sestede. - KB 11/9-1556

Tiggermunkeklostre

De såkaldte tiggermunke var en betegnelse for **gråbrødre/franciskanere** (den italienske stifter hed Franciscus) og **sortebrødre/dominikanere** (den spanske stifter hed Dominicus).

Tiggermunkene måtte i modsætning til rige herreklostre på landet ikke besidde store rigdomme. Derfor skulle munkene tigge sig frem i byerne, hvor deres klostre blev anlagt. I den senere del af middelalderen var disse klostrene dog ikke særlig fattige, og fik mange gaver fra rige mennesker, der gerne ville begraves i klosterkirken og have del i munkenes bønner efter døden.

Et eksempel på dette. *Niels Pedersen Gyldenstjerne* til Bregentved døde i 1456 og testamenterede til Sortebrødre-klostret, hvor han skulle begraves, at det skulle have hans krigshest og fulde rytterudrustning. Det er svært at forestille sig en munk i panser og plade drage i krig, men gaven kunne erstattes med penge. Dertil skulle alle munkene have et pengebeløb.

Gråbrødre-klostret fik også et stort pengebeløb, mens de to sognekirker og Helligåndshuset samt Skt. Jørgensgården fik en lidt mindre sum. Til gengæld for alle disse penge skulle munke og præster bede for afdødes sjæl. Ved gråbrødre-klostret har man desuden udgravet en række riddergrave; bl.a. 4 med slagsværd samt 13 signeter (fornemme folks fingerstempel).

G/P 6, 114 - Guardian Klaus nævnt kort DRB 1389/170 + PBH-Hikuin + NM A-mark 1959

Begge klostre blev oprettet i 1200-tallet, og begge mødte modstand fra det allerede eksisterende munkesamfund, Skt. Peder Kloster/Skovkloster, der gerne ville have området for sig selv. Her talte pengene højere end kristent broderskab.

Begge klostre har været flotte 4-fløjede anlæg i flere etager med store kirker. Hos tiggermunkene var kirkerne åbne for folk fra byen (det var de ikke på herreklostrene på landet), og derfor blev kirkerne lagt i nord eller syd, alt efter hvad der var nærmest centrum.

Næstved var den eneste ikke-stiftsby (biskopby), der fik klostre for begge tiggermunkeordener i 1200-tallet (som Lund, Odense, Roskilde, Viborg og Ribe fik). Det viser at Næstved allerede da har været en stor og vigtig by. - Det var nødvendigt med et vist ”kundeunderlag” til tiggermunkene, så det var kun de største byer, der havde indbyggere nok til to af den slags klostre.

I øvrigt er billedet det samme mht. antallet af klostre gennem hele middelalderen, hvor de 4 første af de nævnte byer havde flere klostre; Ribe samme antal som Næstved (oversigt i Dahl 1986). - NB Helsingør fik først 2 tiggerminkeklostre i 1400-tallet.
Klostre nævnt i Peder Olufsen af Karises testamente 1261 [DRB 22/3-1261] - + 1268 18/11
- (se også kommentar efter Det nye Torv) -

Begge klostre blev udplyndret af borgerne i 1531 i forbindelse med Reformations-røret.

Sortebrødre-klostret

(7) lå i udkanten af middelalderbyen. Munkene blev kaldt sortebrødre efter deres kuttet farve, men de blev også kaldt ”prædikebrødre”, da ordenen lagde meget stor vægt på prædikenen, og brødrene var generelt højt uddannede. De ville ikke dyrke jorden eller administrere godser, men prædike og udøve barmhjertighedsarbejde iblandt byens syge og fattige. - Sortebrødrene kom måske til Næstved i 1242; de var der i hvert tilfælde før 1277, hvor magister Rane fra Roskilde forærede Skovkloster to gårde og en vandmølle for at sortebrødrene kunne få lov til at beholde ”den grund, på hvilken de bor”.

DRB 1277 u.d. + Helms 145: klostret havde i samfulde 35 år forulempet dominikanerne.

Det er først gennem museets udgravninger i 1990'erne, at klostrets grundplan blev fastslået. Det 4-fløjede hovedkloster med kirken mod nord lå under græsplænen i Sortebrødre-parken, og plænen er også markant højere end omgivelserne. På et tidspunkt vil klostrets grundplan blive markeret på plænen.

Kirkegården lå nord og øst for kirken, lidt ind under p-pladsen, hvorunder den nordlige klosterdam og en teglovn også gemmer sig. Mod syd havde klostret et par udstikker-fløje. Det var disse fløje, der kom til at leve videre som herregården Sortebrødregård efter Reformationen, og det var disse, som man til for få år siden troede var rester af hovedklostret.

Sortebrødregård blev forlenet af kongen til forskellige standspersoner indtil det blev solgt i 1564. Borgmester *Jonas Nielsen*, kaldt Bonde havde det 1539. Hovedklostret fik lov til at forfalde, og 1552 blev nogle forfaldne huse (længer?) revet ned. Heine Pottemager boede ”i et hus i Sortebrødre Kloster” og var 1552 kommet til at brænde sit hus af.

Den berømte *Birgitte Gøye* fra Herlufsholm levede de sidste to år af sit liv her (1572-74) og fik omdannet klostret til en lille privat herregård med jord til. Det må være fra denne tid, at byens grænser blev flyttet, så Sortebrødre kom til at ligge uden for byens hegn (på matrikelkort hedder det stadig Næstved Markjorder her - i modsætning til Byjorder).

Af selve hovedklostret var der rester at se midt i 1700-tallet, og i 1840 blev de sydlige sidefløje nedrevet, hvorefter **Den Ostenfeldtske Stiftelse** blev bygget delvis ovenpå fundamenterne. Stiftelsen er indrettet med små lejligheder til bolig for ”12 enker efter hæderlige borgere, præster eller embedsmænd i Næstved”.

Hikuin 23 om Næstveds grå- og sortebrødrek. v. PBH
Joens Bunde Kanc.Br. 14/11 1539 + KB 19/2-1564: ”Indhegne gården og haven med planker, ikke gærde”!
9/3-1552 - Heine Pottemager. - KB 13/7-1552 - ny lensmand efter Joens Bunde
”Tilladelse for Fru Sophie, Hr. Axel Brades efterleverske, til at nedbryde nogle meget forfaldne huse på Sortebrødrekloster i Næstved ... og bruge stenene og tømmeret til at forbedre de andre klosterhuse med ...”
19/2-1564 - skøde til fru Sibilla Guldenstjerne, Eskil Gøyes hustru.
(Sortebrødregade) - dvs. gaden nord for Sortebrødre nævnt 1392
Klingberg 1744

Ostenfeld - 1802 testamenteret arv til Sæby; 1816 ændret til Næstved, da han var sur på fødebyen. - Død 1818; og "arv-tagere" købt Sortebrødregd. 1823; "nyopførte" bygninger 1840 - indviet 1841 - Hofmans Fundatssamling, bd. 3, 1837.
Ostenfeld-knogler flyttet fra S.Peder Kirkegård 1850 til parken, og nu begravet under mindesmærket - Næstved Avis 30.6.1855

Gråbrødreklostret

De første gråbrødre ankom til Næstved ca. 1240, hvor de fik et hus stillet til rådighed af en rig dame, og snart fulgte flere gaver. Men først i 1270 viste Skovkloster velvilje:

”skønt vi i sin tid har modsat os, at de fromme mænd franciskanerbrødrene fik bosted i vor stad Næstved ... giver vi dog ... vor tilladelse”. Men gråbrødrene måtte love ikke med deres prædikener at genere Skovkloster.

Gråbrødrene blev også kaldt ”barfodsmunke”, fordi de som tegn på fattigdom og ydmyghed gik uden sko - sydpå. Heroppe mod nord var sandaler vanligt fodtøj.

Munkene fik efterhånden et 4-fløjet klosteranlæg, og da der blev holdt et stort møde med alle Nordens guardianer (ledere af gråbrødreklostre) i Næstved 1277, stod deres kloster nok delvis færdig.

Gråbrødreklostret lå ved det *nuværende Axeltorv*, hvor gråbrødrene i 1270 af Skovkloster fik lov til at købe ”Jens Lærkes” ejendom og dele af andre jordstykker. - Dvs. der var bebygget i forvejen, og man nedlagde ejendom og haver. Ved udgravninger i 1957 forud for anlæggelsen af p-kælderen under Axeltorv fandt man bl.a. 8 brønde og rester fra en kammager (1100-tallet) under bygningerne.

DRB 2/6-1270
Syv år (1270-77) er imidlertid ikke tid nok til at bygge et kloster op på, når disse munke var fattige i starten og selv har måttet lave det meste af arbejdet. Men det er muligt, at deres hus med jord fra 1240 også har ligget i området, sådan at de har kunnet begynde dér.

Klostret blev lukket 1532, hvor rigshofmester *Mogens Gøye* gjorde sit bedste sammen med lutherske prædikanter (støttet af kronen) for at hidse folk op mod tiggermunkene - med vel oftest stærkt overdrevne beskyldninger mod brødrene for griskhed og dovenskab (se evt. *Brydningstid*).

Klostret blev 1532 overdraget byen mod at indtægterne herfra (dvs. udlejning) anvendtes til pleje af syge og fattige i Helligåndshuset.

”Krøniken om Gråbrødrenes fordrivelse - Ref.

Det nye torv blev delvis skabt efter 1532. Klosters kirkegård blev nedlagt og sikkert anvendt til torv sammen med det gamle torv. Da kirkegården gik næsten helt hen til rådhusets baggård har de to torve næsten kunnet ses som ét stort torv med nogle få bygninger midt på torvet. - 1553 kom tilladelse til at rive gråbrødrenes kirke ned:

... og bruge stenene og kalken til deres rådhuses forbedring (reparation) og tømmeret til at forbedre deres skibsbro og bolværk med. - Den plads, hvorpå kirken står, skal lægges til torvet.

Derved blev torvet udvidet kraftigt - kaldt *Hestetorvet* på denne tid - og senere *Torvet* eller *Axelatorv* (fra 1779) som i dag i stedet for det gamle Axelatorv ved kirken, der nu er blevet til Kirkepladsen. Derefter blev der plads til bygninger langs sydsiden. Resten af klostret var nedrevet inden Resen fik tegnet sit kort i 1670'erne.

kort tegnet før 1677 (forord)

Begge Klostre blev udplyndret af borgerne i 1531 i forbindelse med Reformations-røret - if. RN I, 28 og 34. + OS s. 52f + PBH i L&L 1994, 19f.

Selv om tidligere og nuværende Næstved -historikere har skrevet dette (jeg ligeså skrevet det lige før Sortebrødrekil. ovf.) - er jeg ikke så sikker på rigtigheden.

Udsagnet bringes først af RN (som alle andre lokalhistorikere bruger som kilde) - på baggrund af en bog af Nicolaus Helduaderus fra 1624, der i 1610 tillige fik udgivet en lille bog under sit ikke-latiniserede danske navn *Niels Heldvad* (En kort Forklaring over vore Kirkeskikke og gode gamle Ceremonier - genudgivet 1863).

Bogen har en noget omstændelig titel (ej nævnt i litteraturoversigten):

"*Sylva Chronologica Circuli Baltici, das ist Historischer Wald unnd Umzirck desz Baltischen Meeres oder der Ost See, darinnen neben Beschreibung der Länder die Succession aller Könige in Dennemarck und aller Hertzogen zu Hollstein bisz auff den König Christianum IV und Hertzog Fridericum III Gottorpffischer Linien an Tag gegeben, in welchem auch auffgezeichnet die denkwürdigste Geschichte, so sich in Dennemarck, Norwegen, Schweden, Lieffland, Churland, Preussen, Pommern, Meckelnburg, Hollstein zugetragen, von dem Jahr 1500 bisz auff 1623*" (trykt 1624).

NH var fra Slesvig og skrev på tysk (bogen trykt i Hamburg). Han har dels en historisk oversigt over den danske historie, som man kunne beskrive den på den tid. Mest interessant er den anden del, hvor NH år for år 1500-1623 beskriver store og små begivenheder i krønikeform.

For året 1531 (s. 89) skriver han efter en omtale af, at roskildeborgerne nedbrød/nedlagde Skt. Laurentii Kirke og kirkegård for at indrette pladsen til torv (Marcktplatz) - at:

"Solches haben auch getan die Bürger in Nestedt die das schöne Kloster zu den Grawen Brüdern zerstört. / Die Mönche verjagt / und einen Marcktplatz an der Stelle zugerichtet. Im Chor aber / da der hohe Altar gestanden / haben sie gleichfals den Pranger [gabestok] oder Kaeck (kag) gefetzet / wie heutiges Tages noch augenscheinlich zusehen.

Das Kloster zu den Schwartzen Brüdern / am Strande [må betyde: nær åen] gelegen / ward zu der Zeit auch zerstört / ist nachmals von einem Edellman [adelsmand] gekauft und bewohnt worden."

Imidlertid blev Skt. Laurentii i Roskilde først nedbrudt 6-7 år senere og gråbrødrekirken i Næstved først efter 1553 (KB 29/1-1553). - Gråbrødrene blev heller ikke forjaget i 1531, men i 1532 (if. den samtidige "Krøniken til Gråbrødrenes Fordrivelse) - og Sortebrødreklostret havde stadig prior og munke i 1535 (RN/OS). Klostret blev forlenet til privatpersoner efter Reformationen, mens prioren blev protestantisk sognepræst i Glumsø.

Dvs. hvis klostrene blev udplyndret i 1531 (og det er meget muligt), har man derfor både ladet bygningerne blive stående og munkene blive boende bagefter. Klostrene blev efter Helvad "zerstört", der betyder "ødelægge, tilintetgøre, lægge i ruiner" if. ordbogen, men det kan slet ikke passe.

Heldvad blander nogle ting sammen, når han ser tilbage godt 90 år senere. Hvilke kilder han har haft til rådighed fremgår ikke, og 1531-plyndringerne kan ikke anses for at være en 100% pålidelig oplysning.

Derimod kan Helvads oplysning om, at kagen og (?) gabestokken blev placeret, hvor gråbrødrekirkens hovedalter havde været, meget vel være rigtig. Det fremgår af hans tekst, at den kunne ses på hans tid (wie heutiges Tages), og den er ligeledes aftegnet på Resens kort fra ca. 1675 - på et sted, der passer fint med kirkens kor. Kag og gabestok må da være flyttet omkring 1555 fra den gl. placering foran rådhuset.

Formålet med flytningen var at kagen samtidig kunne fungere som en skampæl over katolikkerne (papisterne): "Den Papisten zu Schimpff und Spott / auffgerichtet" (nævnt s. 82 i bogen)

Om Gråbrødreklostret blev revet ned efter 1532, eller først efter 1553 er der uenighed om. *Kongebrevet 10. aug. 1532* åbner mulighed for begge dele:

"Næstved borgere får herved [ffinge] forleningsbrev på Gråbrødre klostret udi deres by Næstved med alt dets rette tilliggende, kirke, kirkegård, hus, have og gårdsrum, som det nu forefundet er udi alle måde, så megen ret og rettighed som K.M. [Kongens Majestæt] og kronen dertil har eller have kunne - at have, nyde, bruge og beholde til evig tid - undtagen den rettighed som Claus Daa og hans moder, fru Gundel, Oluf Dås efterleverske, har der udi og som forne [førnævnte] Oluf Då for dem udi være havde; [?] været indgivet i klostret?] - dog med så skel [betingelse?], at de straks skulle holde det Hellig Gejsthus [Helligåndshuset] der udi Næstved færdig og der indlægge fattige, elendige, syge mennesker &c [o.l.] og forsørge dem med klæder, kost og føde. - Og hvis årlig rente som de derefter til evig tid kunne tjene [fange] af forne Gråbrødre kloster eller af de huse, som de derefter på samme sted bygge måtte [vorde] - skal alt sammen komme til de forne syge menneskers nytte o.l. og ingen andens gavn.

Datum Antvorskov Skt. Laurentii dag år &c Mdxxxij"

- Efter Kirk.Saml. 1, 1849-52, s. 416f. (stavemåde moderniseret, ordstilling bibeholdt):

If. RN ejede Claus Daa (og moren) til Raunstrup en del af klosterbygningerne.

Var Helligåndshuset ikke færdigt!? Måske genopbygning efter branden 1514.

Ad klosternedrivning

KB 29/1-1553 - "rådhuset" må være ejefald af "rådhus" og ej flertal (citeret i bogen) -

"lægges til **torvet**" - enten fordi man betragter byens torv som et samlet hele uanset om delt i flere dele? lyder rimeligt pba. privilegierne - eller også har man tænkt på nedlagte kirkegård som torvet.

Dvs. man kan forestille sig, at man betragtede torvet på begge sider af det gl. Rådhus som et samlet hele - som *Torvet*.

Husk, der var udover Rådhuset næsten ingen bebyggelse mellem det gl. og nye torv - jf. rådhusets "bagside" med blændingsgavl ud mod gråbrødrenes kirkegård. - Ingen randbebyggelse langs det nuv. Axelatorv.

Hvis bygningerne var revet ned **før** kirken ville nuv. Axeltorv vel have ligget nærmere Hjultorvet (hvor klosterbygningerne lå) - og i så fald ville der **ikke** have været behov for at udlægge pladsen, hvorpå kirken stod, til torveplads i 1553!!

RN, I, 29 + OS 52 + PBH!!! river klosterbygningerne ned før kirken i L&L, 94, 19 - men ikke i L&L 1990, 5

Ved et løst overblik over skæbnen for de næsten 50 gråbrødre- eller sortebrødreklostre i Danmark (via Garner) må det konstateres, at kun få klostre blev revet ned umiddelbart efter munkenes fordrivelse.

En stor del af kirkerne blev til sognekirker, vel fordi de var flottere end de tidligere sognekirker, der blev revet ned i stedet. - Mange af bygningerne blev anvendt til hospital/fattiggård/rådhus eller forlenet ud til en rig købmand eller adelsmand. Bygningerne forsvandt gradvist gennem 16-1700-tallet de fleste steder, men nogle steder kan man stadig finde rester - som (på Sjælland) i Nykøbing F., Holbæk og Gavnø.

Nordens eneste intakte kloster ligger i Helsingør, men det er et karmelitterkloster fra senmiddelalderen.

Vist et generelt træk ved klosternedlæggelser - det var kun, hvor der var behov for at indrette en ny sognekirke i den tidligere klosterkirke - at bygningerne blev revet ned først.

Ellers forsvandt kirken som det første, og det var vel oplagt. Kirken har været dyrere at vedligeholde, og der har været få anvendelsesmuligheder for den, når den ikke skulle fungere som kirke.

Kirkernes indtægter

I middelalderen skaffede kirkerne sig bl.a. indtægter

- ved at rige folk skænkede noget af deres *ejendom* eller penge til kirken, for at de selv kunne få "sjælefred", efter døden, og kirkerne blev store jordbesiddere,
- ved at slægtninge til en afdød betalte for specielle *messer* for denne,
- ved *bods-idømmelse* efter et skriftemål, hvor man havde indrømmet et eller andet "syndigt" forhold.

Disse indtægter bortfaldt ved Reformationen, og kirkerne blev mindre rige. Men den *vigtigste indtægt*:

- "*Tiende*" skulle fortsat betales efter Reformationen. Selv om kongen overtog bispens andel, var der stadig de 2/3 til præst og kirke.
- Indkassering af *leje* for nogle af de ejendomme, kirken stadig ejede, fortsatte – ligesom
- *Begravelse*. Der var stor forskel på, hvor meget der blev betalt for at blive begravet. Rige folk blev begravet inde i kirken – de rigeste i selve koret – og ellers betalte man for, hvor langt væk fra koret, man lå.

Der kunne ved epidemier komme så mange begravelser inde i kirken, at der bredte sig en usund ligstank i kirkerummet, og i flere tilfælde bliver det i perioder forbudt at begrave folk indenfor.

På kirkegården var de dyreste pladser op ad muren ved koret, hvor man kunne få del i "det hellige tagdryp" (regn på et kirketag måtte være noget særligt). De billigste lå ved kirkegårdsmuren.

Det var først efter Reformationen, at menigheden sad ned under gudstjenester. Før stod man op, gik rundt eller knælede måske ved et af de mange sidealtre eller helgennicher, der fandtes dengang. Der kunne dog være enkelte bænke i kirken.

Det medførte en ny indtægtsmulighed, nemlig:

- *Stolestader*. Nu skulle man betale leje for at have en fast plads i kirken – og igen her var der forskel på folk: de forreste og dyreste stole var reserveret til præsten, borgmesteren og rådmændene. Så fulgte købmændene, "finere" håndværkere, andre håndværkere og fiskere. Bagerst sad tyende og fattige.

Mændene sad i stolene på *sydsiden* af gangen og kvinderne på *nordsiden*. I Skt. Peders Kirke kan man stadig se hattekroge på sydsidens stolestader - kvinder beholdt hattene på under gudstjenesten.

Man vogtede nidkært på, at ingen uretmæssigt kom til at sætte sig på ens plads, og inden for de forskellige socialgrupper sad man placeret efter, hvor længe man havde været gift. Der er ligefrem flere eksempler på retssager om hvem, der havde ret til at sidde på en bestemt plads i kirken.

Kirkegårde

Der var 5 kirkegårde inde i middelalderbyen - rundt om Skt. Peders og Skt. Mortens Kirker, Sortebrødre- og Gråbrødreklostrene samt Helligåndshuset. Dertil havde nonneklostret på Gavnø, Skovkloster og Skt. Jørgensgården også kirkegårde. Byens småkirkegårde blev nedlagt ved oprettelsen af den nye Assistens-Kirkegård ved Præstøvej i 1821.

Ved *Skt. Peders Kirke* (1) s. 33 ses kirkegården omkranset af en mur. Der er vist to indgange, men der var vist fire i 1500-tallet. Man havde et noget andet forhold til kirkegårde dengang – de blev ikke passet og plejet, som vi er vant til. Græsset groede højt over gravene, der ikke var markeret som i dag. Høsløttet tilhørte præsten.

Sten-Boderne dannede sydmur til – og havde udgang til kirkegården. Dvs. der har været en livlig trafik over gravene, når folk skulle ind og ud af deres hus. Måske var der håndværkere eller handlende i nogle af boderne. Skolebørnene fra Latinskolen har vel tilsvarende holdt frikvarter mellem gravene!

Men det var ikke kun mennesker, der havde deres gang på kirkegården. Selv om man burde have *færister* ved indgangene, hører man ofte om svin og hunde, som havde forvildet sig ind på kirkegårdene, hvor de afdøde sjældent lå særlig dybt begravet. Dyrenes roderi i jorden kunne derfor af og til forårsage opdukken af mere eller mindre forrådnede lig.

Peder Palladius, Sjællands første protestantiske biskop, siger fx, at menigheden skal holde kirkegården indhegnet med porte og riste, *så grise, heste og hunde ej skal rode rundt i jorden og beskide denne*.

Han mener også, at græsset skal slås noget hyppigere, og at man ikke bør holde fester på kirkegården. Ligeledes bør kirken eller kirkegården ikke bruges som ”sladdercentraler” – steder, hvor man mødes for at snakke og bagtale andre, der ikke var til stede. Når han skriver sådan, var det tegn på, at det rent faktisk var noget, der forekom.

Kampene ved Næstved

Middelalderen i Danmark var en urolig tid med mange krige, også borgerkrige mellem forskellige kongsemner. Det kan måske være spændende at læse om, men det har ikke været spændende for dem, det gik ud over.

Normalt døde flere civile end soldater i krigene. Måske ikke direkte i krigshandlinger, men som følgevirkninger: fødevarerangel, dyrtid (prisstigninger), hungersnød, sygdom og epidemier etc.

[*når elefanter slås, bliver græsset trådt ned*, som det hedder i et afrikansk ordsprog]

Her skal kun omtales nogle krigshandlinger, der direkte har fundet sted ved Næstved.

Slaget ved Næstved

Næstved-Årbogen (skrevet i Skovkloster) skrev kortfattet for 1259: *Jarmer indtog Sjælland 5. påskedag. - Bønderne led nederlag ved Næstved på den hellige Basilius' dag om morgenen.*

Efter Jørgen Olrik: Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebisperid, 13 (1906-08) - ej i litteraturlisten.
(vel også hos Helms).

Og Ældre Sjællandske Krønike skrev 1259: *Der stod et slag ved Næstved mellem bønderne og Jarmer.*

Kampen mellem konge og kirke om, hvem der skulle bestemme over hvad i Danmark var voldsom på denne tid. *Kong Christoffer* havde fængslet ærkebiskoppen og roskildebispen flygtede til Rygen for at hente hjælp hos *fyrst Jarimar*. - Den 17. april gør fyrstens hær landgang på den sjællandske østkyst, stormer København og indtager den. Hvor hæren bryder gennem fæstningen blev et senere bytårn opkaldt efter ham: Jarmers Tårn, der stadig ses rester af.

Kongen er draget til Jylland, og den 29. maj bliver han forgiven i Ribe, måske af abbed Arnfast. Da kirken førte kamp mod kongen, var det ikke nogen synd. Det forhindrede imidlertid ikke Jarimar og kirkepartiet i at ville erobre hele Sjælland. Derfor måtte hæren drage til Næstved, og det foregik pr. skib. Vejene var ret ufremkommelige dengang, og det var lettere at sejle rundt om Sjælland fra København til Næstved. - Det har ikke været nogen lille styrke, og det har været en moderne slagstyrke med et veludrustet rytteri.

Pontoppidan skrev: *Ved Karrebæks Minde, neden for Byen (Næstved), gjorde Hertug Jermer af Landet Rygen Anno 1259 Landgang med sine Soldater.*

Karrebæk Sogn fra Enø og en halv snes km vestpå langs kysten var kongelej, kronens ejendom; måske til beskyttelse af Næstved. Ved landgang derude var der tid til at organisere rytterhæren inden den nåede Næstved, og der har sikkert været sejlspærring over fjordens sejlrender, som kunne omgås ved landsætningen.

Det er vist kun Pontoppidan, der nævner landsætning v. Karrebæksminde, men han må have det et andet sted fra. Resen tror fejlagtigt, at dette slag kom før slaget ved København
Kongelej = krongods, ej kongens private arvejord - G/P Dkshist.4, 249f - indtil Erik Menved pantsatte det i 1293

Næste forhindring på vejen til Næstved var overgangen over *Saltø Å*, hvor der måske var en lille bro på denne tid, måske kun et vadested. Den yderste del af åen var den gang nærmere en lille fjord.

Hovedslaget - *Slaget ved Næstved* - den 14. juni 1259 er sandsynligvis foregået omkring Saltø Å. Det er der forskellige gl. beretninger om, men ingen sikre kilder eller fund. Voldstedet på "nakken" fremspringet ved fjord/å i *Borg-nakke-skoven* hedder Margrethehøj, og er netop opkaldt efter *Margrethe Sambiria*, kong Christoffers enke (siden 29. maj). Hun blev også kaldt Margrethe Sprænghest, måske efter sit temperament.

Her hjalp det ikke - det blev en massakre. Dronningen havde indkaldt bønderne til forsvar af kongemagten - og det blev en kamp mellem en moderne rytterhær og slet udrustede bønder. Mellem 1.800 og 10.000 bønder og kongens mænd blev dræbt! Begge tal er nævnt året efter i et par klageindlæg fra kongen. Men selv "kun" 1.800 døde er rigtig mange.

Yderligere fik de i døden ikke lov til at blive begravet i indviet jord på en kirkegård, da de havde kæmpet mod kirkens parti!

Skyum-Nielsen (Kirkekampen i Danmark 1963) + Hellere Fanden selv på Tronen 92 (Fritzbøger m.fl. 1999) [ingen af dem i Litt.listen]
+ Pontoppidan 97: "Den Kongelige Krigsmagt bestod i et Opbud af Sjællandske Bønder, som hastigt komme og hastigt blev slagne ved 10.000 Mand, hvis døde Kroppe ... ikke måtte begravnes i Christen Jord".
Resen/Hvidtfeldt også 10.000

Kilderne til Slaget ved Næstved er mangfoldige, er indsamlet igennem en årrække, men falder uden for bogens hovedemne.

At *Margrethehøj* i *Borgnakeskoven* if. den lokale tradition knyttes til Margrethe Sambiria finder jeg egentlig et stærkt indicium for: - at der har været en (lille) fæstning her på hendes tid, - at der har stået slag her på denne tid - og at dronningen har været der selv / eller i nærheden.

Indicet er især tungtvejende, da det mig bekendt er sjældent (i det mindste for denne egn), at højnavne er knyttet Margrethe Sambiria - hvorimod der findes adskillige Margrethehøje, knyttet til Margrete 1., som der går mange frasagn og røverhistorier om. Ganske tæt på - ved Saltø Gods - ligger en af disse Margrethehøje, og dronningen ejede da også godset en overgang.

Det kan næppe have været M. Sambiria selv, der har sat skabelsen af voldstedet i gang - det kan der ikke have været tid nok til i den korte periode mellem 29. maj og 14. juni.
Voldstedet/fæstningen er nok ikke anlagt så mange årtier tidligere og har vel heddet noget andet, før traditionen gav den navn efter hende - efter kampen.
Fæstningen har været af "motte-typen" (træ- eller stentårn omgivet af palisader o.l.) med en forborg (senere kaldt Margrethe-vold. Forborgen kan anes på gl. kort som en digesignatur.

Bauehøje

Folk i Næstved-området var blevet advaret om Jarimars ankomst til Karrebæk gennem baunesystemet. Tilsyneladende har hver landsby i området mellem Storebæltskysten og Næstved haft en bauehøj, hvorpå der var forberedt et bål, så man kunne sende besked videre i form af bål eller en røgsøjle til de omgivende landsbyer, hvorved advarslen hurtigt kunne brede sig ind i landet.

Udkigsposterne på de kystnære bauehøje ved Karrebæk, Gumperup (hedder nu Klinteby), Bisserup og det 43 m høje Menstrup Bjerg med vid udsigt over havet startede denne advarselskæde. Alene et bål på Menstrup Bjerg kunne ses af ca. 10 landsbyer.

Når baunen brændte eller *budstikken* (en symbolsk kæp, der betød: "mød straks") gik, var der dødsstraf for alle våbenføre mænd, der blev hjemme. De skulle hænges i deres egen portbjælke.

Selv om bauehøjenes signaler blev spredt hurtigt, så må det alligevel have taget lang tid at samle en bondehær på mindst et par tusind mand, der må være kommet fra en stor del af Sjælland.

Margrethe Sambiria må derfor have haft tid til forberedelse af fjendens ankomst. Når slaget stod ved Næstved, skyldtes det at byen var en af Danmarks vigtigste og mønstringsby for adelens rytteri i middelalderen.

Resen s. 3 "I denne by holdtes forudmønstring over de ryttere, som de sjællandske adelige plejede at underholde til rigets værn og forsvar". - også RN

"Tilsyneladende har hver landsby ..." - udsagnet om bauehøje skyldes egne undersøgelser på Udskiftningskort fra mange ejerlaug i området. - I ufredstider har der nok fast været fast vagt på bauehøjene.

Et bål på Menstrup Bjerg (eller røgen) kunne ses i Karrebæk, Karrebækstorp, Bistrup, Flinterup (lå syd for Saltø Gods, nævnt 1259 og 1277), Saltøby, Spjellerup, Skafterup, Agerup, Hyllinge, Tåstrup, Tornemark og Kvislemark. Når disse landsbyer derefter tændte bål var der derefter nok 3-4 gange så mange nye landsbyer, der var advaret.

Da også Skraverup, Stenbæksholm, Vejlø og nok Gavnø (var også en landsby dengang) havde bauehøje blussede bålene rundt om fjorden.

Kanc. Brevbøger 1588, 15. aug. - ordre til lensmanden i Helsingborg: "at lade lave bavnere på Kullen og andre steder i hans len langs med strandsiden og sørge for, at der bliver holdt god vagt ved dem både nat og dag. Hvis vagten mærker noget til mærkelige skibe eller en skibsflåde, skal den anstikke bavnene, og derefter skal den nærmestliggende bavn tændes og således videre, bavn efter bavn, så det kan blive bekendt. Han skal give almuene i lenet ordre til, at den så snart den ser bavnene blive tændte, skal møde med våben og værger ved disse for at gøre modstand, hvis nogen vil foretage sig noget fjendtligt ..."

Valdemar Atterdag

Danmark havde i en del år i 1300-tallet været pantsat til holstenske grever som belønning for pengelån til kongen. Således var Sjælland, Møn og Lolland-Falster fra 1329 pantsat til *Johan den Milde*, som han kaldtes.

1340 bliver Valdemar 4. konge over Danmark, og han fik senere tilnavnet Atterdag, nok fordi det stort set lykkedes for ham ved hårde metoder at genskabe Danmark som ét rige. Store dele af landet og mange borge var på tyske hænder, men de kom lidt efter lidt over på kongens hænder - gennem køb, list eller kampe.

På Sjælland var Valdemar endnu ikke herre over en eneste borg i 1343, da der stod et mindre slag ved *Fladså Mølle* (vandmøllen lå ved Rettestrup), hvor tyskerne vandt. - 1345 noterer Sjællandske Krønike, at danskerne indtog *Padeborg* (Sparresholm) - samt stormede *Gunderslevholm*, hvorefter de overlevende tyske forsvarere blev hugget ned og borgen ødelagt. 5 år senere var alle borge på Sjælland, Møn og Falster i kongens hænder.

Husvolden

På kortet fra ca. 1675 s. 20 står: *Tvende Høje som kaldes Husvold* (14). De var rester af en befæstning ved Vordingborgvej. Navnet Husvold optræder flere steder, og forleddet "hus" antyder en befæstning, idet "hus" på denne tid i sådanne sammenhænge sættes i forbindelse med borganlæg - jf. Hammershus, Koldinghus m.fl. - Der har nu aldrig været borganlæg af den størrelse, men holstenerne anlagde et todelt voldsted med grav, palisader, forborg og hovedborg med et træ- eller stentårn.

Danskerne lejrede sig om befæstningen ved Næstved, men kunne intet udrette og drog bort, som Sjællandske Krønike skrev for 1344.

Valdemar havde ellers tidligere på året (jan.) sluttet fred med grev Johan: *stadfæstet det skriftligt og afgivet løfte herom på tro og love*. Men en fred for Valdemar gjaldt kun så længe, han kunne se sin fordel i den - desuden mente han, at holstenernes nye fæstning ved Næstved ikke var omfattende, da den ikke er nævnt i

noget ”pantebrev”. - Året efter vendte Valdemar derfor tilbage, og krøniken skriver: *Danskerne tog befæstningen ved Næstved* - hvorefter de ødelagde den.

RN 1.62 + SJKrønike - DRB 29/1-1344 + Arild Huitfeldt, Danmarks Riges Krønike 473 [ej i Litt.liste] - for 1344:
”De holstenere havde bygget dem en ny fæstning ved Næstved - der som Husvolden er - hvilket ikke var benævnt i noget pantebrev. Derfor mente Kong Valdemar, at fornævnte fæstning burde tilhøre ham, eller afskaffes. De holstenere mente den tilhørte dem, thi de havde den bekostet og tillagt gods fra andre len. Derfor (derefter) blev denne fæstning belagt (belejret), men der blev intet udrettet - andet end der blev gjort en anstand (forlig) begge parter imellem”. - do. s. 476 for 1345:
”Samme år fik de danske den fæstning ind ved Næstved - hvilken de ødelagde” - det var alt + lidt om Gunderslevholm og Padeborg.

Valdemar Atterdag havde ødelagt fæstningen og bad 1353 Skovkloster om jordstykket ved Husvold til at opføre et ”hus” (dvs. fæstning) eller gård (kongsgård), hvor han under ophold i Næstved kunne: *hvile ud i tryghed for fjenders angreb*.

12/3-1353 - DRB [18] - Abbed Troels + menige konvent:
... Vor såre kære herre Valdemar, af Guds nåde de Danskes og Venders berømmelige konge, har overfor os beklaget sig over, at han ikke har hus eller gård, hvor han kan hvile ud i tryghed for fjenders angreb, når han kommer til selve Næstved, og har bedt os overlade ham en grund til opførelse af et hus med et fiskevand kaldet ”Dam”.
Og for hans yderligere fremgangs skyld følger vi ham i hans ønske og overlader ham og hans arvinger vor grund sønden for dominikanerklostret i Næstved ved åen med et fiskevand som kaldes ”Dam”, sammesteds, at besidde evindeligt og frit at råde over til eget brug, dog at der ikke på nævnte grund må opføres nogen bygninger, hvorfra der på nogen måde vil kunne forvoldes eller opstå nogen skade eller noget tab for os eller vort kloster eller for vore indtægter i byen eller uden for den.
Til vidnesbyrd ...

Jorden tilhørte altså klostret, der overdrog grunden til kongen og hans arvinger, men betingede sig at kongsgårdens bygninger ikke måtte være til skade for klostret eller dets indtægter. Kongen erklærede, at ”huset” ikke ville blive højere end 30 alen (ca. 19 m), men det skulle vel også være nok. - Der findes dog ingen spor efter ”huset” eller efterretninger om at det nogensinde blev bygget.

Kong Valdemars genbrev - ca. samme dato [19]
”Biskoppen af Roskildes vidisse af Valdemars brev, som erklærede ikke at ville opføre nogen bygninger til skade for os, med undtagelse af et hus i 30 alens højde* på klostrets grund, syd for prædikebrødrenes kloster, hvilket var overladt ham af abbeden tillige med en dam. 1353”

* 30 alens højde hedder det hos Helms - i DRB står dybde, men i noten: ”kan også oversættes i højden; det strider dog formentlig med indholdet af nr. 18”. - Det synes jeg absolut ikke det gør. Desuden ville det være mærkeligt at skrive dybde uden bredde.

L&L 1989, 18 PBH-Kort med dam o.l.
DRB 12/3-1353 [18+19] + Helms 155ff - nb. Helms har en ”fiskedam” - mens DRB (og PBH) har et ”fiskevand kaldet Dam” - stor og afgørende forskel, der gør tolkningerne vidt forskellige - jf. PBH.

”dam” i første kilde, med lille d (ego stort D) kan kun være stednavn.
Valdemar bad ikke bare om et stykke jord et sted ved Næstved - han bad præcis om jorden ved Husvolden med Dam - knap så underdanigt som Helms udlægger det.
I genbrevet står mere upræcist ”en dam” - men det brev er tydeligvis et referat - ikke samme kildeværdi som ovenfor.

(Damsbånd = mølledæmning?)

Kong Valdemar opholdt sig 1355 længe i Næstved, hvor hans kongsgård måske var færdig. Den 26. juni var en række udsendinge fra hansebyerne draget til København for at forhandle med kongen, men han dukkede ikke op. Det undrede tyskerne sig over, fik et ridende bud sendt til kongen i Næstved. Den 3. juli kom tyskerne tilbage, men kongen var stadig ikke mødt frem, og han dukkede først op til de irriterede udsendinge d. 7. juli. Den 2. juli udstedes imidlertid et dokument i Næstved, hvoraf det fremgår at kongen og 27 af rigets fornemste folk var forsamlet i byen - så det har Valdemar fundet vigtigere eller morsommere.

DRB 12/3-1353 [18+19] + Helms 155ff:
Tidligere havde kongen en overgang en gård inde i byen, som Erik Glipping forærede til klostret i 1268. Men det var ingen rigtig stor kongsgård, og havde tidligere været ejet af en præst.
DRB 1268/131 + Helms 148 - DRB 2/7 + 21/7-1355
I begyndelsen af 1400-tallet var Husvolden stadig (igen?) ejet af Skovkloster, der havde lejet det ud til prioren på Sortebrødklostret og en ridder, Hr. Valdemar Bydelsbak.
- Hvad skulle en ridder med Husvolden, hvis det ikke var befæstet? Men hvorfor var Husvolden ikke mere i kongemagtens besiddelse? - selv om den var overdraget til ham og efterkommere.

Retssag 1431 - Helms 173

I klostrets tilladelse til Valdemar i 1353 nævnes, at grunden lå ved et fiskevand kaldet ”Dam”. En dam er i modsætning til en sø kunstigt skabt ved opstemning af vandet (fx en mølledam). Minder om denne dam ved Husvolden optræder på kort frem til 1939 i form af ”Dameleds Hus” - dvs. huset ved leddet ved dammen.

På husvoldens tid skal man derfor forestille sig, at en lille bæk (der løb ca. hvor Galgemarksvej er nu) var blevet opstemmet til en dam (= fiskevand Dam), der enten er skabt for at give forsvar til Husvolden, eller for at oprette en vandmølle, måske en omtalt "Lille Mølle". Måske begge dele.

Mølledæmningen lå ca. hvor Havnegade, Vordingborgvej og Nygårdsvej støder sammen - og Husvold lå ved Platan Allé ved Indre Vordingborgvej. Det må være Husvolden, der derefter blev anvendt som *galgebakke*, vidt synligt og fra ca. 1720 flyttede natmanden op på Husvolden, der måske først derefter blev kaldt *Rakkerbanken*. Denne er omtalt endnu år 1900, men må være forsvundet kort tid efter. Nogle omtaler dog Galgebakken som liggende lidt længere oppe af Vordingborgvej, nærmere Lindevej.

RN og flere andre (efter inspiration fra ham?) angiver **Galgebakken** lidt længere oppe ad Vordingborgvej ved "slagteriet/bryggeri", - nærmere Lindevej og Oskarsvej.

Vejdirektoratets kort 1799 (bog) er imidlertid ret præcist med angivelse af målestok - og if. det passer beliggenheden bedre med Platan Allé (lukket mod Vordingborgvej) 400 m fra Østerport. Borgbanken ses tydeligt (Vejdirektoratet/Rigsarkivet 1799: "Landevejen imellem Wordingborg og Nestved, .paa den Kongelige General Vejcommissions Ordre" + + Konceptkort 1770)-

Voldstedet blev fjernet ikke længe efter 1900 if. artikelref. fra 1900 i Næstved Tid. (ca. 11/3), hvor der var ønske om byggeri på Rakkerbanken, som kommunen ejede.

- Det tyder dog på den nordligere beliggenhed, da det må være de huse, der blev bygget ved Linde/Oskarsvej (opført år ???) - som dobbelthuse til arbejdere.

(Dvs. flere åbne sp.)

Voldstedet må have ligget til begge sider af Platan Allé, hvor de ældste "aldersrenteboliger" nord for alleen er bygget før 1938.

Gallemarksvej = Galge-Markens vej, et navn der kom til efter udskiftningen af byens fælles overdrev i 1772. Det virker dybt underligt, hvis ikke Galgebakke = Rakkerbanke = Husvold.

Oplagt at benytte en så fremtrædende placering som et voldsted - samtidig med at natmanden boede deroppe ved galgen - og stedet angives som Rakkerbanken, hvor han bor (hans hus er markeret på konceptkort 1770, da det blev brugt som sigtepunkt).

I rådmand Klingbergs indberetning 1744 siger han, at fra toppen *kunne* (tænkt) man beskyde Susåen en fjerdingvej i lige linje (7,5:4 = 1,9 km). s. 75.

Fra **hvornår** stod *galgen* oppe på Husvolden?? - jf. rettersted ved Amtsmandsbakke omkring 1300 og voldstedets brug fra omkring 1340??

Endnu i 1927 fandtes der if. en erindring en bæk i lavningen, hvor Gallemarksvej senere blev ført helt igennem (åbenbart kun en del af vejen anlagt på den tid). - Hvor aldersrenteboligerne blev opført var der en kommunal "Stenplads" med skærver o.l. - her holdt bl.a. skærslibere og kedefflikkere til, men Husvolden var vist ikke erkendelig på den tid.

[9/10-01 talt med Fru Michelsen, der boede ved l. Vordingborgvej til 1927. Hun kunne huske de kælkede dér og skulle passe på ikke at komme ned i bækken - den var dog delvis rørlagt].

Skal Ladegården ved Farimagsvej ses i sammenhæng med Husvolden? Ladegård-betegnelsen optrådte tidligere vist kun i forbindelse med borg eller slot?

- Ladegården kunne dog også ses i sammenhæng med Skt. Peders Teglgård - jf. kommentarer til Pugemosen.

Valdemars datter, *Margrete 1.*, fortsatte i øvrigt farens linje og blev en stærk regent, selv om hun "kun" var dronning. Det var meget uheldigt på den tid. Hun tvang bl.a. herremændene til at nedlægge deres borge og grundlagde nonneklostret på Gavnø.

Hun bad ikke klostret om lov i 1396, da hun oprettede en møntergård i Næstved. Hun gjorde det bare, lidt i modsætning til faren anmodning om jord til et "hus".

Foto i bogen af kalkmaleriet i S. Peder s.66 viser i al fald, at Skovkloster skabte en enestående hyldest til kongen, - ingen anden konge fik tilsvarende hyldest derfra. Helms 160f

Kriggergraven på Sandbjerget

Bag Det nye Ridehus på *Grønnegades Kaserne* fandt Næstved Museum i 1994 en massegrav. Man troede først, den var fra vikingetiden, idet der ved bygningen af Det nye Ridehus i 1889 blev fundet 30 skeletter, som dengang blev dateret til vikingetiden.

Fejldateret? Ud fra PBH's beskrivelse i et gl. 1984-hæfte om Byens Opståen (s.9) er der ikke holdepunkter for grav 1 - de 30 skeletter (ikke bevaret). - Måske sammenhæng med den nye kriggergrav?

Massegraven indholdt 60 dræbte krigere, der var smidt ned hulter til bulter uden den mindste respekt for at give dem en kristen begravelse. Et udpræget tegn på foragt for de tabende fjender. Samtidig var de alle plyndret for alt af værdi: våben, udstyr, tøj o.l., så der var ingen holdepunkter for en datering.

Det er Danmarks største og bedst undersøgte massegrav. Krigernes højde var i gennemsnit 174 cm (over gennemsnit), sundhedstilstanden god, alderen fortrinsvis under 30 år og i snit havde hver mand to hug- eller stiklæsioner i hovedet og tre på kroppen. Efterfølgende prøver af knoglerne har dateret skeletterne til ca. 1300. Man kender ikke historisk til noget slag ved Næstved på den tid.

De kendte kamphandlinger: *Slaget ved Næstved* og *Kampen om Husvolden* - ligger for langt fra i tid.

Erik Glipping blev myrdet 1286 i Finderup og efterfølgende blev en række fremtrædende mænd dømt fredløse for mordet - herunder *marsk Stig Andersen* og *Rane Jonsen*.

I årene der fulgte, gjorde disse fredløse i samarbejde med den norske konge (Erik Præstehader), de danske farvande usikre med sørøveri og udplyndring af byer. - 1289-90 gik det bl.a. ud over Helsingør, Tårnbor, Skælskør, Nykøbing F., Stubbekøbing, Svendborg, Nykøbing S. og Holbæk.

Da der er nævnt så mange overfaldne steder, er det lidt mærkeligt, hvis ikke Næstved også skulle være nævnt ved et evt. (forgæves) overfald. - Dvs. det er stadig meget mystisk, hvor krigerne i massegraven kom fra, selvom de fredløses togter passer i tid.

I 1289 gik det ud over Helsingør, Samsø, Ven, Amager, Tårnbor ved Korsør, Skælskør, Nykøbing F. og Stubbekøbing - mens man på Skanør og Lolland fik dræbt mange af angriberne, ligesom Stegehus holdt stand mod angreb.

Året efter gik det ud over Langeland, Svendborg, Nykøbing S. og Holbæk. Derefter slå flere af de fredløse sig ned på småøer, herunder Sprogø, hvorfra Storebælt beherskes.

Arild H. har 1288 (hvor hist. bøger har 1289).

I et klageskrift til den norske konge fremfører Erik Mened 1308 en række tilfælde, hvor de fredløse har taget skibe og gods mange steder i landet - bl.a.

"Fremdeles Peder Jacobsen tog fra Næstved borgere to skibe og alt deres gods".

Om skibene er taget i Næstved havn eller andetsteds vides ikke, men episoden er nævnt i sammenhæng med overgreb på Halland, Samsø og Fyn, nok 1306-07. Næstved-købmænd i Halland har vist aldrig været nævnt før, men skibene er nok opbragt i fremmed havn - og måske Halland.

Men det kunne være spændende at forestille sig, at den fredløse Peder Jacobsen og hans hærstyrke havde forsøgt angreb på Næstved - hvorved 60 af angriberne blev hugget ned (og senere kylet ned i massegraven) - mens nogle andre borgere havde ødelagt hans skibe, så han blev nødt til at stjæle et par Næstved-skibe!!!

Selvfølgelig fri fantasi, men det *kunne* have været virkelighed. Det er ikke nævnt i bogen, da jeg ikke selv tror på det.

Det er meget mystisk, at et slag med vel flere hundrede kæmpende på begge sider ikke er omtalt nogen steder. Man kender kun skriftet fra "før 1308" fra en afskrift fra ca. 1600, Arild Huidtfeldt, bd.2, 112

Købstadsmænd o.a. havde selv våben derhjemme og byen havde lettere? skyts - små kanoner - der sammen med krudt og kugler skulle udlånes til kongen 1535-OS, 56 - og fremgår mange steder i KB.

Byens styre

I dag betragter vi det som en selvfølge, at alle over 18 år hvert 4. år kan gå til stemmeurnerne for at få medindflydelse på, hvem der skal sidde i byrådet og træffe afgørelser på vore vegne. Men sådan har det absolut ikke altid været.

Byens styre var i middelalderen ikke spor demokratisk. Det var nogle få velstående købmandsfamilier, der sad inde med magten, og når der skulle vælges nye repræsentanter bestemte de selv, hvem de nye medlemmer skulle være. Menigmands ringe indflydelse på byens styre førte til en del utilfredshed i 1500-tallet med uroligheder i flere byer landet over. Således også i Næstved i 1553. Den præcise årsag til urolighederne kendes ikke.

Omegnens lensmænd og 24 af byens rigeste borgere var dommere over de oprørske borgere. Det hedder i Kancelliets Brevbøger 17/11-1553: *En blev dømt fra halsen og henrettet, to bleve givne løs og en, ved navn Knud Matzen, sidder endnu fangen og er dømt til at bøde efter sin højeste formue.*

KB 17/11-1553 (+ 5/1-54)

Privilegier

Købstadens rettigheder hvilede på de privilegier (særrettigheder/retsregler), som kongerne gav. Privilegierne var tildelt én bestemt købstad, og var kun gældende dér, ligesom de i princippet skulle fornys/godkendes af hver ny konge. Købstaden udgjorde sit eget *retsområde*.

Betydende byers privilegier blev dog ofte tildelt flere byer. På Sjælland var det især Roskildes, som andre byer fik del i. Men også Næstveds privilegier blev kopieret; således til Nakskov 1274. Næstveds købstadsrettigheder er imidlertid først bevaret fra 1426. Nutidens mangel på dokumenter fra middelalderen betyder derfor mange gange blot, at de ikke er bevaret.

I de almene love blev der fastsat regler for handelen i købstæderne, regler om købmandsskab og håndværk, om mål og vægt, om udlændinges ophold i byerne, om told på fx øl og vin osv. Ydermere var der regler om almindelig god opførsel, giftermål, forholdsregler efter dødsfald, ”uægte” børn, sagsanlæg m.m.

Normalt hørte købstæderne under *kongens fodebur*, dvs. han havde ret til de fleste afgifter og skatter og til at bestemme, hvem der skulle styre byen - han var ”byherre”.

Næstved mod Skovkloster

Næstved Skt. Peder Kloster/Skovkloster havde siden 1135/1140 (s. 15) stor magt over Næstved, og ind imellem måtte borgerne i Næstved endda sættes på plads af kongen, når de godt ville have mere selvbestemmelse i forhold til Skovkloster. - Således skrev kong Erik Menved til råd og borgere i 1307, at de skulle overholde de gamle aftaler med klostret: *der fra arilds tid har haft gyldighed* med hensyn til indsættelse og afsættelse af fogeder og rådmænd, hvis de ville: *undgå vor kongelige vrede*.

Udover ret til at foreslå byfoged og rådmænd havde Skovkloster ret til afgifterne fra tolden ved byportene (sise) og at indkassere bøder (sagesfald). Med Erik af Pommern/Margrete l.s privilegium 1403 til Skovkloster indtræder en ny tid. Det nævner ikke klostrets overhøjhed over Næstved, og i 1426 fremhæver samme konge, at byen alene står under kongens beskyttelse, og at det er hans ”magt og bud” der er gældende. - Christoffer af Bayern følger dette op i 1441: *Vi ville have magt at sætte borgmestre* og byfogeden kaldes ”kongens foged”.

Fra senest 1471 udskrev kongerne soldater i Næstved som i andre købstæder. Desværre gik det nemlig ikke som Valdemar den Store lovede i 1180 – at Næstved var fritaget for al krigstjeneste og kongelige skatter til evig tid! Derefter var det kun Lille Næstved-siden, der fortsat ubetinget måtte lyde klostret. Klostret ejede dog stadig en stor del af byen, og borgerne skulle selvfølgelig fortsat betale leje til klostret.

DRB 1307 [100] + Helms 162 + 176f +: G/P 6, 65

I 1534 under borgerkrigen, *Grevens Fejde*, vejrede Næstved-borgerne morgenluft, gjorde oprør og ville ikke mere betale til klostret for dets ejendomme i byen, ligesom Maglemølle og overdrevet rundt om byen skulle være byens. Derefter huggede de løs i klostrets skove, fiskede i dets vande og drog på røvertogter til herregårde i omegnen.

Det fik de lov til af grev Christoffer, der kæmpede for genindsættelse af Christian 2. Desværre for dem, var det den tabende part i krigen, så da Christian 3. havde erobret Sjælland i 1535 (undtagen København) måtte borgerne igen acceptere Skovkloster som ejer af huse og gårde. Men Næstved fik dog ret til at bruge overdrevet og Hestehaven nord for Skt. Peders Teglgård uden afgift i 20 år. Hestehaven lå ved Kalbyrisvej/Have-vej(!).

Et par år senere fulgte dog Reformationen, hvorefter kongen overtog alle ejendommene i byen. Da 20-års perioden udløb fik Næstved af kongen lov til at undlade betaling i ubestemt tid fremover.

Konceptkort 1770 - "Hestehavehus" og skovbevoksning "ved Havevej" - Det er vel derfor den hedder Havevej??
Dvs. Teglgården kunne også være lig Ladegården!! (syd for Hestehaven)
Helms 199 Hestehaven N f. S. P. Teglgård - han tror det er det sydlige af Rådmandshaven, som vist er den alm. mening.
Ad Thomas Roland L&L 98, 13: Var det Teglgården eller Hestehaven, der lå øst for Ringstedgade - og er det sikkert? Referatet s. 13 af SRD (en autoriseret dansk oversættelse?)

Helms 198f + 214f

Fælles lovgivning

Der var ingen fælles lovgivning for danske byer før med Danske Lov fra 1683. Men der var flere af kongerne, som forsøgte sig med *fellesprivilegier*, almene bestemmelser, der skulle gælde for mange af købstæderne. Det gjorde fx Erik af Pommern i 1422 for de sjællandske købstæder.

Kong Hans udstedte ca. 1487 en *almindelig stadsret*, som der dog ikke var en officiel lov, men den blev brugt rundt om i købstæderne side om side med byens egne privilegier. Dele af den er citeret en del steder i bogen.

→Mackeprang 28f
DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Offentlige hverv

Byrådet

Et byråd i en købstad bestod af borgmestre og rådmænd. Der var i Næstved i middelalderen (og frem til 1682) to **borgmestre**, der var valgt på livstid af rådmændene. Selv om borgerne måske her havde en vis indflydelse, blev borgmestrene næsten altid valgt blandt de rige købmandsfamilier. Konge/kloster skulle godkende valget.

De 4-5 **rådmænd**, som oprindeligt repræsenterede borgerne, blev også mest valgt blandt de dominerende købmænd. Valget var på livstid, selv om der i praksis kunne være en vis udskiftning. - Håndværkere ("embedsmænd") kunne efter Erik af Pommerns forordning 1422 ikke vælges til byens råd, men også her er der undtagelser og ind imellem ses håndværkere blandt rådmændene. Man træffer i Næstved også på lav-adelsmænd i rådet, hvor de egentlig ikke havde noget at gøre. Dvs. man har nok indrettet sig lidt efter de aktuelle vilkår uanset, hvad der stod i lovgivningen.

Borgmestre og rådmænd fik ingen decideret løn, men var fri for at betale skat og fik tildelt visse afgifter og bøder til deling. Desuden fik de tildelt jord i bymarken, *Rådmands-haven*, og ret til udskænkning af vin og øl "i mindre mål". - Kongelige ekstraskatter måtte de dog betale som andre borgere.

Mackeprang 45 + 110

Byrådet mødtes normalt én gang om ugen, og det skulle organisere "renovation", lave pris- og kvalitetskontrol med varer til salg, føre opsyn med skolevæsenet (efter Reformationen) og byens markjorder (overdrevet) – samt sørge for inddrivelse af skatter.

Rådet skulle også 2 gange om året oplæse byens vedtægter for borgerne (bursprog). Rådet kunne desuden sammenkalde til *rådstuemøder*, en slags borgermøder, for at høre folks mening om nye regler og bekendtgørte bestemmelser vedrørende byens anliggender.

Vi ved fra et sådant rådstuemøde ca. 1600, at borgerne blev pålagt en ekstra skat til udbedring af bolværkerne ved Karrebæksmunde, blev truet med straf for at smide "urenligheder" i Susåen, blev bedt om at køre gødning op på Sandbjerget for at dæmpe sandflugten, blev pålagt at reparere dårligt vedligeholdte ildsteder, og blev beordret til at rengøre uden for deres dør, da kongen skulle komme på besøg.

ex fra Næstved på 2 x møde uge

Byfogeden

Kongens/Skovklosters repræsentant i købstaden modtog byens skatter. Han var en slags politimester og skulle sørge for ro og orden ved hjælp af bysvenden og vægterne. Byfogeden var også dommer i Bytinget og ofte med til rådstuemøderne.

Mackeprang 118 - Helms 170 lige til 1534

Andre offentlige jobs

Til byens styre hørte en del offentlige hverv, dvs. hverv, der udførtes af personer, som var ansat af bystyret. **Byskriveren** førte byens protokoller, tingbøger, regnskabsbøger m.m. Han valgtes af rådet og borgmestrene

og fik løn for sit arbejde. - Det kan lyde som en selvfølge, at han fik løn, men de fleste jobs var ”borgerligt ombud” – dvs. nødvendige, ulønnede jobs, som gik på omgang mellem borgerne i byen.

Underfogeden skulle påse, at helligdagen blev overholdt, og at der ingen ”uskikkelighed” fandt sted mellem ægtefolk. Han skulle også se, om gader og stræder blev holdt nogenlunde rene, og så var han opsynsmand for torvet og handelen der. Han fik løn.

Sisemester/tolder var oftest den samme person, og han var ansvarlig for opkrævning af told og afgifter ved byportene, før varerne kunne sælges på torvet. Det var særlig vin og den tyske øl, der blev belagt med told/sise i den sene middelalder. Tidligere havde der været told på mange flere varer. I starten afregnede han med Skovkloster, senere med kongen. Frederik 2. befalede således i 1562 sisemesteren i Næstved at aflægge regnskab for de sidste 3 år, hvilket han åbenbart ikke havde gjort.

1500-tallet Danmark ét toldområde på nær Skånemarkedet vs. tidligere.
KB 10/3-1562 - Albret Tydske - 22/8-65 tolder Otthe Hansen sise på tysk øl - sm. 67 -

Bysvenden var arrestforvalter og hjalp vægterne med at arrestere forbrydere. Hans arbejde lignede vægternes, men foregik om dagen.

Næstved havde 2 **vægtere** samtidig. Deres job var i begyndelsen ulønnet, men de fik senere penge for det somme tider farlige arbejde; de var dog bevæbnede.

morgenstjerner først i 1700-tallet

Vægterne skulle holde opsyn med, at der ikke var klammeri og slagsmål eller tyve på færde om natten. Eventuelle pågrebne blev ført til fængslet for kortere eller længere tid, alt efter forseelsens art. Rådstuebogen vrimler med beretninger om slagsmål i gaderne.

Vægterne skulle også holde øje med evt. ildebrand. De var så vigtige personer, at der var en speciel lov om dem: *Den, som slår kongens og stadens vægter om nattetid, han haver forbrudt sin hals.* - Man skulle altså ikke henrettes, hvis man slog dem uden for arbejdstid om dagen.

Om lørdagen skulle de indkræve deres egen løn hos borgerne, vægterskatten. Endelig skulle de om søndagen stå vagt ved kirkedørene for at sørge for, om der ingen tumult skete inde i kirken eller udenfor.

Kæmneren var ulønnet og valgt for et år ad gangen. Han skulle opstille byens regnskab over indtægter og udgifter, modtage byens skatter og betale dens udgifter. Det kunne være vanskeligt at få skatterne rettidigt ind, og ofte nyttede pantning ikke. Næstved havde i al fald i perioder to kæmner, og det blev almindeligt landet over i 1500-tallet.

Mackeprang 142

De 4 **Fjerdingsmænd** fik heller ingen løn og valgtes for et år ad gangen. Deres arbejde bestod i at gå fra hus til hus og gøre mandtal over, hvem der betalte skat og at indkræve denne. Desuden skulle de notere navnene på dem, der ikke havde betalt skat året før. Dertil var deres opgave at tjekke, om nogen var kommet ulovligt ind i byen - og at organisere brandbekæmpelsen (se evt. *Fjerdings* og *matrikler*).

Mestermannen/skarpreteren/-bøddelen boede bag Helligåndshuset (Bøddelstrædet). Han havde fri bolig, men var ellers lønnet efter sin arbejdsindsats; dvs. der var forskellige takster for, om han skulle brænde en troldekvind, om en ”misdæder” skulle hænges, have hugget hovedet af, skulle ”radbrækkes”, have skåret øret af (tyvemærke) eller bare kagstryge en mindre synder. Han var endvidere pålagt: *at søge kirken flittigt som andre kristne*. Trods dette var han foragtet i byen for sit arbejde, og ingen ”ærlig mand” ville omgås ham.

Bøddelen havde 2 mænd under sig, som han skulle føre tilsyn med: skorstensfejeren og natmanden/rakkeren. Begge var endnu mere ringeagtede i byen, og som ”uærlige” mænd har folk gået i en stor bue uden om dem. **Skorstensfejeren** skulle feje en skorsten, der var i daglig brug, 3 gange om året, og han skulle føre bog, hvori han skrev, når folk havde fået fejet.

Kunne skrive??

Natmanden/rakkeren var så foragtet, at man normalt ikke ville have, at han boede inde i byen. I Næstved boede han dog nær bøddlen ved Helligåndshuset, men flyttede ca. 1720 ud ved Galgebakken. Han lavede det arbejde, ingen ”ærlig” borger ville: flå selvdøde dyr og begrave dem, skære i hestekød, trække døde dyr ud af byen, tømme lokummerne o.l.

I *hundredagene* (sidst i juli – sidst i august) skulle han endvidere slå alle løsgående hunde ihjel. Han skulle dog passe på ikke at slå ”nogen ærlig mands gårdhund ihjel”, hvis den var mærket. Hvis ejeren til en ihjelslået hund uden mærke ikke kunne findes, skulle den mand, ud for hvis dør hunden blev slået ihjel, sørge for at den blev slæbt bort.

RN 4, 238 - egtl. 1684

Byens indtægter

- Skat skulle betales af alle, der havde noget at betale af (undtagen borgmestre og rådmænd). Skatten var normalt ikke på over 5%. Mida 139
- Diverse afgifter fx af vin og øl, der solgtes i byen eller udførtes derfra (*sise*) eller af ”gæster” – dvs. fremmede købesvende, der solgte på torv eller marked.
- Bøder (sagefald).
- Told og diverse andre indtægter.

Desuden skulle byen opkræve jordskatter/grundskyld – kaldet *midsommergæld* og *toftægæld* - fra 1400-tallet afløst af en byskat, der blev pålagt alle, der havde **borgerskab** eller ejede fast ejendom i byen. Christoffer af Bayern opkrævede byskat af Næstved i 1443, og fremefter fik kongerne afgiften. Før den tid var det Skovkloster, der havde ret til byens afgifter.

Helms 174

Man betalte især skat efter, hvor meget ens bolig var værd. Måske halvdelen af indbyggerne betalte ikke skat på grund af fattigdom.

Borgerskab

Hvis man i dag siger: det må byens borgere tage stilling til ved næste valg, så mener man indbyggere. Dengang var man kun borger, hvis man drev borgerlig næring, var selvstændig og udøvede et erhverv som fx købmand eller håndværker.

Alle andre blev altså ikke regnet for borgere, og dem var der ingen, der havde tænkt sig at tage med på råd. Det gjaldt også kvinder, selv om der er mange eksempler på enker, der for kortere eller længere tid videreførte mandens virksomhed - oftest indtil hun blev gift igen.

I de større byer træffes også enlige kvinder, der kunne ernære sig som småhandlende, drive et lille spisested eller værtshus. Disse kvinder blev somme tider kaldt borgersker, men de fik ikke rigtigt borgerskab, selv om de havde rettigheder og pligter som borgere.

- Man skulle ansøge om borgerskab og betale afgift:

Vil nogen være borger eller bymand i nogen købstad, han skal love, at han al stadens ret holde...og skal sværge denne ed: jeg beder mig Gud hjælpe og holde ord og alt det, helligt er. Jeg vil og skal være min konge huld og tro, og alle denne stads ret og bestemmelser holde efter min formue - borgmester og råd hørig og lydig. ... Siden skal han betale 11 landgangs-penninge, gode og ægte, til borgerskab (kong Hans).

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Hvis man var barnefødt i byen, kunne man dog slippe for landgangs-penninge og kun betale skriverpenge. Hvis man overtrådte bestemmelserne kunne borgerskabet fratages en. Det blev det ligeledes, hvis man rejste fra byen og var væk i ”år og dag” - dvs. 1 år og 6 uger.

MidaDK 139f.

Byens udgifter

- Løn til byskriver, bysvend, vægter m.fl.
- Reparationer på offentlige bygninger, havnens bolværker, åens oprenselse o.l.
- Udgifter i forbindelse med kongens eller hans folks besøg. Der skulle stilles et anstændigt natlogi til rådighed (*vognleje*). Kongen drog dengang, hvor der ikke var nogen egentlig hovedstad, meget rundt i landet.
- Hyppige ekstraskatter til kongen.
- Borgeleje.

I ufredstider blev byen pålagt *ekstraskatter* eller udskrivelse af mandskab til kongen. I 1490 skulle Næstved stille med 100 mand (kun København og Malmø skulle stille med flere). I 1531 skulle Næstved sammen med Slagelse stille et skib med 60 mands besætning med skyts, ammunition og 6 måneders proviant til kongens rådighed.

Byen skulle også vedligeholde en passende *militær udrustning*, og til andre tider skulle der leveres mad og øl til kongens skibe i store mængder - eller som i 1563, hvor Næstved måtte aflevere 8 heste til at trække skytset under den begyndende Nordiske Syvårskrig.

KB 16/7-1563

Borgeleje

Udgiften til indkvartering af *landsknægte* (lejesoldater) og *bådsmænd* (matroser til orlogsskibe) blev kaldt borgeleje. Landsknægtene var i sene middelalder ofte *bøsseskytter* (bøsser først kendt fra sidste del af 1300-tallet).

Hvis der var optræk til krig lejede kongen oftest tyske landsknægte, der i en periode måske blev udstationeret i landets købstæder og klostre. I 1543 havde Næstved hele 200 landsknægte indkvarteret en overgang, og i 1559 skulle Næstved modtage 30. - Både i 1551 og 52 fik Næstved 15 bådsmænd og i 1573 kom der 40 i borgeleje. Bådsmændene var som regel danske, men begge slags blev indkvarteret hos borgerne i byen.

KB 19/10-1551 + 9/10-1552 + 16/4-1559 + 1559 1100 i alt - København 200, fæstningsbyerne Køge og Stege 50, Roskilde 40, Helsingør, Skælskør og Slagelse 20.

Sammen med 30 bøsseskytter og bådsmænd, som Næstved modtog både i 1577 og 1579 fulgte kgl. befalinger om at skaffe dem bolig og forplejning efter borgernes evne. Det betød to måltider mad og 6 potter (1 pot = 0,97 l) dansk øl dgl.: *men ikke mere*.

De velstående borgere prøvede åbenbart at undslå sig, for byrådet skulle sørge for, at det ikke: *kommer til at gå ud over de fattige alene*. - Nogle borgerne gav soldaterne ”borgelejepenge” så de selv kunne købe deres kost andetsteds. Det forbød kongen: *for mere end 8 dage ad gangen - idet soldaterne drog ud til bønderne og lade dem føde sig*.

En lignende skrivelse var kommet i 1552, hvor det også hed 6 potter øl og ingen kostpenge, da de ellers: *gjøre folk besværing med mad og øl og anden skalkhed*. - Hvis nogle af bøsseskytterne/bådsmændene var modvillige eller opsætsige mod borgmestre eller byråd, skulle man lade dem fængsle og straffe. - Modsat skulle man også sørge for, at det ikke var borgerne, som overfaldt soldaterne. Det skete tilsyneladende indimellem.

KB 29/6-1577 + 7/10-79

De velstående borgere prøvede åbenbart at undslå sig, for det hedder, at byrådet skal: sørge for, at de blive rigtig fordelte i byen, så tyngden ikke kommer til at gå ud over de fattige alene, men også over dem, der have noget. Modvillige bøsseskytter/bådsmænd skulle man lade fængsle og straffe. *”Er forseelsen ikke så stor, at de bør straffes på livet, skulle de enten straffe dem i (gabe) stok og jern (fod-/halsjern) hos sig selv eller sende den til Københavns Slot for at gå i lænken en tid og arbejde”*.

KB 19/10-1552

Da man ellers plejer at holde dem i overflødighed med drik, må de (bystyret) ikke give hver person mere end 6 potter dansk øl nat og dag. De må heller ikke give dem penge for kosten ... da de ellers løbe omkring i landsbyerne og gjøre folk besværing med mad og øl og anden skalkhed. Hvis de opføre sig utilbørligt i byen eller landsbyerne, skal byfogeden have magt til at straffe dem.

Retsudøvelse

Købstæder hørte ikke under det omgivende herred, men udgjorde deres eget retsområde, *byfreden*. Bystyret skulle *administrere* ud fra købstadslovene, ud fra ”sæd og skik” og de gamle ”landskabslove” som Sjællandske Lov (se evt. *Privilegier*).

Men samtidig var bystyret også *dømmende myndighed* – en sammenblanding, man i dag undgår ved at have domstole, der er uafhængige af statsmagten. - Købstaden havde 2 domstole, Bytinget og Rådstueretten.

Bytinget

Oprindeligt var Bytinget ment som borgernes eget ting, der skulle værne dem mod overgreb (*værneting*) – bl.a. fra herremænd uden for byen eller fra byens eget styre eller kongen. Det skal sammenlignes med et herredsting, og man sad i fri luft for at demonstrere sin uafhængighed af andre.

Normalt sad de deltagende i Bytinget på *tingstokke* – 4 tilhuggede planker lagt oven på en firkant af ret store sten. Her sad repræsentanter fra byens styre: *byfogeden*, som var formand/dommer og 8 *stokkemænd* som vidner. Stokkemændene blev udpeget for et år ad gangen blandt ”ærlige og uberygtede mænd” i byen. Udenom stod resten af de interesserede borgere.

At man også her i Næstved virkelig sad på tingstokke, ved vi fra en tingbog fra 1609, hvori det hedder: *på den tid, da tømmere mændene huggede på de nye tingstokke*.

RN - + OS, 82

Rådstueretten

Bytingets afgørelser kunne appelleres til Rådstueretten. Denne bestod af borgmestre og rådmænd, som var dommere efter selv at have foranstaltet den ”politimæssige” undersøgelse. Deres afgørelse kunne appelleres

til *Kongens Retterting*, der var højeste instans, og som fra sidste del af 1300-tallet jævnligt blev afholdt i Næstved.

Valdemar A? DRB Oluf 6/12-1376 - 1378 -

Der har sidst i middelalderen tilsyneladende ikke været den store forskel på, hvilke slags sager der kom for den ene eller anden ret. Borgmestre og råd var ofte til stede ved Bytingets møder indtil 1636, hvor det blev forbudt. Mord- og trolddomssager er især bragt for Bytinget, mens sager vedrørende byens pengevæsen kom for Rådstueretten.

Alle retsafgørelser fra begge domstole blev noteret ned i *tingbogen* (rådstuebogen). Denne bogs oplysninger giver en god viden om datidens forhold og om menneskers levevilkår dengang. Den ældste bevarede er fra 1586.

Fx ved vi, at en del mennesker forsøgte udskænkning af det gode Rostocker-øl hjemme hos sig selv, da de blev stævnet for retten for denne forseelse. Det skete bl.a. for ”Niels Prammands-kvinde-ved-åen” og for ”stenhuggeren i Jørgen Draggers bolig”.

Det var ofte små problemer, der blev indbragt for retten, såsom småskænderier om benyttelse af hinandens brønde og om hjemlige problemer. Eksempelvis sagen om Peder Holst og hustru Maren Lauritsdatter: Han havde slået hende så voldsomt, at han blev dømt til at betale en bøde på 20 daler til de fattige. - Hermed var det dog ikke slut: nogle år efter meddelte Peder fra prædikestolen(!) og på tinge, at ingen måtte handle med hans hustru, da: *hun ikke havde skikket sig i sit bo og bolig, som det sig burde.*

Det var ikke kun blandt byens underklasse, at der var folk, der prøvede at snyde. Det fremgår af et brev fra kongen til købstæderne i 1553, hvor han påbyder at ethvert salg eller belåning af en ejendom i købstaden fremover skal meddeles på bytinget eller Rådhuset og skrives ind i Stadsbogen, ellers er handelen ugyldig.

Påbuddet kom fordi: ”mange blive bedragne, når de købe eller få gods i pant i købstæderne, ved at det i forvejen er solgt eller pantsat til 3-4 andre”.

KB 29/6-1553

Straffe

Generelt var retsafgørelser præget af Bibelens ord om ”liv for liv, øje for øje og tand for tand” - og hele samfundet var tillige gennemsyret af en ”kæft-trit-og-retning” mentalitet.

Faderen var familiens overhoved og slog ofte kone og børn, hvis de ikke skikkede sig vel. Moderen slog til gengæld børnene, mester slog svende og lærlinge, svenden slog lærlingen, og den stakkels lærling måtte bare finde sig i det – der var ikke flere at slå!

Ved **manddrab** udpegedes *nævninge*, som skulle dømme i sagen. Disse normalt 16 borgere blev udpeget af byfogeden, og de skulle derefter selv finde vidner til mordet, afhøre andre implicerede m.m. På nævningenes undersøgelse dømtes så den anklagede.

Terningspillet dobbel førte tilsyneladende ofte til slagsmål og mord: *Bliver nogen mand ihjelslået di dobbel, han jordes ved galgen – og den, som ham død slår, bøder liv for liv.* (kong Hans' bylov).

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Somme tider kunne man dog værge for sit liv. Hvis man skulle stille med 12 ”ærlige” mænd, der aflagde ed på, at man var uskyldig, kunne man redde livet (*tylvtered*). - Voldtægt medførte også dødsstraf: *Den, som kvindfolk, jomfru eller mø voldtager i staden, haver forbrudt sin hals* - hvis ikke han kan: *værges sig med 12 mands ed.*

1561 kom Hans Didrichsen Bartskeer: *for skade at slå Henrik Skrædder ihjel*. Han blev erklæret fredløs. Det ville derefter være tilladt andre at slå ham ihjel. Imidlertid fik han i 1562 et ”fredsbrev” fra kongen, hvorefter han igen kunne blive borger i byen, hvis han betalte erstatning (*mandebod*) til den dræbtes familie. - Måske fordi det var svært at undvære en af byens bartskeerere?

KB 21/1-1562

Tyveri var noget af det værste, man kunne bedrive, velsagtens fordi de velbjergede skulle beskyttes mod de mange fattige. Mens drab ofte kunne ordnes med bøder, vistes der sjældent pardon ved tyveri.

Tyveri straffedes normalt med galgen. Dog kunne det ske ved milde tilfælde, at man i stedet ”nøjedes” med at piske tyven, afhugge ørerne og brændemærke vedkommende i panden. - Der var dog også her forskel på folk - kendte man nogen, der ville gå i forbøn for en, hændte det, at man blev benådet, pisket og ”kun” udvist af byen.

Galgen

Næstveds galge stod ved *Rakkerbanken* uden for Østerport ved Vordingborgvej, nok på Husvolden, men måske var den i den første del af middelalderen placeret på Amtmandsbakken, hvor man har fundet 6 halshuggede skeletter; de 2 dateret til ca. 1300.

RN 4, 238

Næstveds galge var en svær 3-sidet galge med plads til en del. Det var ikke fordi man normalt hængte flere af gangen, men de hængte fik lov til at blive hængende, til de var gået i forrådnelse og derefter drattede ned af sig selv. Meningen var, at de skulle være til skræk og advarsel for andre.

3-sidet i 1600-tallet - OS., 178

Det var "uærligt" arbejde at hjælpe natmand eller bøddel, og hertil regnedes også bare det at hjælpe med at rejse en ny galge. Fra 1711 haves en beskrivelse, og det var sikkert også sådan i middelalderen.

Byens borgere blev beordret til at komme tilstede ved Galgebakken, og der mødte omtrent 150 personer frem for at rejse galgen! Alle skulle de røre ved galgen, for at der ikke bagefter skulle være nogen, der blev ugleset for at have gjort "uærligt" arbejde.

RN IV 238

Når de hængte var pillet eller faldet ned, blev de begravet i uindviet jord ved galgen (i "høj og heden jord"). At ikke blive begravet på en kirkegård var en stor skam for familien, og den afdødes sjæl var evigt fortabt.

Laurits Jørgensen, som bekendte for Bytinget i 1615, fik heller ikke sin sjæl frelst. Han havde været så dum at stjæle fra borgmester Anders Nielsen, og han dømtes til *galge og gren, høj og heden jord*. Egentlig havde han ikke stjålet mere end en bøsse, en lysestage, en hue, et bælte, en hat og et lille lærredsklæde.

Hvad Villom Grydestøbers søn havde stjålet vides ikke, men han blev dømt til døden for *tyveri og andre misgerninger*. Imidlertid lykkedes det ham at flygte, hvilket fremgår af brev fra kongen i 1577, hvor byskriveren får tyvens halvdel af en gård i byen.

KB 13/5-1577

I 1564 var der et eksempel på en anden måde at bruge galgen på. Det var krigstider med ustabile forhold, og Frederik 2. prøvede at skaffe flere penge ved at lave *underlødige mønter* - dvs. mønter, hvor sølvindholdet ikke svarede til møntens påtrykte værdi.

Folk var imidlertid ikke meget for at bruge hans "klippinge": derfor måtte han tage skrappe midler i brug for at gøre mønterne "gænge og gæve". Kongen befalede byrådet, at de skulle: *lade opsætte en galge på markedet i byen - hvori enhver, der overtræder dette kongens påbud, straks skal hænges.*

KB 28/4-1564

Fængselsstraf var ikke noget man kunne idømmes. Fængslet var kun et sted, hvor anklagede kunne opbevares, til de kom for retten. I fængselskælderen under rådhuset var der til væggen fæstnet halsjern, og der var bøjler til hænder og fødder. Det var i øvrigt den, der anklagede en person, som skulle betale for dennes ophold i fængslet indtil en evt. dom, hvor han måske kunne få sine udgifter hjem igen.

I 1559 blev fx Oluf Guldsmid henrettet *for sine misgerninger* (ukendt hvilke) og kongen tilstod hans enke at beholde sin del af hans efterladte gods - dog skulle hun betale for mandens ophold i fængslet.

KB 30/6-1559 - tilsv. Hr. Christoffer Stissen, fhv. sognepræst i Næstved [dømt for hvad??? han har vist haft Skovkloster i "væрге"] KB 14/9

Kagen (udtales ikke som bagværk, men ka'agen) var en pæl, man bandt syndere til, hvis de skulle piskes - de blev kagstrøget.

Kagen blev brugt ved æreskrænkelser. Hvis man kaldte nogen: *dannemand, svend, kvinde eller mø, som uberygtet er, for tyv, forræder, hore eller noget des lige, og kan det ej bevise, da betale han 40 mark til kongen og staden; kan han det ikke betale, han slås til kagen* (kong Hans).

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Kagen stod i middelalderen på det gamle Axeltorv ved rådhuset på en muret forhøjning. På Resens kort (s. 35) fra ca. 1675 ses, at kagen er flyttet til det nye torv. - Efter nedrivningen af gråbrødrenes kirke ca. 1553 blev kagen flyttet og placeret, hvor munkenes hovedalter havde stået: *papisterne til skændsel og spot* (papister var en nedsættende betegnelse for katolikker - af papa/fader/pave).

RN IV, 239 + OS 178

Hor

I milde tilfælde blev kønslig omgang uden for ægteskabet (hor) straffet med kagstrygning. Ofte førte man de dømte i procession gennem byen med nøgen overkrop for at ende på torvet til offentlig piskning. Derudover skulle de for hele menigheden i kirken gøre offentligt skriftemål: bekende deres synder og fortælle, hvor slemt de havde båret sig ad. Til sidst skulle de betale bøder for forseelsen.

Men det kunne være meget værre. I kong Hans' bylov hedder det, at hvis manden greb sin kone med en elsker på fersk gerning, måtte han slå dem begge ihjel.

Han kunne dog vælge at forlange bøder i stedet. Hvis han gjorde det, og *horkarlen* ikke kunne betale, skulle: *horkonen drage staden stenet af by, og have en snøre om hans lem, og drage ham med sig.*

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Af og til kunne man finde børnelig i brønde eller flydende i Susåen. Disse børn blev ombragt af deres mødre, efter at de var blevet født i ”dølgsmål” (hemmelighed). Det var en tragisk udvej nogle enlige kvinder (nok specielt tyendte) valgte, da de ikke kunne se andre muligheder. Samfundet var ikke indrettet til, at enlige mødre kunne få en anstændig tilværelse.

For at forebygge drab på spædbørn udsendte kongen i 1555 en forordning til en række købstæder: *Da der findes mange piger, som lader sig beligge (har samleje) og enten dræbe børnene eller hemmelig lægge dem foran kirkedørene, skulle nogle dannekvinder to gange om året gå omkring i byen og efterse, om ingen tjenestepiger eller andre ugifte kvindfolk rede til barsel (er gravide).* Hvis det var tilfældet, skulle de sørge for at fostret ikke blev ombragt.

KB 18/10-1555 - egtl. jyske byer, men forholdene ej anderledes på Sjælland

Der findes også eksempler på, at såkaldte *dannekvinder* (agtværdige kvinder) efter fund af et spædbarnslig skulle gå rundt til yngre kvinder i byen og trykke dem på brysterne for at se, om der kom mælk ud - den såkaldte ”malkning”.

RN sp.

Halsjern/gabestok var også opstillet på torvet. Det var den mildeste form for straf, man kunne blive idømt, da den ikke medførte ”tab af æren”. Hvis man fx bandede inde i kirken eller ellers ikke opførte sig ”normalt”, kunne man ende i halsjernet eller gabestokken. Det kunne man også, hvis man som handlende havde snydt med vægten.

Halsjern var tilsvarende opsat ved byens indfaldsporte, for at vise, hvor byens retsområde begyndte. - Ellers har man i høj grad idømt bøder for mindre forseelser. Der skulle jo også penge i byens kasse.

Landet over fandtes en hjemløs skare af småforbrydere, som byerne forsøgte at holde væk fra deres område. En gang imellem foretog byens styre en udrensning blandt de fattige for at se, om der var kommet nogen ulovligt ind i byen – fx ved at have ”kravlet over stadens planker”. Hvis folk under sådan en razzia ikke kunne gøre rede for, hvorfra de var kommet, og hvorfor de var rejst fra det tidligere sted, blev de udvist.

Handel og erhverv

Altafgørende for byens eksistens var handelen. Købstadens privilegier gav eneret på al handel i en radius af 2-3 mil (15-20 km) fra byen. Handelen skulle i dette område foregå via byens handlende, ofte på torv eller marked.

Byens håndværkere havde i samme område eneret på at udøve deres erhverv med salg for øje. Adelen måtte dog beskæftige nogle håndværkere på deres hovedgårde, og i landsbyerne kunne der være en smed og måske en træskomager.

,Torvet

Torvedagene, også dengang onsdage og lørdage, blev i middelalderen afholdt på Axeltorv (nuværende Skt. Peders Kirkeplads). Selv om torvet dengang var noget større end i dag (se evt. *Byens Centrum*) blev også kirkegården inddraget, og måske de tilstødende gader. Der blev endog solgt bøger i kirken en overgang i 1500-tallet.

Foruden de faste boder omkring kirkepladsen blev der på torvedagene opstillet flyttelige boder – måske i stil med dem, vi kender i dag fra torvet. Der omtales både slagterboder, skomagerboder og bagerboder i middelalderen. Dertil findes en lang række bodebyggerier i Næstved (s. 44), hvoraf mange dog ikke har været handelsboder, men boliger.

2 slagterboder ved sydsiden af kirkegården. DRB 1373 /324 - 1374/409 - Der nævnes de ligger mod syd
2 solide boder vest for kirken 1357 - måske af sten - Helms 293
Skomagerboder vest for kirken og Bagerboder nærmere Brogade - Helms 384
1393/112 nævnt gård vest for Skt. Morten + "bodested mod syd nær samme gårds port". Kan da kun være salgsbod?

På torvet blev landmændenes, handelshusenes og håndværkernes varer faldbudt, og det var ikke kun ost, fisk og grønt, men praktisk taget alt, hvad der kunne handles med. Fx var det her byens skomagerne købte huder til skofremstillingen, smeden købte brænde til sin esse, skrædderen købte stoffer, husmødrene købte høns og ænder, kurve og koste af bønderne osv.

Handel på torvet var belagt med en afgift, kaldt *torvegæld*, der i Næstved skulle betales til Skovkloster frem til 1400-tallet.

DRB [1202-1375] - uvist hvilken Valdemar:
"Valdemar påbyder alle, som besøger Næstved torv for at købe eller sælge, at betale torvegæld til klostret, og at nogle rigmænd skal afstå fra at tage stedets landboer i deres forsvar, når de er skyldige og bør revses af munkene".

Et sted på torvet hang der et *torvetegn*, fx et flag. Mens det var oppe, var det kun tilladt for byens indbyggere at handle, og først når tegnet blev taget ned, ca. kl. 10, kunne også de udenbys gæster handle. På det tidspunkt blev det også tilladt for høkerne at opkøbe, hvad der var tilbage – med videresalg for øje.

Der var lyst **torvfred** på disse dage: *Den som bryder Torvfred rette Torvedag, han bøde den, som Skaden rammer 40 mark – Kongen og Staden lige så meget – og Torvfreden er fra Solen går op om morgenen og ned om Aftenen* (kong Hans).

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

I byen var der foruden de fastboende også *udenlandske købsvende* ("gæster"). De kom fra de nordtyske hansebyer og var udsendinge fra de store handelshuse der. Da de for en stor del solgte krydderier, blev de også kaldt *pebersvende*. De skulle være ugifte, og det er derfra, vi har hentet udtrykket *pebersvend* om en mand, der ikke er gift, når han fylder 30. - Gæsterne skulle ikke betale skat, men da der kunne blive temmelig mange af dem, vakte de en vis uvilje. Derfor måtte de kun blive i byen i 6 uger – eller løse borgerskab, og dermed betale skat.

For at forhindre snyderi med **mål og vægt** opbevarede der på rådhuset vægte og rummål, som de handlende skulle afprøve deres egne med (vejerboden). Hvis de blev godkendt, skulle de mærkes og måtte derefter bruges på torvet. Bystyret skulle kontrollere disse ting, og hvis man brugte falske mål, blev man sat i halsjern eller fik bøder:

Den som bliver funden med forkert Alen og Vægt, Bismer eller Skæppe, bøder første Gang 3 Mark til Byen, anden Gang 6 Mark, tredje Gang mister sin Hovedlod (ejendom) og rømme Byen (kong Hans).

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Ulovlig handel

Det måtte af og til indskærpes, at al køb og salg uden for byens porte og halsjernet på Store Bro var forbudt, den såkaldte *forprang*. Hvis man drog ud på landet for fx at købe brænde, hø, kreaturer e.l. fik man bøde eller blev sat i halsjern.

Hvis man ikke ville sælge, men kun købe, kaldte man det også *forkøb* - fx hvis man ville møde bønderne uden for portene, når de kom med varer - og derved ”komme andre i forkøbet”.

KLNM, bd.4 ”Forprang” og DKO under ”Næringslovgivning”

Lille Næstveds indbyggere, som ikke hørte til købstaden, prøvede i 1500-tallet gentagne gange at drive handel og oprette øludsalg. Således måtte kongen i 1519 indskærpe og: *Byde strengeligen Eder alle, som bygge og bo i fornevnte Lille Nestwed, at I herefter ikke befatter med noget købmandskab eller handel med vore bønder, intet købe eller sælge dem, eller noget udsalg at opholde.*

Håndværkere i Ll. Næstved måtte heller ikke bo der, men skulle flytte over på den anden side af åen.

DKs.gl.K., bd. 3, 254f.

og efter Abbed Jeips regnskaber (se disse) var der 1480 en

skipper, brygger, tømmermand og en skomager i Ll. Næstved

Markeder

I forbindelse med torvedagene var der af og til *hestemarked*. Hesten var et vigtigt arbejdsredskab, og det nuværende Axeltorv blev i 1500-tallet kaldt Hestetorvet.

Der var 4 årlige markeder i Næstved, og de trak handelsfolk og andet godtfolk til fra store dele af det sydlige Sjælland. På markedet kunne man få meget mere end på torvet, fx fra de udenlandske handelsmænd, der drog rundt på markederne.

De almindelige handelsbegrænsninger og monopoler blev ophævet på markedsdagene. Samtidig var markedet også stedet for *gøgl og underholdning*: der var polske bjørnetrækkere, som rejste rundt på markederne med musikledsagelse. Og der var akrobater, jonglører, linedansere, taskenspillere (tryllekunstnere) og stærke mænd, der kunne bøje jernstænger osv. *Ølkonerne* havde sikkert et godt salg i disse dage.

Købmændene

Da det var handelen, der var årsag til byens vækst og fremgang, indtog købmændene naturligt en central økonomisk og politisk stilling i byen. En købmand dengang var noget helt andet end i dag. Det var købmændene, der organiserede import og eksport, og det var dem, der satte et blivende præg på byens fysiske udformning gennem bygning af stenhuse, anlæg af torv, markedsplads og havn. Og det var dem, der beklædte byens højeste stillinger.

Dengang handlede købmændene med stort set alt, hvad det var muligt at handle med (dvs. tjene penge på), og deres gårde havde megen lagerplads til de mange varer – også fordi der kunne gå lang tid, før der kom nye forsyninger til byen. Dog kunne de også have lagerrum ude i byen.

Eksempler på, hvad de kunne handle med: korn, mel, salt, sild, tømmer, jern, isenkram, tjære, hør, hamp, reb, lærred, stoffer, huder, træsko, urtekram, krydderier, vin og øl.

Købmændene kunne også træffes i andre købstæder som handlende. 1394 omtales således en købmand fra Næstved, der i Flensborg havde solgt en tønne sild til en kvinde fra Lübeck.

DRB 29/3-1394

Købmændene havde *monopol* (eneret) på at drive handel, men de havde nogen konkurrence fra adelsmændene på godserne rundt omkring Næstved, som ikke altid ville rette sig efter kongens forbud mod ulovlig handel.

Desuden havde *håndværkerne* i Næstved tilsyneladende lov til at drive sejlads og købmandsskab i det små, ifølge et privilegium fra Christian 2. *som de havde gjort fra arilds tid*. Det må dog have hørt til undtagelserne, og under alle omstændigheder blev alle denne konges mange love og forordninger brændt på bålet efter hans fordrivelse i 1523.

Det fremgår imidlertid af Chr. 2.s tekst 1518, at faren, kong Hans, havde givet et lignende privilegium - dvs. til en vis grad stækkede det købmændenes ”overherredømme” i købstaden.

”... vore undersaattere i Nestved til goede og beste undt og tilladt og med dette vort brev unde og tillade, at vore undersaattere, embedsmænd (håndværkere) der i Nestved, maa nære og bierge dem med seylads, kiøbmandskab og anden retfærdig biering, som de af arilds tiid gjort have efter vor kiere hr. faders brevs lydelse.”

DKs.gl.K., bd.3 253f.

Håndværkerne

Håndværkerne prægede det daglige liv i købstaden, og var den talrigeste erhvervsgruppe i købstaden. De erhvervsaktive, inkl. familier, fordelte sig i byen måske sådan:

- 40-50 % havde deres indtjening fra et håndværk.

- 20-30 % var daglejere, løsarbejdere, enlige kvinder m.m.
- 10-20 % arbejdede inden for handel/købmandsskab.
- 5 % var fiskere.
- 5 % var gejstlige (mere før Reformationen).
- 5 % var tiggere og fattige.

% pba Soc.Hist., Fussing og en række andre bøger + flg. "kvalificeret gæt"

Håndværkernes antal skyldtes de privilegier, der gav dem monopol på udøvelsen af deres erhverv indtil 15-20 km fra Næstved, og det var næsten umuligt for en håndværker at skifte fra det en gang valgte erhverv til et andet.

Ordsproget "skomager blev ved din læst" har sin baggrund i Erik af Pommerns købstadsforordning 1422, hvori det hedder: *alle håndværkere skal leve af deres håndværk, bageren bjerge sig af sin bagning, suderen af sin skogerning, smeden af sin smedegerning.*

"...bageren bjerge sig af sin bagning, suderen af hans skogerning, smeden af hans smedegerning, guldsmeden af hans embede (håndværk), skrædderen af hans embede, kræmmeren af sit embede, skinderen af sit embede og ligeså alle embedsmænd, i hvad embede som de har, at hver de bjerge sig af sit embede ..."

DKs.gl.K., bd. 3, 74

Ikke alle håndværkere var lige fine. Således var møllere, guldsmede og bryggere mere ansete og velstående end andre. Flere guldsmedene har haft værksted i Kongens Hærstræde (Riddergade).

Håndværk tog tid, og mange håndværkere producerede ikke til lager; dvs. det var først når en kunde bestilte en vare, at håndværkeren gik i gang. Ved specielle skønsker måtte kunden vente i lang tid før skoene var færdige, men skomageren lavede dog også sko til salg uden at de var bestilt i forvejen. Denne langsomme måde at producere på gjorde skoene meget dyrere, end vi er vant til. Til sammenligning med i dag kan nævnes, at Niels Suder (skomager) i 1481 i årlig leje af sin bod betalte til Skovkloster – 2 par støvler!

14-1500-tallets håndværk o.l.

Hvilke håndværk, der er forekommet i 14-1500-tallets Næstved, kan man få et indtryk af gennem navne fra retsbøger eller erhvervede borgerskaber. Der kan være usikkerhed om et erhverv nævnt efter fornavnet - er et erhverv eller blot et slægtsnavn. I dag er forbindelsen forsvundet. Selv om man hedder Knud Møller er man næppe møller, Peter Sejersen er sikkert ikke søn af en urmager, og Rasmus Træskomager var i 1626 storkøbmand.

OS 100ff

Jo tættere på vores tid vi kommer, jo mindre kan man regne med et erhvervsefternavn. Men taget som et helhedsbillede af forholdene dengang er det mindre væsentligt om Hans Knivsmid var knivsmid, eller om det var faren, der var det.

I 1567 har en lang række personer uden tvivl fået tilføjet erhvervet som efternavn efter min bedste overbevisning - selv om fx A.And. nærmest totalt forkaster at bruge efternavne til erhverv.

Skovkloster havde en aktiv abbed sidst i 1400-tallet, og *Abbed Jeips Regnskabsbog 1480* over lejere i Næstved har navne fra omkring 70 af de måske 600 boliger, der var i byen.

I Litteraturlisten under Dahlerup: Skovklosterregnskaberne ... Hos Helms 406ff findes tilsvarende oversigt fra året 1481

Sjællands Stifts Landebog fra 1567 er en optegnelse over kirkernes, præsternes og degenes ejendomme, og for Næstveds vedkommende er der opremsat ca. 150 boliger: ca. 1/4 af alle ejendomme i byen. Kun husstandsoverhovedet (husbond/husmor) er nævnt.

1567-listen (s. 90) har flest erhverv med 51 mænd med erhvervsnavne og 14 kvinder, der måske viderefører deres vel afdøde mands virksomhed. - Dertil er der nævnt en kandestøbergård uden personnavn, der er regnet med. Det ville være mærkeligt, hvis der ikke var mindst et kandestøberværksted i byen.

I alt 66 erhverv, direkte eller indirekte, men intet om hvor mange lærlinge og svende, der har været beskæftiget på værkstederne. - Og stadig er det kun knap 1/3 af boligerne, der er opregnet. Samtidig mangler der fuldstændig opgivelser om købmænd.

Kvinder og erhverv

Det har til alle tider været almindeligt, at kvinder har arbejdet, men oftest i en mere tilbagetrukket rolle som fx "madmor" for husstanden, der for en håndværker eller købmand nemt kunne være på en halv snes personer, inkl. lærlinge, svende o.l. Det var manden, der var ansigtet udadtil, og hans navn, som optræder på papirer.

I 1567-Landebogen optræder *enlige kvinder* i (ugifte eller enker) midlertidigt som lejere af hus, gård eller bod i forbavsende stor mængde (33%). De optræder dog stadig hyppigst med "efternavn" efter den nok afdøde mand - som: Maren Skrædders, Mette Sadelmagers, Gertrud Claus', Anne Niels Jydes - eller uden

navn: Peder Muremesters kvinde - eller blot med et fornavn: Karen, Dorthe o.l. (se *bilag*). - Maren Skrædders *kunne* i øvrigt være enke efter Henrik Skrædder, som bartskeereren slog ihjel (s. 80).

Håndværkerenker havde ret til at videreføre et værksted ved hjælp af svend/svende; og selv hvis det ikke blev videreført kan det give et billede af forholdene et par år før 1567. - Ølkone var et af de få erhverv, hvor kvinder kunne være selvstændige erhvervsdrivende, men det var ikke noget anset arbejde. Dertil optræder i al fald i 1600-tallet enlige sypiger.

Kjersgd. 93 + Grundtaxten 1682

1480 27 sikre erhverv:

Skrædder 4
Præster 3
Købmænd 2
Klosterforstandere 2
Remsnidere 2
Skomager 2
Bager 1
Barber 1
Byfoged 1
Grydestøber 1
Guldsmed 1
Kandestøber 1
Kedelsmed 1
Kleinsmed 1
Skriver 1
Våbenmager 1
Brænde-sanker - kvinde 1
Knytter fiskegarn - kvinde 1

1567 erhverv

Håndværkere 45

Bager 5
Bødker 4
Skrædder 4
Kedelsmed 3
Skomager 3
Knivsmed 2
Smed 2
Sværdfejer 2
Guldsmed 2
Sadelmager 2
Remsnider 2
Kok 2
Buntmager 1
Glarmester 1
Hattmager 1
Kandestøber 1
Knivbinder 1
Muremester 1
Pottmager 1
Rokkemager 1
Slagter 1

Snedker 1
Træskomager 1
Væver 1

Offentlige el. kirkens jobs 11

Borgmester 2
Skriver 1
Bysvend 1
Kæltring (natmand?) 1
Degn 1
Kapellan 1
Orgemester (organist) 1
Klokker 2
Graver 1

Diverse 10

Drager (havnearbejder) 3
Vognmand 2
Fisker 2
Bartskærer 1
Kalkslager 1
(murerarbejdsmand?)
Kræmmer 1

Mandemangel?

De mange kvinders aktive optræden er nok et krisetegn: der mangler mænd. Næstved blev ramt af en *epidemi* et par år tidligere. I 1565 døde over 700 personer - af en befolkning på omkring 4000 indbyggere! - Mænd har altid haft en større *dødelighed* under sygdom og epidemier end kvinder. Det råder naturen bod på ved at lade 51% af de nyfødte være drenge.

Mangelen på mænd skyldtes også Den Nordiske Syvårskrig 1563-70, hvor kongen næsten årligt bad byen om at sende ”duelige” mænd, der kunne bruges som bådsmænd (matroser) på flåden. - 1564-67 var der sendt 160 mand af sted fra Næstved til København. Halvdelen vendte sikkert aldrig hjem. - Kongen udskrev også ekstra krigsskatter i sådanne tilfælde. Under denne krig sendte Næstved godt 10.000 rigsdaler til hæren, hvilket sammen med krigstidens højere pris på fødevarer (dyrtid) var med til at udmarve byen og skabe grobund for epidemier.

KB 24/2, 8/3, 15/3, 22/3-1564 - 14/1-1565 - 22/2-66 - 24/2-67, 5/12-67. + 25/2-1573
Ang. krigsskatter se skema under Bilag.

Derfor prøvede disse kvinder at fortsætte den afdøde mands erhverv - i hvert tilfælde til det måske ”lykkedes” at blive gift igen. Men det var næppe så let, når der manglede mænd. Livet i byen skulle fortsætte, og kvinderne måtte selv sammen med resten af familien have noget at leve af.

I 1480 var 19% af lejerne kvinder, mens de 145 lejere i Landebogen 1567 fordelte sig med 97 mænd og 48 kvinder (egne optællinger).

Man kan ikke ud fra kilderne se, hvor mange svende der evt. har været hos den pågældende mester. Fx lavede Laurits Pottmager sidst i 1500-tallet så godt håndværk, at en stor del eksporteredes, så han må have haft medhjælp. Det må de landskendte billedsnidere Abel Schrøder d.æ. og d.y. (den ældre/ynge) i 1600-tallet også have haft. De havde værksted i Ringstedgade og havde nok 4-6 svende. Man kan heller ikke se, hvor mange, der i øvrigt var i mesters husstand: hustru, børn og evt. øvrig familie og tjenestefolk og lærlinge.

Lærlingene fik normalt både kost og logi hos deres mester i de ca. 6 år, lærlingetiden varede, og de fortsatte som en del af mesters husstand som svend så længe, de arbejdede for mesteren.

Håndværkere o.l. ca. 1400-1600

Større antal jo længere mod venstre erhvervet står

Erhvervsgruppe	Erhverv					
Tøj	Skrædder	Skomager / Skoflikker	Væver	Skinder / buntmager	Garver	Hatte- og handskemager
Mad	Bager	Slagter	Kok	Brygger	Møller	Kældersvend
Metal	Smed	Kleinsmed / kedelsmed	Knivsmed / sværdfejer	Kandestøber / Grydestøber	Guldsmed	Bøssemager
Hus	Tømrer	Murer	Glarmester	Maler	Stenhugger	Savskærer
Træarbejde	Bødker	Snedker	Hjulmand	Rokkemager	Træskomager	
Fiskeri / søfart	Fisker	Sømand	Drager / Prammand	Rebslager	Skibsfører	Krogmager
Diverse	Bartskærer / Barber	Sadelmager / Remsnider	Pottemager / Vognmand	Spillemand / Farver	Billedsnider / Brolægger	Bogbinder / Hyrde

"Kvalificeret gæt" ud fra 1480, 1567, 1682 og en række almene beskrivelser / scd.

Bortset fra nogle få eksempler nævner kilderne ikke noget om nogle bestemte gader til bestemte erhverv, som det ellers var almindeligt i en del byer – fx Smedegade, Bagerstræde, Kødmangergade osv.

Dog har bagerne en overgang været koncentreret omkring Farvergade/Boderne, slagterne på sydsiden af Skt. Peders kirkeplads, skomagerne på vestsiden af samme plads og købmændene i Købmagergade.

Bortset fra hos murerne var det ikke alm. at hæfte betegnelsen -svend/-mester på

Håndværkerlaug

Et laug var en sammenslutning af mestrene inden for faget, skomagerlauget, smedelaug osv. - svendene kunne dog også være medlemmer. Disse laug varetog medlemmernes interesser over for kunderne og over for bystyret og sikrede en ensartet kvalitet og indtjening indadtil.

Nogle håndværk havde så få medlemmer, at der ikke var nok til at danne et selvstændigt laug, hvorefter flere fag slog sig sammen. Der var *laugstvang*, ingen måtte udøve et håndværk uden at være medlem af det pågældende laug, der samtidig vogtede på, at ingen gik dem i bedene inden for det område, hvor de havde monopol.

Betalingen for sit arbejde kunne håndværkeren ikke selv bestemme, men var bestemt af den standsmæssige levestandard – alle skomagere tjente næsten lige meget, alle smede ligeså osv. Hvis en mester ville tage mere eller mindre for et stykke arbejde end hans fagfæller, ville han blive smidt ud af laugene - og kunne dermed ikke få lov til at arbejde i købstaden mere.

Arbejdstiden var lang: 11-12 timer (dog med pauser) i 6 dage om ugen, men tempoet var ikke så højt som i vore dage. Man begyndte tidligt og gik tidligt i seng, det gjaldt om at udnytte dagslyset.

Næstved var en af de få danske byer, hvor bartskærerne dannede et selvstændigt laug. Efter 3/4-århundredes nedgangstider var der primo 1600-tallet 4 medlemmer; måske med svende. Da Næstved på den tid kun havde ca. halvt så mange indbyggere som omkring år 1500 - kan man måske gange med 2 for at få bartskærermestrenes antal i senmiddelalderen (7-8 + X svende og lærlinge). OS 112f + 204

Bartskærerne i Næstved omtalt KB 13/3-1563

Reguleringer

Der var regler for, hvor mange svende en mester måtte have. Hvis han fik for mange, skulle han aflevere en til en af hans kolleger. Næstved-smedene måtte i 1638 have 3 svende og 2 lærlinge.

Lauget og bystyret bestemte også, hvor mange mestre der måtte være i byen. Svendene kunne derved ofte få svært ved at blive mestre selv; de måtte vente på, at en af de gamle døde – eller flytte til en anden by.

Til gengæld for disse begrænsninger i indtjeningen virkede laugene som gensidige forsikringselskaber, hvor man hjalp hinanden ved sygdom, død, ildebrand o.l. Samtidig har man medvirket til at alle mestrene havde noget at lave under normale omstændigheder.

Laugene har baggrund i datidens måde at producere – og at afsætte varer på. Da det meste blev lavet i hånden, krævede det en betydelig faglig uddannelse, og afsætningen var begrænset til det nærmeste marked. Til disse forhold passede fri næring ikke; konkurrence måtte begrænses.

Oldermanden (formanden) for lauet kom på uanmeldte besøg hos medlemmerne for at se, om det var ordentligt håndværk, der blev lavet. Han sørgede ofte for fælles indkøb på torvet af fx læder, beg og hamp hos skomagerne og fordelte det til medlemmerne.

Flere konger var utilfredse med det stive laugsvæsen og forsøgte at ophæve laugene. Men traditionerne var så rodfæstede, at disse forsøg ikke satte synderlige spor. Det blev forsøgt både i 1526 og 1613, men først i 1857 blev laugene endelig ophævet (med virkning fra 1862).

Laugstævnet

blev også kaldet *det ædru stævne* (!) og var laugets højeste myndighed. Her dømte laugsbrødre hinanden indbyrdes under ledelse af oldermanden, og der skulle alvorlige forbrydelser til før man gik til byens øvrighed.

Det kostede direkte en bøde til lauet, hvis man indstævnedes sin laugsbroder for retten uden oldermandens og de andres samtykke. Hvis en broder til gengæld blev stævnet for konge, biskop eller landsting tog 4 brødre med ham for laugets regning for at vidne til hans fordel. - Lauget havde visse værdighedstegn, som man passede på:

- *laugsfanen*, måske påmalet seglet
- *kisten* ("laden"), hvori papirer og værdigenstande blev opbevaret
- *skafferstokken*, et værdighedstegn for sekretæren
- *pokalen*, som nye medlemmer skulle drikkes til med
- *laugsskiltet*, der hang uden for den af mestrene, der holdt kro. Det gik på omgang. Her holdt man normalt 4-5 store *laugsdrikke* om året, ligesom man mødtes til drik om søndagen efter kirketid.

Laugsdrikke: 3-4. juledag + 3. påskedag + fastelavn + Sct. Hans - OS 127

Næstved-smedene efter middelalderen er godt omtalt af OS (Næstved 1135-1935 + Hist.Samf 1922).

Beklageligvis er der ikke bevaret laugsartikler fra Næstveds middelalder - men pba. byens størrelse og vigtighed må der have været adskillige.

Så sent som i 1764 nævnes det i en domsagt, at Næstved-smedelaug var det ældste laug på Sjælland - OS 126

Laugssymboler / værdighedstegn fra Næstved-smedene findes på Næstved Museum

Vedtægter/skrå

Laugenes vedtægter kaldte man en skrå (dvs. lov), og den gav udførlige bestemmelser om, hvordan mestrene skulle opføre sig, når de var sammen, og når de passede deres arbejde i hverdagen.

For at kunne blive optaget i lauet måtte man være mester – og for at blive mester, måtte man først have været lærling og svend. Derefter skulle man bevise, at man var ægtefødt(!), lave *mesterstykke*, betale afgift til lauet og give igangkost (indvielsesgilde). Denne blev dog søgt begrænset i 15-1600-tallet, da det var en bekostelig affære.

Der er ikke nogen bevarede skrår fra Næstved fra denne tid – men det er der fra Slagelse. Her fik byens skomagere i 1471 godkendt deres skrå, der bestod af 52 artikler. Nogle eksempler:

- 3 *Den, som vil være broder i vort laug ... han skal gøre et par støvler og et par snøresko og et par sko med opslag og et par høje sko med for og et par sko indvendigt snørede med 3 stykker, på en sådan måde, at brødrene er tilfredse. Og de fornævnte sko og støvler skal føres til oldermandens hus, så at brødrene og andre dannemænd kan tage dem i øjesyn og erklære sig tilfredse.*
- 4 *Den dag han kan bære de fornævnte sko og støvler frem for brødre at skue, da skal han gøre sin sydekost (middag) med 3 salte flæskesider, en fersk ret, hver broder et hvedebrød, rugbrød, smør og ost, som dertil hører efter skøn, og 2 tønner øl. (1 tønne øl = 144 potter = 140 l).*
- 35 *Den, som skal gøre sin mesterkost, han skal give 4 ferske retter og salte flæskesider ... brød, smør og ost ... og 4 tønner øl og en lodig mark til at lønne messen med, og 2 mark voks (lys) for sin indgang til lysene på alteret.*

De satte maden højt må man sige, men §35 betoner også den religiøse side, hvor nok alle laug har haft deres eget alter - eller været tilnyttet et (se også *Gilder*). Der følger dernæst en række faglige og selskabelige bestemmelser for lauet. Fx

- 49 *Den som lokker en andens svend ud af tjeneste uden mesters samtykke, han skal give lauet 2 mark i bøde.*
 - 8 *Den som kalder sin broder en tyv, han skal give alle brødrene 1 mark, og den broder han gør det mod 2 mark.*
- for andre ukvemsord: ½ mark
 - for at slå sin laugsbroder: 1 mark
 - for at gøre hor med sin gildesøster:

- 1 lybsk mark (større værdi)
- for at bære våben ved drik eller stævne: 1 øre penninge

Laugsartikler fra Nyrop 2, 168ff.

Skråen blev stadfæstet for råd, borgmestre og de dannemænd, der overværede oplæsningen, den 22.2.1471.

De sidst optagne i laug skulle være opvartende og skænke for de andre ved laugsdrikkene og deres fester.

Rejsende håndværkere

Mange svende drog udenlands, når de var udlærte, for at lære mere og se ”den store verden”. De skulle dog først lære de gamle sædvaner og ceremonier for at kunne blive accepteret et andet sted (man skulle være *zünftig*).

Zünften stod først for alvor i flor i 16-1700-tallet. Senest i 1630'erne var skindersvendene i Næstved ”yderst zünftige” som OS beretter om s. 118ff.

Det var mest til Tyskland, man drog på valsen. Herfra kom langt den meste faglige kunnen og traditioner. Ligeledes var der mange tyske håndværkssvende i de danske byer, nok især efter Reformationen. Når så svenden ankom til den fremmede by, henvendte han sig på svendekroen, hvor laugskiltet hang. Her afgav han en hemmelig hilsen fra hjembyen, og hans optræden blev iagttaget; den skulle vise, om han var rigtig zünftig. Han blev også spurgt om, hvilket vartegn hans by havde, før han fik anvist et arbejdssted. Hver by havde et vartegn, som de færende svende skulle kunne gøre rede for i det fremmede. Det var en slags bevis for at de havde været i den pågældende by (s. 95).

Disse traditioner og skikke gjorde håndværkerne fagligt bevidste og stolte af deres fag, som de værnede om mod angreb udefra. Dette gav sig bl.a. udtryk i en voldsom ophidselse, da en bøddelsøn blev antaget som svend. Svendene og mestrene var bange for at få deres fag *besmittet* – og de zünftige svende mente, at de kunne risikere at blive afvist, når de drog til andre byer, der måtte have fået at vide, at der fandtes så ”uhyggelige” forhold i Næstved.

Gilder

Ligesom laugene var gilderne faglige, sociale og selskabelige foreninger, der samtidig gav en vis retslig beskyttelse. Alt holdt sammen af nogle religiøse rammer. - Gilderne var nok mest rettet mod købmænd og handelsmænd, gejstlighed, byens styre, dvs. byens overlasse. Dog var mange håndværkere optaget som enkeltpersoner, og modsat laugene kunne gilderne godt optage personer, der ikke boede i byen.

Som ved laugene hjalp man hinanden økonomisk og socialt ved død, sygdom eller fattigdom (måtte spise på skift hos de andre) - og skulle aflægge ed til sin broders fordel, hvis han var stævnet for retten (nok også selv om han evt. ikke havde ret).

Gildeskråen

Det er bestemmelserne vedrørende kammeratligt samvær i *gildehuset*, der fylder mest i *skråen*, der er fuld af regler, som skal overholdes. Det fremgår, at bøderne oftest er flydende!

Heller ikke her er der nogen skrå bevaret fra Næstveds middelalder, og de flg. bestemmelser er fra Københavns danske Kompagni 1447:

- Hvis man ikke vil rykke sammen på bænken, når der kommer gæster: 1 mark voks (lys) i bøde.
- Hvis man ikke kommer til de 3 store årlige fester (fastelavn, pinse og jul): ½ tønne øl.
- Hvis man spilder øl i gildehuset: 1 mark voks.
- Hvis man kaster op samme sted: 1 tønne øl + 4 mark voks.
- Hvis man gør ”slem” samme sted: 1 tønne øl + 4 mark voks.
- Hvis man lader sit vand samme sted: 1 tønne øl.
- Hvis man begynder ”kiv og trætte” eller bander: 1 tønne øl.
- Hvis man slår sin broder eller giver kindhest: ½ tønne øl.
- Hvis man sætter sig på oldermandens plads: 1 tønne øl.
- Hvis man ikke ville danse, når oldermanden beder ham om det: 1 mark voks.
- Hvis man taler grimt om damerne eller ter sig uanstændigt med sin bagdel: 1 tønne øl.

Desuden fandtes bestemmelser om at råbe for højt, falde i søvn, være fuld, bære våben osv.

Den årlige fugleskydning samlede alle gildebrødrene, som alle forsøgte at ”skyde papegøjen” – en kunstig fugl på toppen af en stang. Og: *Hvo som Papegøyen afskyder, hand skal have én Guldring saa god som 2 rinske Gylden, og hand skal give alle Brødre 6 Tønder Øll.*

Næstved-gilder

Gilderne opstod i 1100-tallet som mere lukkede overklasseklubber for købmænd, der arbejdede på at bevare deres fortrinsstilling i samfundet. Knuds-gilderne er de ældste, oprindeligt opkaldt efter Knud Lavard, senere efter Knud den Hellige.

I Næstved har der i middelalderens slutning eksisteret følgende gilder – måske ikke alle på samme tid:

- 1 *Kristi Legems Gilde*, omtalt 1401, nok med gildehus i Apostelhuset.

Der er adelige våbenskjolde på A. Betyder det, at medlemmer af slægten var med i gildet? - Skave (skjold), Sparre (spær), Barsebæk (fisk med pil), Krag (krage).

- 2 *Skt. Eriks Gilde* med gildehus ved Byens Hærstræde (Farvergade), nævnt 1409.
- 3 *Skt. Olufs Gilde* med gildehus nær Gråbrødreklostret, omtalt 1409.

Skøder jord i Brogade 1409. Boder 1567
+ KB 18/8-1576 "Gaden ligger overfor S. Olufs Hus"

- 4 *Skt. Gertruds Gilde* med gildehus mellem Købmagergade og åen, nævnt 1436. Tog sig især af rejsende og pilgrimme.
- 5 *Peblingegildet* i Peblingegildehuset er omtalt 1493 (Kompagnihuset).
- 6 *Skt. Erasmus Gilde* - betaler 1479-81 leje af en have til Skovkloster, uvist hvor.

Helms 406 + Abbed Jeips 1480-skema

- 7 *Skt. Barbara Gilde* – gildehus ukendt.

Der er også nævnt et tysk købmændsgilde, men måske er det det samme som Kristi Legems Gilde, der tilsyneladende havde ret så mange tyske medlemmer.

Næstved-gilder er omtalt hos RN 1, 74ff, der også nævner et Skomager-gilde (1496), der vel nærmere har været et laug. De øvrige gilder har ikke et specifikt nævnt fag. Helms 386ff o.a. har omfattende oversigter over Næstved-ejendomme - ligesom A.And. har en kortfattet oversigt med henvisninger 76f.

Der har i øvrigt også været gildehuse i en del af landsbyerne i omegnen, hvilket gl. marknavne i landsbyerne tyder på (egne undersøgelser af Udskiftningskort). Der har kun været ét fælles gildehus for hele landsbyen.

Den religiøse side

Det er vigtigt at huske, at menneskene var præget af den katolske tankegang, og det gælder i høj grad også laug og gilder, der nok alle har været indviet til en helgen e.l.

For gilderne overfor er det let at regne ud, hvem de fleste er indviet til: S. Erik, S. Oluf, S. Gertrud, S. Erasmus og S. Barbara. Kristi Legeme er symboliseret gennem alterbrødet, der blev æret som Jesus selv. Peblingegildet var måske indviet til Jomfru Maria.

For håndværkernes laug er der ikke så meget omtalt, og der findes som nævnt desværre ingen skrår fra Næstved. Men fra andre byer kan man se, at laugene i stor stil understøtter altre i kirkerne eller har deres eget. - Det er der også et eksempel fra Næstved, hvor skomagernes alter er nævnt 1496, men ikke hvem det var indviet til eller hvor det stod. - Disse altre stod ikke nødvendigvis i de to sognekirker. Gråbrødrenes- og sortebrødrenes kirker var også åbne for andre end munke.

Listov 34. - Den religiøse side er blevet fremhævet under inspiration af Bisgaard: De glemte Altre.

Fiskerne

Næstved-fiskere drev deres erhverv i en del af Susåen, i Karrebæk Fjord og Smålandshavet - samt ved Øresund i sildesæsonen.

hovedkilde til fiskeriet er RN 1, 68f og 2, 152ff + Helms div.

Susåen

Fiskeriet i Susåen spillede en temmelig stor rolle, og måske var der flere fisk i åen dengang. Ferskvandsfisk var i al fald den gang lige så salgbar som havfisk - man spiste alligevel mest fiskene tørret eller saltet, da opbevaringsmulighederne for frisk fisk var ringe.

Næstved købstad havde kun ret til at fiske i Susåen fra Maglemølle til Åderup, men det blev vist ikke overholdt. Samtidig gjaldt det både for Næstved og Skovkloster/Herlufsholm, at man kun måtte fiske til midtstrøms. Fiskene skulle have mulighed for at komme forbi.

Oven for byens fiskeplads havde klostret rettighederne, mens Susåen nedenfor vel har været delt mellem Gavnbø og Ydernæsghård. Den sidste, mindre herregård har både hørt under Gavnbø og Herlufsholm, der i øvrigt fra omkring 1600 uden held forsøgte at fratage Næstved fiskeretten mellem Store Bro og Maglemølle. Næstved stredes desuden med Skovkloster om retten til fiskeriet i nogle søer, der før lå på overdrevet (Kildemarks-Kalbyriskvarteret).

Man spiste mange – for os i dag fremmedartede – slags fisk; som tørfisk bl.a. gedde, sandart, brasen, kvabbe og helt. Tørfisk er, som navnet siger, tørret fisk med det resultat, at de er stive og hårde som et bræt. *Når man vil berede disse fisk til menneskeføde, lader man dem ligge to dage i stærk lud og en dag i rent vand, for at de kan blive bløde ... siden koges de så med lidt salt smør, og så kan man sætte dem frem på selv fyrsternes bord som en yndet og lækker spise* (Olaus Magnus 1555).

Karrebæk Fjord

Næstved havde siden ”alders tid” eller ”arilds tid” (så langt nogen kan mindes) haft ret til at fiske i fjorden. Det var dog ikke helt klart, hvor meget andre måtte fiske der, og der var mange stridigheder mellem bystyret og omegnens herregårde ved fjorden.

Christian 1. befalede i 1451: *Vi Christian, med Guds nåde Danmarks, Norges, venders og goters konge ... gør vitterligt ... at vore elskelige borgmestre, rådmænd og al menighed i vor købstad Næstved ... at de må have, nyde og bruge frit fiskeri i fjorden og der omkring, som de af alders tid har haft.*

En generation senere kom kong Hans på besøg i Næstved (1488), og i Gråbrødre klostret udstedte han et dokument, der bekræfter Næstveds ret til fiskeri i fjorden med vod (fiskegarn) og dræt (træk hen over bunden).

På originalt gl. dansk befalede Christian 1. i 1451:

Vii Christiern, med gudhs nadhæ Danmarks, Norgis, Wendis og Gotes Koning, greffue i Oldenborgh og Delmenhorst, gøre widerlicht allæ mæn, som nu æræ oc komme schule, at wii aff wor sønderlige gunst og nadhæ haue taghet oc untfonget oc taghe oc vntfaa med thettæ wort opne breff wore elschelige borgemestre, raadhmen oc al menicheed i wor køpstædh Næstwedh ... Først at the mwæ haue, nydhæ och brughe fritt fischerii vdi fiordhen oc ther omkring, som the aff alder haftt og niwt haffue.

Dernæst følger bestemmelser om at svare skat til byen af ejendomme - give toldfrihed i riget, undtaget på Skånemarkedet om efteråret - og kongen stadfæster alle hans forfædres privilegier til byen. - Hvis nogen vil handle herimod, skal de føle: *vor kongelige hævn og vrede.*

DKs.gl.K., 3, 249f + 252f

Sidst i 1500-tallet klagede Næstved over Enø-fiskerne, der satte garn tværs over Mindegabet, så der ikke kunne komme fisk ind i fjorden. Det var imod ”al kristelig ret” if. Christian 4., der brugte stærke ord til Enø-fiskerne i 1593:

Vi Kristian IV ... vilde Vi eder hermed alvorligt have forbudt, at når I herefter drage med eders fiskevod i forskrevne fjord enten på én side eller anden, da skulle I endelig lade midtstrømmen være fri og den med eders vod ikke stemme eller tillukke, så fiskene kunne komme ind udi fjorden, Vore undersætter udi Næstved såvel som andre til gavn og bedste.

RN 2, 153f + KB (16/2-1593)

Fiskeriet i fjorden blev dårligere på denne tid; også i 1593 havde Næstved beklaget sig over, at ”den velsignelse” af fisk, der var for nogle år siden ”er blevet såre formindsket”.

- jeg har vist delvis gentaget mig selv her !!

- Måske havde fiskerne glemt Olaus Magnus’ råd fra 1555:

To ting plejer fiskere fremfor alt iagttage, nemlig dels at de begynder deres fiskeri i morgengryet før solopgang, hvor fiskene mindst kunne stole på deres syn, og da kommer i stime for at søge føde, og dels at fiskeriet bedrives under dyb stilhed.

Næstveds fiskere må være sejlet ud fra havnen, og Kompagnistræde kaldes Fiskerstræde en overgang.

Smålandshavet

Næstved-fiskerne kom også længere væk i deres både. Fra 1417 kendes en episode, hvor Næstved-fiskere omtales ved den lollandske kyst. Birgittinerklostret i Maribo mente imidlertid, at det var dem, der havde retten til fiskeri der, og sendte nogle brødre (klostret havde både nonner og munke) og klosterbønder af sted for at hindre dette fiskeri. Det gjorde de bl.a. ved at tage fiskene ud af garnene.

Næstved-fiskerne overraskede dem en dag: bønderne flygtede til en af klostrets gårde med fiskerne i hælene. Næstvederne kunne imidlertid ikke få fat i dem for de havde stukket ild på gården, pågreb derefter en munk og 2 af klostrets bønder og førte dem med til Næstved. Her holdt man rettergang (på en ”ulovlig” tingdag) – og lod dem halshugge og begrave i hedensk jord!

Næstved-fiskerne blev nytårsaften stævnet for Kongens Retterting, hvor de forsvarede sig med, at de havde halshugget fisketyve. Borgerne blev imidlertid pålagt en bøde til kongen, og at betale erstatning for gården og til de afdødes slægt - samt at grave de døde op igen for at lade dem begrave på en kirkegård i indviet jord.

Det betød utrolig meget for folk, at ligge i indviet jord efter døden. Ellers fik man ingen sjælefred og ingen adgang til Himmerige.

Umiddelbart skulle man tro, at "munken" havde været en lægbroder, da der nok ville have været mere ballade, hvis det havde været en præsteviet munk, der blev slået ihjel. Men det var tilsyneladende en "rigtig" munk, og der var faktisk en del postyr i den anledning.

Selv om dommen gik Næstved imod, kunne byen efter at givet de dømte en kristen begravelse, betalt bøder og fastet - blev der åbnet mulighed for at byen kunne føre en retssag om den formentlige krænkelse af fiskerirettighederne.

RN, 1, 68f + Helms 171 + Danske Domme 1375-1662, bd.1, 47ff 1978 (red. Erik Reitzel-Nielsen) bringer hele dommen og sætter spørgsmål ved, om det var ved Lollands kyst - eller i Karrebæk Fjord hændelsen foregik. Mariboklostret havde nemlig året før fået hovedgården i Kyse med 47 bøndergårde i forlening. Kyse ligger langt fra kysten, men det er da muligt at en af gårdene har ligget ved fjorden. Imidlertid redegør RN o.a. grundigt for Næstved stridigheder med nabogodserne om fiskerirettighederne i fjorden, og jeg mindes aldrig at være stødt på Kyses eller Mariboklostrets navn i den forbindelse (mangler registre).

Skånemarkedet

Næstved-fiskerne deltog også i det store *sildefiskeri* i Øresund med det enorme marked i Skanør og Falsterbo i Skåne (dansk til 1658), hvor der ifølge en opgørelse fra 1520'erne var ca. 7.500 fiskerbåde (skuder), dvs. måske 35-40.000 fiskere forsamlet og nok lige så mange på land.

Købmændene var overvejende fra tyske hansebyer med Lübeck i spidsen, mens fiskere kom fra en række byer i Østdanmark, og hver by havde sit leje på forstranden. Næstveds leje ved Skanør er nævnt i 1353, men selv om det kun er nævnt ét år har Næstved-fiskerne uden tvivl været til stede på markedet i århundreder. Man fik ikke tildelt et fiskeleje, hvis ikke man var til stede årligt.

1354 blev en Næstved-borger, Ingvar Pedersen og hans husstand, overfaldet af folk fra Lübeck og Stettin, der derefter afbrændte hans bod nær Falsterbo. Han fik erstatning.

I sæsonen (ca. 15/8-15/10) skal man forestille sig, at adskillige daglejere, tjenestefolk og håndværkere drog af sted for at hjælpe til. - Christian 2. påbød i 1521, at håndværkerne og deres svende skulle blive hjemme og passe deres job, i stedet for "om høsten at fare til fiskeri".

Landdistrikternes fiskere og tjenestefolk har sikkert ikke fået lov til at ligge på Næstveds leje. I stedet blev de nok henvist til "Sjællandsfar-leje" i Falsterbo.

Stoklund 55, 197, 207 + egen: Skåne 1994

DRB 27/9-1354 - DRB 25/5-1367 nævnt Emelrik, bymand i Næstved / grundstykke i Skanør

Hvor mange der kom fra Næstved er der ingen, der ved. Men der har dog været væsentlig flere deltagere fra byer og landdistrikterne på Møn og Lolland-Falster. Byen Falsterbo er ligefrem opkaldt efter Falster og bod, og en by som Stege blev nærmest affolket i sæsonen.

Sildefiskeri tog fart o. år 1100 for derefter at vokse i betydning, til det hele klingede af i sidste del af 1500-tallet og døde i det flg. århundrede. Dels blev sildebestanden mindre, dels spiste man ikke så mange fisk mere i Nordeuropa, da man ikke mere var katolske - og dels faldt priserne, da hollænderne fandt på nye og effektive fiskemetoder.

Købstadens indbyggere

Indtil nu har der været omtalt borgmestre og rådmænd, købmænd og håndværkere - dvs. *borgerne* (løst borgerskab). Blandt borgerne har mange håndværkere og småkøbmænd kun lige kunnet klare sig økonomisk, men det er også i borgergruppen, at man finder byens rige overklasse, især blandt købmændene.

Dem, der ikke var borgere eller gift med dem - dvs. andre kvinder og børn, svende og tjenestefolk, daglejere etc. blev betegnet som *almuen* eller *menigheden*. De fik så lille en løn, at de ikke betalte skat, men de bidrog til at deres mester/arbejdsgiver kunne betale skat. Derfor var det hæderlige folk i samtidens øjne, men de blev ikke taget med på råd.

Dertil var der en *underklasse* af mennesker, der hverken havde fast arbejde eller fast bolig. Det gjaldt fx gøglere, tiggere, prostituerede og lejesoldater. De havde heller ikke noget at betale skat af, men de blev samtidig ikke anset for at være respektable mennesker.

Delvis MidasDk 139f.

Adelen

Herremændene på godserne rundt om købstaden spillede ikke den store rolle i byen. Det var købmændene ikke interesseret i, da adelsmændene var konkurrenter til deres handelsinteresser. I princippet havde adelen

slet ikke noget at gøre i byerne, og i flere bylove forbydes det dem ligefrem at erhverve ejendom i købstaden, men det kunne dog ikke overholdes.

Mange adelsmænd havde ved siden af deres herregård også en gård i byen, som blev brugt ind imellem eller til udlejning. Det gælder fx Gøernes Gård fra omkring 1500, men også tidligere var der adelsmænd i byen. 1397 købte ridder Erik Bydelsbak således et stenhuse ved Skt. Mortens Kirke, og væbner Niels Brun var ligefrem borgmester i 1470'erne.

En senere Gøye (Henrich) havde lidt svært ved at opføre sig som en adelsmand burde. 1562 afbrød han gudstjenesten i Skt. Peders Kirke, mens folk var ved at modtage alterets sakramente (vin og brød) - tog kalken ud af hånden på præsten, drak hele indholdet og *opædt alt det brød, han kunne finde på alteret*. En anden gang havde han taget silke og andres stoffer fra borgernes boder og våben fra deres huse - for at forære det til andre.

Adelsmænd var fritaget for at betale skat, når de sad på deres godser rundt om, men i købstaden måtte de betale deres byskatter som andre borgere - ikke af formue, men af ejendommens værdi. Herremændene måtte ikke drive handel i byen som en købmand, men de måtte naturligvis gerne handle på torvet som alle andre.

DRB 1388/458 + 1397/435 + KB 2/1-1563 + Helms 295

Ridder "Peder Finkenow stiftede Skt. Olavs alter (havde jord + gårde i Lundby - boede i byen ???)

Til c.1300 brugte man betegnelsen herremænd som titel - fra 1300-tallet især ridder og væbner. Riddere tilhørte højadelen, havde fået ridderslag, personlig tildeling. - Tituleres herr som gejstlige. Rigeste ca. 50 adelsmænd ejede > 100 bøndergårde.

Delvis MidasDK 86f

Gejstligheden

Kirkens mænd havde som erhvervsgruppe ikke direkte den store indflydelse på byens verdslige styre; ingen præster sad i rådet eller var borgmester. Skovkloster var imidlertid gennem sine privilegier indtil sidst i middelalderen i høj grad medbestemmende over byrådets sammensætning.

Købstdspræsterne var, at dømme efter hvad de efterlod til arvinger, en økonomisk velstillet gruppe (også efter Reformationen), og gejstlige betalte ikke skat. I senmiddelalderen fik købstæderne gennemført, at der skulle betales skat af gejstliges byejeendomme.

Delvis MidaDk 140

I den katolske tid var der temmelig mange præster og munke i selve byen med 5 kirker - 2 sognekirker, 2 klostre og et kapel/kirke i Helligåndshuset. Der har måske været omkring 20 præster og 60-70 munke, så de har sat præg på byen. Tiggermunkene skulle i princippet være fattige, men det holdt ikke i den senere del af middelalderen, hvor deres klostre ejede mange ejendomme.

De andre jobs ved kirken, som klokker, graver, organist, var vist heller ikke dengang særlig vellønnede.

De andre jobs ved kirken, som klokker, graver, organist, var vist heller ikke dengang særlig vellønnede.

I 13-1500-tallet bygger de rige **stenhuse**, og udover købmænd og adel hørte gejstligheden hertil. I de fig. eksempler er der gejstlige indblandet i omtaler af stenhuse.

DRB 4.2.1381: "Jacob Madsen kaldet Kristian" pantsatte "et stenhuse med to boder og kælder underneden - og med et bagvedliggende hus i samme gård". Desværre ikke noget om placeringen. Ejendommen blev pantsat til Oluf Trave og senere til præsten Bennike Albertsen i 1383.

1386 nævnes Herman Hermansens fædrene gård med stenhuset ved åen; pantsat til Niels Sappi 1386/141. Og 1388/457 skøder præsten Herman Madsen(?) "nævnte gård med bod ved åen" til Niels Jakobsen Sappi. - Tilføjet kommentar: "Brofjerding, stenhuse ved åen"

DRB 1391/489 klosterreg.: "Niels Bentsen, kannik i Roskilde, overdrog ved testamente sin svoger, Everhard Swinge, sit stenhuse, som han købte af Jakob Råbuk". - Overskrift: i reg. "Koberg, bopæl for sognepræsten ved sankt Morten" - Helms 375, 386, 393-94. - Koberg = østlige del af arealet mellem Købmagergd og åen. - 1397/435 skødede Ev. Swinge huset til ridder Erik Bydelsbak (adel).

Adel og gejstlighed var hverken borgere eller almue, men tilhørte selvfølgelig byens overklasse.

Tyende

Hvor håndværkersvendene havde deres faglige "standsbevidsthed", var gruppen af tjenestefolk og daglejere splittet op, og deres forhold har været ringe.

At de tjente hos de mere velstillede, kan man godt regne ud, men deres forhold i øvrigt kender man ikke noget til. Der var ingen, der regnede dem for noget, og derfor var der heller ingen, der havde lyst til at skrive om deres tilværelse.

Grænsen mellem dem og de fattige har nok tit været svær at trække. Men fælles for dem har været, at de ingen rettigheder havde.

Dagligliv og levevilkår

Gader og stræder

De fleste gader har været smallere i middelalderen, og der har været flere af dem, bl.a. som gyder, smøger og stier. En del af gaden var optaget af *fortovet*, der hørte til huset som en slags forhav, hvor der kunne være bislag (vindfang) og skure, træer m.m. Fortovet var altså absolut ikke altid fremkommeligt for fodgængere, og husets ejendomsret blev regnet til "tagdryppet".

I stedet gik man på de ujævne gader, der måske blot var jordveje, der afhængig af årstiden kunne være støvede, et søle eller isbelagte. Der var imidlertid en del af byens gader, der i 1300-tallet har fået en stenlags-belægning, som i 14-1500-tallet bliver til en rigtig brolægning af sten. Mindre gader kan have en brolægning af planker. - Syd for Kompagnihuset har man fundet eksempler på de forskellige vejtyper.

Generelt pålagde kongen omkring 1550 borgerne at brolægge gaderne, så der må have været mange gader og byer, som manglede en ordentlig brolægning med rygsten ("borgmestersten") i midten af gaden og rendesten i siderne. Men det var heller ikke så mærkeligt, når det var den enkelte grundejer, der skulle både lave og betale for brolægningen ud for sit hus.

Gadernes vedligeholdelse en privatsag til 1792

Affald i gaderne

Gaderne blev mere eller mindre brugt som losseplads, og man brugte derfor en slags overtræks-træsko for at kunne komme fra den ene ende af byen til den anden. Hvis der var en brolægning, blev den i løbet af en årrække skjult under alskens affald, som borgerne havde smidt ud på gaderne. Når der havde hobet sig alt for meget møg op, måtte der renses op eller lægges en ny brolægning oven på den gamle; det finder man ofte i byerne.

Affaldet i gaderne kom bl.a. fra den almindelige husholdning eller fra byens gårde, der havde svin, får, høns og måske køer. Løsgående hunde og svin rendte rundt i gaderne og rodede i affaldet. Det var svært at afskaffe, da svinene var en del af befolkningens mulighed for at overleve og skaffe mad. Endnu i 1755, 1768 og 1778 blev der udstedt forbud mod løsgående svin.

Både konger og borgmestre påbød ustandselig, at borgerne skulle fjerne deres affald fra gaderne, nok uden synderligt held. Kong Hans siger: *Ingen må have mødding på gade eller stræde eller uden for sin dør, hus eller gård – over 3 dage, efter at borgmester lader påtale ... ellers 3 mark til kongen og byen.*

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Når der var omfattende sygdomme blandt grise og køer (som kvægpest) kunne kongen gribe ind og beordre gaderne gjort renlige med mere effekt. Det skete fx april 1562 i et brev til Næstved:

Endvidere skal den, der hemmelig kaster dødt kvæg ud på gader og stræder for anden mands port, dør eller have, bøde 6 mark for hver nat, det har ligget der.

KB 28/4-1562 + Troels-Lund + KUML 2000

1589: Næstved-borgere fik tilhold om hver lørdag, at feje foran deres dør, og at age møg og "gadesnavs" ud til møgstagerne på Sandbjerg (afmærkede læssepladser). Støtterne flyttedes med mellemrum, så møget blev fordelt. - (RN/Hugo M. sp. + OS 73 - efter Rådstuebog).

Gårde og huse

Inden for stadens hegn og byportene var der trængsel. Husene lå klumpet sammen med den største koncentration langs de vigtigste gader. Udsnippet af det gamle kort viser ikke helt trængslen af skure og gadernes snæverhed, gaderne er næsten lige brede. Husene på kortet skal ikke opfattes alt for bogstaveligt, det er mere en slags signaturer. Alligevel kan kortet vise, at der er forskel på ejendommenes størrelse og deres sammenklumpning.

Der var store *købmandsgårde* med mange rum, butik, kontor, og kamre til tyende, og der var *huse* til småkårsfolk med højst 2 rum, hvor hele familien sov - måske i alt 30-35 m².

Håndværkerne havde måtte have et værksted, og hvis det var en fattig håndværker var værkstedet og stue i samme lokale. De mere velhavende håndværkere havde gårde, hvor værkstedet har vendt mod gaden. Måske var der en form for "forretningsvindue", hvor en svær trælem foran en åbning kunne fungere som disk.

Husene havde normalt kun ét ildsted/kakkelovn, og indboet var ret spartansk: kun de nødvendige skabe og kister, en bæk, et bord og en stor seng, hvor hele familien sov. Vinduesglas blev først i 1500-tallet så billige, at almindelige mennesker havde råd til at købe dem. Før havde man dækket de få og små vinduesåbninger/ glugger med skind, komaver eller en trælem.

Skovkloster prøvede i begyndelsen af 1500-tallet at sætte huslejen op for en del lejere, som selv havde forbedret deres lejede huse. Klosteret ville samtidig forhindre lejermålet i at gå i arv, som det havde været normalt i århundreder.

Det blev lejerne så utilfredse med, at en delegation blev sendt til kongen i 1529 med en klage over dette brud på ”sæd og skik” - hvorefter der blev nedsat et nævn af 8 borgere og 4 munke til afgørelse af, hvad der var rimelig leje. Beboerne fik lov til at overdrage lejermålet som hidtil til deres børn.

Helms 192

Næsten alle i byen betalte 1480 husleje til Skovkloster med kontanter - modsat ude på landet. Men ved leje af en have, var det almindeligt hos Skovkloster at betale voks (bivoks) eller peber i leje (en del af Rådmandshaven hedder stadig *Pebervænget*). En enkelt betalte med løg, og skriveren betalte 1 td. salt.

1682

Efter ca. 1550 blev der tilsyneladende ikke bygget flere stenhuse i Næstved, både rig og fattig byggede i bindingsværk. Enten som bindingsværksgård eller –hus afhængig af pengepungen. Kongerne påbød ofte indbyggerne at forbedre deres huse – sådan at de skiftede lerklining mellem bindingsværket ud (*i tavlene*) med mursten – og at de erstattede stråtaget med tegltag.

bl.a. i sm.hæng med 1529 ovenfor

1682 blev der for første gang foretaget en grundig optælling af alle huse i Næstved og en vurdering af, hvor meget de var værd. Man boede efter pengepung, og vurderingen skulle danne grundlag for skatteudskrivningen.

Næsten alle huse havde tegltag. Der var 408 ejendomme i byen, hvoraf kun en halv snes var grundmurede stenhuse – og 21% stod tomme pga. Næstveds nedtur (s. 159). Omkring en fjerdedel var i 2 stokværk (etager), resten i ét og langt de fleste havde en lille have eller gårdsplads. Der var kun ca. 1850 indbyggere. - Kun en mindre del havde udelukkende lerklining i tavlene, en større del havde mursten til både gade- og gårdside - men flest havde lerklining til gården og sten til gaden.

Småkårsfolk som Claus Pottemager, Laurits Baadsmann, Morten Hjulmand og Johanne Sypige boede til leje, og ofte hos en udlejer med mange huse. De havde derfor ingen indflydelse på brugen af mursten, men for andre kunne det være en stor udgift. Stråttækkede og lerklinede huse var stadig almindeligt i mange andre byer i 1800-tallet.

1682-Grundtaxten er gengivet i Hist.Samf. 1956

Lokummer

I baghaven stod lokummet – *hemmelshuset* - det ”hemmelige hus” mellem hønsehus, svinesti, mødding og urte- og humlehave. Når der som i Næstved var mange lokummer tæt sammen, kunne de godt udsende en ”herlig duft” ud over byen en varm sommerdag.

Ingen må have hemmelshus nærmere byens stræde eller sin nabo end en rum alen, og det skal være jordgravet ... hvem herimod gør, bøde 3 mark til kongen og 3 mark til staden og 3 mark til ham, som klager (kong Hans).

DKs.gl.K., bd. 5, 72ff

Det var ikke selve dasset, der var gravet ned i jorden, men man gravede et dybt hul nedenunder, nærmest som en lille brønd. Og først, når dette hul var fyldt op til randen, blev natmanden tilkaldt. Hvis man havde råd. Natmanden tømte disse hemmelshuse i nattens mulm og mørke, hvor stanken var mindst, og så slap ”ærlige” folk på at se på det. Men det var dyrt, da det let kunne tage en hel nat at tømme sådan et hul. Natmanden og hans natsvende skulle også have god mad og masser at drikke under arbejdet.

Der findes eksempler fra nogle byer på, at der har været et fælles lokum, fx i Ribe, hvor det lå ud over åen. Måske har der også været et ved Susåens bred?

MidasDK 197 (Ribe)

En hollænder, der ikke vidste, det var ”uærligt” arbejde, rensede selv under lokummet ved sin bolig i Helsingør. Det vakte så stor harme og foragt hos borgerne, at de fik rådet til at udvise ham for ”foragtelig adfærd”.

Ildebrand

Når man var så interesseret i, at borgerne skiftede lerklining ud med mursten og stråtaget med tegl, skyldtes det den overhængende fare for ildebrand. Kongerne sendte med mellemrum befalinger til købstæderne om fast tag, bl.a. i 1553:

Hvis der findes huse med stråtag, skulle de (bystyret) sætte en bestemt tid, inden hvilken der skal være lagt tegltag i stedet - og hvis det ikke sker inden den fastsatte tid, skulle de have magt til at tage stråtaget af.

KB 5/1-1553 - egentlig stilet til Aalborg, men det fremgår, at skrivelserne er generelle og har været sendt til andre købstæder før.

Ingen huse måtte have skorstene i huse, der havde stråtag - KB 21/9-1554 (det vel sige, at røgen sendes ud under taget uden direkte gennemføring gennem taget. - Ikke så usædvanligt på denne tid, og jeg har set en stor ejendom i Stralsund c. 1991, hvor det stadig var sådan (tidligere fattigboliger).

Når ”den røde hane galede” kunne man ringe med kirkeklokkerne, lade brandtrommen gå og påbyde alle borgere at møde frem med brandhager, spande, stiger og økser – men alligevel havde man kun en lille chance for at slukke ilden i et brændende hus. Derfor gjaldt det mest om at begrænse ilden til et så lille område som muligt ved fx at rive nabohuse ned.

Når nu husene lå så tæt sammen, kunne deres stråtag hurtigt bringe ilden videre. Når der derfor først var ildløs, så brændte store dele af byen. Det skete også for Næstved et par gange i 12-1300-tallet, men derefter ser det ud til, at byen har været forskånet for større brande. - Næstved skal være den eneste danske by, der siden middelalderen ikke har været ramt af en omfattende bybrand.

Olaus Magnus fortæller: *Først redder man sine gamle forældre og spæde børn, så værdifuldt bohaver og dokumenter og til sidst sine penge. Men da der er så mange, der er behersket af en vanvittig kærlighed til disse, omkommer de eller bliver forbrændt under deres forsøg på at bjerge deres rigdom.*

Hvad hed de?

Ud fra *Abbed Jeips Regnskabsbog 1480* og *Sjællands Stifts Landebog 1567* (s. 89) er de flg. oversigter over almindelige fornavne opstillet. Det er kun husstands-overhovedet (husbond/husmor), der nævnes.

Nogle eksempler på navneskik:

Nestweth 1480

1480-stavemåde:

Brende Cristinæ (sælger brænde)
Fru Cristinæ af Sandby (adel)
Gydhæ Gremers (bandt fiskegarn)
Karinæ Herlogs
Kierstine Herloftdotter
Anders Grydestøber
Bo Skrædere
Clawes Ragere (Claus Barber)
Hans Persen (byfoged)
Her Matis (Hr. blev brugt til adel eller præster)
Las Clenæsmed (kleinsmed)
Matis Scriffwer / Scriffuere (skriver)
Mattis Guldsmid
Mattis Kellesmeth (kedelsmed)
Michel Sudere (skomager)
Oleff Perssen Baghere
Oluff Kannestøber
Per Skrædere
Per Werkmesther (bøsemager)

Næstved 1567

Navne moderniserede:

Mette en gammel kvinde
Anne Hans Datter
Karen Remsniders
Peder Muremesters kvinde
Karen Jørgens
Abelone Her Peders
Jens Skåning
Rasmus Jyde
Laurids Fynbo
Per Kræmmer
Hans Guldsmid
Christopher Sadelmager
Oluf Knivsmid
Frands Bødker
Christopher Jensen Bartskaar
Lasse Gråbrødre (tidl. munk)
Niels Fisker
Jacob Valtersen Borgmester
Knud Madsen
Anders Nielsen
Laurids Glarmester
Hans Klokke
Hans med den ene hånd

Enker får mandens navn påhæftet sammen med et ”s”: Karinæ Herlogs (Herlogs Karina) eller Abelone Her Peders. Det vil være meget sjældent, at gifte kvinder optræder under eget navn, så det må være enker.

Kvinder med efternavn efter faren er nok ugifte (Kierstine Herloftdotter og Anne Hans Datter), mens en adelsdame har et Fru foran (Fru Cristinæ). For sig selv står Brende Cristinæ, der ikke har haft nogen høj status trods manglende efternavn. Hun sankede brænde i skoven og solgte det på torvet. ”Mette en gammel kvinde” befandt sig sikkert også blandt de fattige.

Jens Skåning, Rasmus Jyde og Laurids Fynbo har tilnavn efter tidligere bopæl og en lang række mænd har deres erhverv påhæftet eller andre kendetegn: Hans med den ene hånd.

Stavemåden for samme person kunne godt være forskellig (ingen autoriseret retskrivning), fx Mattis Scriffuere/ Matis Scriffwer.

Mest almindelige navne 1567

Mænd (97 p.)	Laurids 4	Anne 7
Hans 11	Per 4	Maren 7
Peder 10	Anders 3	Bodil 4
Niels 8	Christen 2	Cidtze (Sidse) 3
Rasmus 8	Knud 2	Margrethe 3
Frands 6	Mads 2	Birgitte 2
Oluf 6	Michel (Mikkel) 2	Dorthe 2
Jens 5		Elene 2
Christopher 4	Kvinder (48)	Gertrud 2
Jacob 4	Karen 8	Mette 2

Familien

I dette almene afsnit er der begrænsede kildehenvisninger; bygger mest på den gl. bog og præsent viden.

Familien i købstaden var mindre end ude på landet. Den bestod typisk af forældre og 2-4 børn. Det betød ikke, at der ikke blev født flere børn, men det var det antal, der levede eller boede hjemme. Familien fik nok i gennemsnit 5-6 børn.

Over 20% døde, før de fyldte et år - og kun ca. halvdelen af befolkningen nåede selv at få børn. Den store børnedødelighed skyldtes dårligt/intet lægevæsen, dårlig ernæring og boligforhold, sygdomme og epidemier.

Ægteskab

Man giftede sig sent, normalt når man var 28-30 år. En vis opsparing var nødvendig, før man kunne sætte bo. Håndværkersvende o.l. var stort set altid ugifte; først når man selv kunne blive mester var det tid til ægteskab.

Manden behøvedes for indtjeningen udefra, og kvinden var nødvendig til den hjemlige produktion af madvarer og til madlavning, børnepasning og -opdragelse. Blev man enke/enkemand måtte man hurtigst muligt blive gift igen. Og ofte var der stor aldersforskel mellem kønnene - men ikke kun til den ene side, som vi er vant til. "Kærlighed" spillede ikke altid den store rolle for, hvem der blev ens ægtefælle, det praktiske kunne være vigtigere.

Ægteskabet var en slags kontrakt mellem 2 voksne, der gensidigt behøvede hinanden. Hvis man ikke havde formue, var det ikke nødvendigt at skrive noget nogen steder, og man behøvede strengt taget ikke engang at møde op i kirken. - Det hedder nemlig i de gl. landskabslove fra 1200-tallet, at hvis mand og kvinde har boet sammen i 3 år skal de betragtes som gift:

Hvis nogen (en mand) har en slegfred (elskerinde) i gårde i tre vintre og åbenlyst går til sengs med hende, og hun råder over lås og lukke (nøgler til huset) og åbenlyst spiser og drikker med ham, da skal hun være hans ægtehustru og rette husfrue.

Jyske Lov 1241 - ego + delv. efter MidasDk 188

Det ændrede sig efterhånden, så ægteskabet som regel blev indgået i kirken, og i 1582 blev det gjort tvungen.

Kønsroller

Manden var *husbond*, familiens overhoved (gældende ret til slutningen af 1800-tallet). Han havde "husbondmyndighed" over hustruens person og ret til at revse (slå) sin kone, børn og tyende. Han måtte slå med kæp eller stok, men ikke med våben og meget barmhjertigt ikke give dem sår eller varige mén!

Sønner vurderedes højere end døtre, og de arvede det dobbelte af døtre ("broderparten"), og børnene tilhørte altid faderens slægt. - Sjællands første protestantiske biskop (superintendent), Peder Palladius, skriver om kønsrollerne:

Kvinder er bygget til at være mandens husholderske. Selv om manden af naturen er visere og forstandigere end kvinden, skal manden undertiden ikke forsmå sin hustrus råd ... men hun skulle være ... underdanig og lydagtig, efterdi han er hendes herre og hersker.

Til gengæld skulle manden behandle sin kone ordentligt, især når hun var gravid, sagde Palladius: *Mændene måtte ikke prygle eller trampe på deres hustruer - så længe de var frugtsommelige.*

Det seksuelle bliver kraftigt fordømt uden for ægteskabet. Alligevel havde manden efter verdslig lov ret til at tage sig en elskerinde. Man mener, at ca. 10% af børnene var født uden for ægteskabet. Disse ”uægte” børn havde ikke samme ret som de andre (gjaldt til 1937!), og faderen havde ingen forpligtelse over for disse børn.

Belysning og aktivitet

Det gjaldt om at udnytte dagslyset, så derfor stod man tidligt op. Normalt stod man op kl. 5-6, og ved 7-tiden spistes ”fro-kost” – dvs. ”tidlig-mad”, der ofte bestod af øl, brød (øllebrød) og spegesild. Middagsmad spistes ca. kl. 10 og aftensmad ca. kl. 17. Det var som regel det samme, man spiste middag og aften.

Natten blev regnet fra kl. 21, hvor ”tappenstregen” blev slået på byens tromme – dvs. tappen blev sat i øltønderne, og der var ingen udskænkning mere på værtshusene. Vægterne skulle anholde/følge dem hjem, de traf på gaderne: *ved nattetid, efter at klokken er slået 9.*

Ildstedet var det eneste, der kunne lyse op i hjemmene hos den fattige del af befolkningen, eller måske havde man råd til talglys eller en tranlampe med en væge i det ene hjørne. De mere velhavende havde stearin- eller vokslys.

Dernæst omtales *fyrstikker* (tjærestikker): tynde pinde, nærmest en slags meget store tændstikker, som brændte langsomt og kunne sidde i en holder på væggen. Disse forhold bevirkede, at megen aktivitet standsede ved mørkets frembrud, men naturligvis ikke alt. Der var stadig mange huslige sysler, der skulle ordnes.

Maden

Maden adskilte sig fra nutidens ved den megen saltmad og røgede og tørrede spiser, da madvarerne skulle kunne holde sig i mange måneder.

Op til 70% af almindelige folks indtægt brugte de på mad.

MidasDk 141

Det var ikke fordi, man frådsede i lækkerier, men fordi maden var dyr i forhold til de små indtægter. Jo mindre man tjener, jo større procentdel udgør kostbudgettet for at opretholde livet.

Fisk udgjorde en stor del af kosten, især i fastetiden, hvor man ikke måtte spise kød fra firbenede dyr. Ferskvandsfisk som gedde og laks var en dyr spise, men mange andre arter blev anvendt (se evt. *Fiskere*).

Når man taler om maden i gamle dage, tænker de fleste på forholdene i 17-1800-tallet med dens megen grødmad. Men det var ikke grøden, men kødet, fisken og brødet, der var fremherskende i 14-1500-tallet. De fik sandsynligvis rigeligt med proteiner, men det gjorde dem ikke sundere, da det til gengæld var en vitamin- og kulhydratfattig kost.

Bl.a. Kjersgd. 170ff + Troels-Lund

Det var almindeligt i den katolske tid, at søndag, tirsdag og torsdag var køddage. Resten af ugen spiste man grød/vælling eller kål. - Man brugte ikke gaffel ved måltiderne, men spiste med fingrene. Kniv og ske blev dog brugt, det ville da også være lidt svært at spise vælling med fingrene!

Husdyr

Den fattigere del af indbyggerne var nødt til at købe deres kød i mindre portioner hos slagteren, som opkøbte levende kreaturer af bonden, når han kom til torvs.

Hvis man boede i et lille hus var der ikke megen plads til husdyr, selv om dyrene var mindre dengang. Vel omkring halvdelen af indbyggerne holdt svin inde i byen og/eller havde et får eller to ude på overdrevet bag Sandbjerg. Der var enkelte, der havde over 4 får. - Den rigeste sjettedel havde råd til en ko eller to og havde måske tillige en hest gående derude. Det er netop svin, får og køer man finder knogler af ved arkæologiske udgravninger i byerne.

fx Svendborg, Dgl.DK.M, 113

Oktober og november var slagtemåneder – kødet blev parteret, saltet eller røget og gemt væk i et forråds-kammer. Det var dog sjældent, man i byen kunne forsyne sig selv hele året. Hen på sommeren måtte man så gå til slagteren.

Øl

En udlænding udtalte i 1562: *Sjællænderne åd og drak værre end svin.* Man måtte nødvendigvis drikke meget til den megen saltmad, og det var først og fremmest øl, der blev drukket.

Vandet fra brøndene var inficeret og sjældent værd at drikke. Ved brygningen blev den maltede byg overhældt med kogende vand, hvorved bakterier blev dræbt. Dertil virkede den tilsatte humle konserverende.

Også børn drak øl, dog fortyndet - men selv det almindelige øl var tyndt dengang. Til gengæld drak de fleste voksne flere liter om dagen.

I 1552 kom en skrivelse til bystyret i Næstved, hvori det blev pointeret, at hver af de udstationerede bådsmænd (sømand til orlogsskibene) ”kun” måtte få 6 pottes øl om dagen (se evt. *Borgeleje*). Selv om øllet var tyndt, skete det, at folk fik sig ”en god rus”, og det var ganske acceptabelt i folks øjne. Mænd og store drenge sad jævnligt på beværtning om aftenen for at ”drikke en skål”, dvs. den samme ølskål gik rundt til hele selskabet.

Øllet blev brygget hjemme – i bryggerset – og det var kvindens arbejde. Resultatet kunne være af svingende kvalitet. Det hed endog engang, da priserne på øl skulle fastsættes på torvet: *dansk øl og det, der er værre*. Havde man råd, drak man da hellere importeret øl som Rostocker-øl.

Hvis ølproduktionen - eller smørret - mislykkedes for en husmor gentagne gange, ville hun ofte være tilbøjelig til at sende skæve blikke til andre kvinder, der lavede særlig godt øl eller smør. De kastede ”onde øjne” på hendes øl/smør og var sikkert i ledtog med Fanden og fik hjælp fra hans små hjælpedjævle til at fremme ”øl- eller smørlykken”.

Mjød og Vin

Vin var i middelalderen kun noget de rigeste drak og ukendt for de fleste - bortset fra nadvervinen. I den sene middelalder var det endda kun præsten, der drak altervinen på hele menighedens vegne.

I nogle byer kunne der dog være vinudsalg eller -udskænkning, men vin var meget dyrt, og blev belagt med en høj told. Eksempelvis betalte kong Hans i 1508 ca. 8 gange så meget for vin i forhold til det allerdyreste udenlandske øl.

Mjød blev produceret af vand og honning, ølgær og lidt humle samt måske andre krydderier. Mjøden blev både stærk og sød, og gerne mere tyktflydende. Selv om mjøden blev fremstillet her i landet var det omkring år 1500 dyrere end importeret tysk øl, og blev anset for at stå lige med tysk øl i status. Margrete 1. instruerede således i 1405 sin søn Erik af Pommern om kun at servere tysk øl eller mjød for fine gæster.

Brændevin

Det blev først almindeligt sidst i 1500-tallet at drikke brændevin, men den blev i begyndelsen mest betragtet som en slags medicin mod pest og gift. Det hed bl.a.:

- *Den, som ikke kan høre så godt, han hælder en dråbe brændevin i øret, så kommer han til at høre.*
 - *Hvis man om morgenen drikker lidt brændevin, så dør de orme, der er omkring hjertet, lunger og lever.*
- Brændevin blev på latin kaldt ”aqua vitae” – ”livets vand”, hvoraf ordet akvavit kommer.

Brød og bagere

Ligesom med øl og smør forsynede man også sig selv med brød. Et lille hus har dog ikke haft plads til en bageovn, som var en stor hvælvet murstensovn, der med kappe nemt kunne fylde 6-7 m² (husk heksen i ”Hans og Grethe” kunne være inde i ovnen). Det var ved varmen fra de ophedede mursten, at brødet blev bagt (asken raget ud først).

Også bagingen var kvindens arbejde, og der blev bagt i store portioner ad gangen. Der blev spist brød i betragtelige mængder (kartofter var ukendte). - Langt den overvejende del af brødene var lavet af rugmel. De mindre brød, *skonrogger*, havde en mærkelig trekantet facon med runde knopper i spidserne. De var bagt af rugsigtemel og hørte derfor til de finere rugbrød.

Grovere rugbrød var iblandet klid og måske lidt rug (svendebrød). Der var også større, runde *brøddiskebrød*, som man kunne skære en tyk skive af og bruge som tallerken (og vel spise bagefter).

I senmiddelalderen omtales *kavringsbrød*, der var hele rugbrød, som efter de var bagt - blev flækket på langs og kom ind i ovnen igen og fik eftervarmen. De blev så hårde, at de kunne holde sig i lang tid. Derfor bad kongerne i 1500-tallet ofte lensmændene om at få bagt kavringsbrød til soldaterne på orlogsskibene. - Kavringsbrødene blev altså bagt to gange - de blev ”tve-bagt” - som også små brød kunne blive det (tvebakker). Der tales også om overskårne skonrogger nogle steder.

Hvede blev ikke dyrket meget i Danmark før langt senere, og det fine hvedebrød fik almindelige mennesker ikke ret tit, måske kun til højtiderne. Små hvedebrød kaldtes først *vegger*, men skiftede siden navn til *simler* - og *strutter* som stadig sælges, især ved fastelavnstid.

Oprindeligt efter Troels-Lund; revideret efter Kjersgaard 128ff + ego - (½ rugbrød = 2 kg i min barndom) - Kavringsbrød mange steder i KB.

Bagerbrødet var ikke altid af bedste kvalitet, og der forekom utallige klager over brødets beskaffenhed, fx over dårligt bagt brød, gammelt eller undervægtigt brød.

Der var fastsat en bestemt pris og vægt for et brød, og prisen lå fast i århundreder, men det gjorde kornpriserne ikke. Ved dårlige høstår steg prisen på korn - og omvendt. I stedet for at ændre prisen på brødene valgte man (dvs. byrådet) i stedet at ændre vægten, og denne vægt blev af og til kontrolleret på byens vægt på rådhuset (vejerboden).

Delv. G/P 6, 166

Krydderier

Der blev brugt mange krydderier dengang, men nogle af dem var ekstremt dyre, da de blev bragt fra Fjernøsten via kamelkaravaner gennem Mellemøsten til havne ved Middelhavet. Til eksempel blev peber kaldt for "Det sorte guld". Efter opdagelsen af søvejen til Ostindien faldt prisen dog stærkt i 1500-tallet.

Udover peber brugtes meget kanel, safran, muskat, honning o.l. Disse krydderier blev nærmest "væltet i al mad", som en udlænding fortæller om vores madvaner. Honning producerede vi selv herhjemme, hvor vel de fleste gårde havde bistader.

Sukker blev nærmest betragtet som et lægemiddel (men ret dyrt). *Fejler maven noget, så spis kanel og ingefær, samt ½ pund sukker*, hed det. - Endelig blev salt anvendt i store mængder til konservering i maden, og det meste fik vi fra Nordtyskland.

Sundhed

De større gårde har haft deres egen *brønd* i middelalderen, og der er fundet spor efter adskillige brønde ved udgravninger i Næstved. Brøndvandet var imidlertid ofte forurenede og inficeret med snavs og bakterier. Selv om man ikke drak vand, skulle der alligevel bruges vand til madlavningen og ølbrygning samt til vask. Enten måtte man så først koge vandet eller hente rent vand ved *kilderne*.

De *offentlige brønde*, som er aftegnet på kortet fra 1675 s. 20 (nr. 18, 19, 20), er ikke omtalt før end i 1600-tallet, og offentlige brønde har tilsyneladende ikke været almindelige i Danmark i middelalderen. Det var ellers et fremskridt, idet de indeholdt næsten rent vand, ledt ind til byen fra søer eller vandløb i omegnen.

De tre kilder (15, 16, 17) har dog fungeret på samme måde gennem hele middelalderen.

Først efter bogens trykning er jeg blev opmærksom på, at der faktisk er omtalt en *gadebrønd* i Ringstedgade allerede i 1440 - Helms 395. Dvs. en form for offentlig brønd.

Det skulle dog stadig ligge fast, at Helsingør var den første danske by med vand ført ind i lukkede render fra omegnen - 1576 - til 6 offentlige brønde og 8 rige familier. Året efter fulgte København, derefter Malmø og Odense (SKALK 68:3).

Misvækst

Af og til fulgte flere dårlige høstår hinanden på landet, da man dengang ikke høstede mere end 3-5 fold (udbytte i forhold til såsæd). Der skulle derfor ikke meget til, før der var mangel på korn og dermed hungersnød.

Hvis der var misvækst hos bønderne fik det hurtigt virkning i byerne, hvor der blev mindre, dårligere og dyrere korn at købe. Misvækst kunne meget vel være Guds straf for menneskenes dårlige opførsel. Det mente selv en veluddannet kong Frederik 2., der i 1562 skrev til Sjællands biskop:

Da Gud for syndens skyld har hjemsøgt disse lande med ustadigt vejr og usædvanlig regn ... skal ... alle præster på søndage og andre dage, når der holdes prædiken - fra prædikestolen formane folk til pønitense (anger) og bøn til Gud, at han vil afvende den velfortjente straf og give godt vejr, så den rigtige grøde kan komme i hus.

KB 19/7-1562

Epidemier

De omfangsrige epidemier kom oftest fra udlandet. Befolkningen blev på grund af en dårligere hygiejne og ernæring samt et manglende lægevæsen (vaccinationer) let smittet. - Epidemier som pest, tyfus, kolera, kopper og mæslinger fik voldsomme følger med massedødsfald. Man stod magtesløse og vidste ikke, hvad man kunne gøre for at mindske omfanget. Ved pestangreb forsøgte man jævnligt at brænde bål for at "rense luften".

Selv om man havde haft indsigt og viden om forebyggelse af disse sygdomme, så ville det kun have været de bedrestillede, der ville have haft råd til at betale for "lægehjælp" og at bo ordentligt og spise ernæringsmæssigt rigtigt. Der var da heller ikke nær så mange dødsfald blandt de rige under epidemier.

Delv. MidasDK 211

1348 kom den største kendte epidemi nogensinde til Danmark: *Den sorte Død*, som denne pest blev kaldt. Hvor mange der døde i Næstved er der ingen, der ved, men man siger normalt, at 30-50% af befolkningen i

Europa døde! - På landet blev hele landsbyer udsløjet eller stærkt formindskede, og der blev mangel på arbejdskraft bagefter. Mange gårde stod tomme (ødegårde), og det tog nok mindst hundrede år før indbyggertallet igen nåede samme niveau som før - hvor det var på anslået 850-900.000 mennesker (nuværende Danmarks udstrækning).

Sjællandske Krønike skriver blot ganske kort for 1348: *Pesten raser i landet* og for 1349: *Der døde såre mange i Danmark*.

Almindeligvis blev byernes befolkning under disse epidemier mindsket med 15-20%, og det var sikkert også tilfældet i Næstved, hvor der i 1565 døde 723 personer og i 1602 døde 590 - ud af en befolkning på 3-4.000!

Dertil kendes 5 andre perioder bare mellem 1546 og 1594, hvor der har været epidemier i Danmark. Hvor mange af dem der ramte Næstved vides ikke, men det må have været i mindre omfang. - Først ind i 1700-tallet klunger epidemiernes antal af.

Klingberg 1744, s.83 har 723 døde i året 1565, mens andre nævner året 1562 for epidemien. Da Dansk Soc.Hist. 3, 93 nævner epidemiperiode 1563-68 må 1565 være mest rimelig.

Dødeligheden oversteg normalt fødselstallet i købstaden, og dens indbyggertal kunne derfor kun opretholdes ved en konstant *indvandring til byen* fra det omliggende land. Langt den overvejende del af flytningerne mellem land og by skete inden for en radius af 15-20 km fra Næstved.

Levealder og højde

Middellevetiden for en dansker i 14-1500-tallet var 25 år! Der er næppe nogen ulande i dag, der kan opvise så kort en levealder. - År 1600 kunne i byen ca. 61% forvente at blive 10 år gammel, på landet ca. 66% og blandt adelen ca. 77%.

Soc.Hist., bd.3 - Andre mener dog, at middellevetiden var hele 32-33 år (bl.a. Vilh. Møller-Christensen)

Det betød ikke, at folk ikke *kunne* blive gamle, men at de på grund af det omgivende miljø, dårlig hygiejne og ernæring, krig og epidemier etc. sjældent havde mulighed for at blive det. Børnedødeligheden var uhyggelig høj: hvert femte barn døde inden det nåede at fylde 1 år, og halvdelen af indbyggerne døde, før de havde nået at fylde 25 og selv få børn. Højest 5% nåede at blive 60 år.

Tilsyneladende blev mænd lidt ældre end kvinder, hvilket især skyldtes, at en del kvinder døde i barselsseng, eller blev fysisk udslidte efter mange børnefødsler. De fleste mennesker levede et fysisk anstrengende liv, og undersøgte skeletter viser, at dem der var så heldige at blive 30-40 år gamle, oftest havde fået slidgigt.

Ernæringstilstanden kan også vises gennem fund af skeletter, sammenlignet med målinger fra 1850 og i dag (fra sessioner). Det viser sig, at mandens gennemsnitshøjde, der i dag er 180 cm (kvinder 168 cm), var 162 cm i 1850 og i middelalderen ca. 170 cm (158 cm for kvinder).

Dvs. at folk blev lavere efter middelalderen, hvor især 16-1700-tallet har været en sundhedsmæssigt elendig periode i danmarkshistorien. I 1850 var tiderne bedret noget, så gennemsnitshøjden har nok været endnu lavere 100 år tidligere.

Men der kunne være store forskelle, alt efter økonomisk formåen og mulighed for en bedre og mere varieret kost. Man har nærmest ud fra højden på folk kunnet vurdere, om man var rig eller fattig. Dertil var jyderne 2-3 cm højere end sjællænderne!

Politiken 2.2.97, Jesper Boldsen, lektor på Center for Helseforskning og socialpolitik; udtaler sig pba. database over gravfund i Danmark: "Børnefødsler var en voldsom belastning for kvinderne i middelalderen - og en væsentlig årsag til de døde tidligere end mændene. Den gennemsnitlige levealder for kvinder var 18-20 år, mens mændene i snit levede 5-7 år længere."

Specielt belastende var amningen kombineret med en ensidig kost - meget byggrød (!?) - der tager calcium med ud af kroppen, og resten af kalken røg ud med modermælken - "så kvinderne har simpelthen været drænet efter de typiske 6-7 børnefødsler" [der var vel kvinder, der fik mælk o.l. til erstatning!].

Inden den sorte død var der ca. 1 mio. mennesker i daværende Danmark, siger artiklen (passer meget godt, når Skåne, Halland og Blekinge medregnes - ellers siges omkring 850.000 i nuværende Danmarks udstrækning).

Dødeligen højere end i noget uland i dag - epidemier bl.a. hentet med hjem fra markeder.

Folk, der havde mest nedslidte tænder, var også dem, der døde tidligst - dvs. nok en underklasse af gårdsæder/trælle o.l.

"De rige ragede højere op end flertallet af befolkningen, hvor mændene i gennemsnit målte 166 cm og kvinderne 157" - og jyderne 2-3 cm højere end sjællænderne.

+ delv. Dgl.DK.M, 325ff - samt tidligere opl. + Pia Bennike 16, 19, der redegør for flere målemetoder til højder.

"Mine" middelalderhøjder er et snit mellem Bennike og Boldsen. Den sidstes tal er åbenbart ud fra målt højde på skeletter (der også rummer fejlkilder) - mens Bennike også bruger lårbensmetoden. Se også SKALK 1980:4.

Endnu i 1800-tallet var der voldsomme forskelle, hvor man ligefrem taler om "kummerformer" for den fattigste del af befolkningen. En stor del af den nuværende befolkning har selv oplevet, hvordan gennemsnitshøjden har steget årti for årti i 1900-tallet i takt med bedre ernæring.

Fester

Det var dog heldigvis ikke død og elendighed alt sammen, ofte var der fester til at live op i hverdagen. Mennesket levede dengang i en helt anden grad med i naturens gang, døgnets rytme og årstidernes skiften. Det var derfor også naturligt, at mennesket siden oldtiden havde fejret forårets komme, midsommer, høsten og vintersolhverv.

Disse grundlæggende *årstidsfester* blev til skiftende tider iklædt forskellige ydre rammer; alt efter religion, der var fremherskende på det pågældende tidspunkt. ”Vintersolhverv” blev fejret, fordi dagens længde derefter tiltog. I 300-tallet placerede den kristne kirke Jesu fødsel på det tidspunkt, men betegnelsen ”jul” har vi bibeholdt fra den hedenske fest.

Fastelavn og påske var oprindeligt *frugtbarhedsfester*, og i kristen tid førtes korset i procession hen over markerne for at velsigne den kommende afgrøde (korsebyrd).

Mellem 1. maj og Skt. Hans fejredes *sommer i by*. Nu kunne man virkelig fornemme sommerens komme, og derfor ”majede” man sig ud – dvs. man pyntede sig med bøgkviste (majgrene) og dansede omkring majstangen. - Træerne ”sprang lidt tidligere ud i middelalderen” - forstået på den måde, at vi år 1700 havde en *kalenderreform*, hvor danskerne smed 11 af årets dage væk på én gang. Dagen efter den 18. februar år 1700 hed 1. marts!

Ved *sommersolhverv* (midsommer, nu kaldt Skt. Hans efter Johs. Døberen) afbrændte man blus i form af halmblus på lange stager, i tjæretønder eller bål som i dag. Dette skete dog også mange steder Valborgaften (aftenen før 1. maj) som indledning til sommerhalvåret.

Høsten-i-hus fejredes normalt omkring Mikkelsdag den 29. sep. Og ved indledningen til vinterhalvåret - 1. nov. fejredes *Alle-helgens-dag*, hvor man skulle mindes de afdøde - og aftenen før gik nogle af de døde igen, så det spøjte i hjørner og kroge.

Også om efteråret gik man i den katolske tid i optog over markerne for at takke for en (forhåbentlig) god høst, og det er stadig brugt at holde høstgudstjeneste med samme formål.

Særlig i byerne var gilder og laug tit førende i de forskellige optog i middelalderen, hvor der altid indgik et religiøst element. Måske gik man først til det alter, broderskabet var tilknyttet, eller måske kom en af præsterne og velsignede deres måltid.

Sygdomsbekæmpelse

I dette almene afsnit er der kun få kildehenvisninger, og bygger mest på den gl. bog og præsent viden.

Læger

...

Bartskærere

I større byer som Næstved var der flere bartskærere, som var håndværksuddannede kirurger. De var dygtige til at operere splinter eller knoglestumper ud, sætte en finger eller et ben af, forbinde sår, ”årelade” og ”kopsætte”.

Deres viden var højt anset, og det var fx bartskærere, man brugte på orlogsskibene som skibs-kirurger. Når kongerne fx sendte bud efter båds mænd i Næstved i krigstider, bad de samtidig om at få tilsendt en bartskærer med sin kiste med redskaber. - Bartskæreren var også barber - ”bart” betyder ”skæg”, og ordet er bevaret i ”bakkenbarter”.

jf. Nordiske Syvårskrig senere. Om antallet i Næstved: se kommentar til håndværkerlaug.

Bartskæreren (og lægens) arbejde hvilede på **teorien om de fire væsker**, der var en del af tidens lægevidenskab, og som var grundlagt af Hippokrates 400 f.Kr. Menneskets sundhed og velbefindende er bestemt af de fire ”kropsvæsker”, man har inden i sig, nemlig *blod, slim, gul galde og sort galde*, hed det.

Sammen med dette bestod mennesket også af **fire elementer**, nemlig *luft, vand, ild og jord*. Ens fremtoning, sind og velbefindende er afhængig af, hvordan væsker og elementer er blandet i forhold til hverandre.

Har man mest luft i sig bliver man ”sangvinsk” (opstemt, sorgløs, letbevægelig), og til det passer blod. Er der mest vand er man ”flegmatisk” (sindig, træg, ligevægtig), svarer til slim - med mest ild bliver man ”kolerisk” (hidsig, opfarende), passer med gul galde - og endelig har man mest jord bliver man ”melankolsk” (tungsindig, sørgmodig), og til det svarer sort galde.

Sygdomme opstår, når disse blandingsforhold forandres, fx ved at en af væskerne samler sig et galt sted. For at helbrede en syg skulle man derfor fjerne noget af den væske, der var for meget af. Det var specielt ”tykt og urent” blod, der blev fjernet. Dette kunne så ske ved påsætning af igler, kopsætning eller åreladning.

efter NordNytt

Behandling

...

Den kendte læge, *Henrik Harpestreng* fra 1200-tallet, skrev om udførelsen af åreladning, at man skulle have en meget skarp og tynd kniv (en snepert), blodåren skulle underbindes, rummet være godt oplyst - og så skulle åreladeren være ædru!

MidaDK 210

Udover bartskæreren havde også bødlen fået en vis erfaring med at skære i folk (!), og han blev derfor ind imellem brugt som en slags kirurg.

Apotekernes antal steg stærkt i 1500-tallet, og snart havde de større byer et apotek. De forhandlede diverse lægemidler, urter, brændevin, syltetøj, konfekt og fungerede ofte tillige som kro.

Lægeurter

...

Kloge folk

...

Gigt kunne klares ved at klippe nogle hår af den syge sammen med neglestumper fra hænder og fødder. Det hele bindes ind i en lærredsklud, som derefter bindes til ryggen af en krebs, der efterfølgende sættes ud i en å eller bæk.

Den sidste fra ”Den lille kloge Kones Bog”

...

Landefarere

...

Fattig – syg - tigger

I dette almene afsnit er der begrænsede kildehenvisninger; bygger mest på den gl. bog.

De fattige og syge som måske udgjorde omkring 5% af købstadens befolkning, hører til historiens anonyme skarer. Vi kender ikke navnene på disse ringe stillede mennesker.

Nogle af de fattige var blevet det pga. alvorlig sygdom, der havde fjernet deres arbejdsevne. Andre havde mistet alle værdier ved en ildebrand. Der skulle ikke så meget til før man endte i fattigdom og armod, hvor tiggeriet måske var eneste udvej for at skaffe til dagen og vejen.

Hvis man var medlem af et laug eller gilde, havde man dog en slags forsikring, idet der var en vis støtte derfra, når ulykken ramte.

De fattige måtte sætte deres lid til kirkens, klostrets eller medmenneskers barmhjertighed. Det var almindeligt, at fx klostre havde jævnlige uddelinger af mad til fattige og nogle private kunne finde på det samme.

Rådmand Jens Persen og hustruen Kirstine bestemte fx 1449, at der skulle uddeles 20 brød til de fattige hver fredag og søndag. Vel at mærke hvedebrød, der var fin spise og ikke noget de fattige normalt fik.

Helms 395

Det kunne før Reformationen måske lade sig gøre ved at lade sig optage i et kloster og leve som tiggermunk eller lægbroder resten af livet. Da de fleste klostre var for mænd, kunne man ikke vælge denne udvej, hvis man var kvinde, eller hvis man havde familie (se evt. også om *Klostre og Fattigforsorg*).

Jf. "fattigforsorg": **Birgitte Gøye** oprettede på Sortebrødregård et par måneder før hendes død i 1574 et **gavebrev** på 400 dlr. til "gudeligt brug". Den årlige rente på 20 dlr. skulle uddeles hver mortensdag:

"Først de ti dalers rente til fattige husarme folk her udi Næstved, dernæst de fem dalers rente i sko, klæder og nyttige skolebøger til de fattige og mest nødtørftige skolebørn i Næstved Skole ... Og de fem andre dalers rente skulle vi antvorte vort hospitals forstandere kristeligen og retfærdeligen at bruge til deres armes [fattiges] nytte og bedste udi hospitalet."

Legatet skulle administreres af skolemesteren på Herlufsholm og de to sognepræster i byen.

Kirkehist.Saml. 4. rk., bd. 4 1895-97 s. 416

Værdige og uværdige

Købstadens styre var ikke interesseret i for mange tiggere. Efter Reformationen, hvor klostrene blev nedlagt, steg de fattiges antal – samtidig med, at der kun var Helligåndshuset tilbage til at tage sig af syge og fattige. Man inddelte derfor tiggerne i værdige og uværdige trængende.

De *værdigt trængende*, som var blevet fattige og uarbejdsdygtige på grund af alder eller sygdom, blev anbragt i Helligåndshuset og udstyret med et tiggertegn, der gav dem ret til at tigge i deres hjemsovn.

De *uværdigt trængende*, man ikke kunne give et arbejde, blev jaget ud af byen. De kunne ikke få tiggertegn eller hjælp, og de var dømt til at flakke om på landevejene som "stakkelsrejsende" og friste en kummerlig tilværelse. - Af de senere kirkebøger (ført efter 1645) fremgår det, at op mod 10% af Sjællands befolkning var fattige!

I hver kirke var der opstillet en *fattigblok* (fattigbøsse). *Peder Palladius*, Sjællands første protestantiske biskop, opfordrede ustandselig folk til at betragte almisser til de fattige som en del af gudstjenesten. Samtidig skyldtes det større antal fattige efter Reformationen, ifølge Palladius, at der stadig var mange, som ikke brød sig om den nye lærdom og holdt fast ved de gamle katolske traditioner:

For di ikke kan se længere end til næsen – og at vand er vand – som også en ko kan se. Derfor ramte Herrens vrede dem, og de blev syge.

Kongen forsøgte i 1587 at give fattigvæsenet mere faste rammer. De tidligere påbud om at bedre de fattiges kår var ikke efterkommet, og der var flere tiggere end før. Tiggere blev efter sigende dristigere og løb rundt alle vegne. Derfor hed det om købstæderne:

Borgmestre, råd og sognepræster skal lade optegne registre over fattige, elendige og skrøbelige folk, som må tigge almisse der i byen. De skal forsynes med et mærke eller tegn, så de kan kendes som værdigt trængende. Hvis de tigger andre steder, skal de straffes og forvises fra byen.

Når en tigger dør, skal hans tegn afleveres igen. Findes fremmede tiggere samt tiggende sunde og raske folk i byen, skal disse pågribes, kagstryges og forvises fra byen.

Reces 27.12.1587 - her efter Villumsen Krog 1971

Skole

I en lov fra 1587 blev det bestemt, at det skulle være tilladt fattige folks børn, som går i skole i byen, at tigge deres brød ved godtfolks døre som tidligere. Det var nemlig nødvendigt, da børnene ikke kunne få kost og logi hjemme, hvis deres familier boede uden for byen, eller forældrene var fattige.

Samme reces som nævnt forrige side

Gennem forskellige støtteforanstaltninger (legater) var det dog muligt at give mange af eleverne mad og tøj på skolen. Da der ikke var penge nok til alle, var det kun de dygtigste, der fik noget. Resten måtte så klare sig ved tiggeriet, måske ved at ”synge for dør” i byen. Dette kunne både gælde for latinskolen og den danske skole.

Latinskolen

Latinskolens ”skoledistrikt” var indtil 2-3 mil (à 7,5 km) fra byen. Men det var kun en lille del af børnene (drengene) fra dette område, der nogensinde kom i latinskole. Det var Skovkloster, der udnævnte rektor og hørere i 1401, hvor en latinskole er nævnt første gang, men den må være ældre. 1415 hed rektor Jonas Magnussen. En ny skole blev bygget ca. 1500, og den fungerede til 1739.

Latinskolen var inddelt i 4 *lektier* (klasser), der hver varede flere år. I ”sinkelektien” (1. klasse) lærte man ABC, stavning og katekismus (troens grundsætninger). I de øvrige lektier var det især latinsk sprog, grammatik og litteratur, der blev undervist i. Den øverste lektie, ”mesterlektien”, tog skolens rektor sig selv af, og eleverne herfra fungerede ofte som hjælpelærere for de yngre elever. De andre lektier blev undervist af ”hørere” (lærere).

En stor del af eleverne holdt op efter 1. lektie, og de fleste andre endte skolegangen, før de kom i mesterlektien, hvor der sluttedes med en slags studentereksamen. Måske havde det aldrig været meningen, man skulle have mere end et par års undervisning, måske duede man ikke til det boglige eller måske kunne man ikke indordne sig under den strenge disciplin.

Hvis man gik hele vejen gennem latinskolen, kunne det godt vare 10-15 år, før man var færdig og havde fået sin eksamen. Normalt nåede kun et par elever så langt hvert år. Her i Næstved havde hele skolen 60-80 *disciple* (elever) - også kaldt *peblinge* - da den var størst.

1415 nævnt Jonas Magnussen som byskriver, degn og skolemester ved Latinskolen. Helms 392 (G/P 6, 319).

(jeg troede ikke, at en degn kunne blive rektor for en latinskole - eller omvendt: en rektor ville agere som degn).

1615-44 nåede kun i alt 8 studenter videre til Universitetet fra Næstved, men 1658-64 under Peder Syvs ledelse: 18

Disciplene skulle også synge i koret i kirken, og nogle af de ældste fungerede tillige som hjælpelærere/-præster i Næstveds omegn, *løbedegne*. De forrettede gudstjeneste og underviste omegnens børn i kirkens lære og kristendommens grundsætninger (katekismus-undervisning).

Til jul, nytår, forår, midsommer o.l. opførte latinskoleeleverne særlige kirkelige skuespil og sangkoncerter på torvet. Også her gik ”hatten rundt”, og bidragene herfra brugtes til skolens almindelige drift.

Desuden var der en del sogne, som svarede afgift til skolen. Fra 1650 kendes navne på 13 sogne i omegnen, der har betalt bidrag - lige fra Tybjerg og Glumsø i nord til Toksværd og V. Egede i vest - Kvislemark og Krummerup i vest - og til Vejlø og Karrebæk.

Øvrige Sandby, Næsby, Skelby, Aversi, Tystrup, - Vejlø lidt senere.

Dansk skole

At en skole var dansk skal forstås som, at der i modsætning til latinskolen kun blev undervist på dansk i fag som kristendom, læsning, regning og skrivning. Både håndværkere, småhandlende og købmænd havde brug for at kunne regne og skrive, og det var nok derfra de fleste elever kom.

Da *Peder Palladius* rejste rundt på Sjælland i 1540'erne, bemærkede han, at der ikke var skoler for almindelige børn (drengene) i 4 købstæder på Sjælland: Nykøbing S., Vordingborg, Præstø og Ringsted. Det betyder omvendt, at der var en skole i Næstved.

Palladius fik kongen til at beordre byerne til at bruge et hus i byen som skole, hvor sognedegne kunne holde børnene til bøgerne og holde opsyn med dem, så børnene: *ikke løbe udi gaden og gøre skalkhed* (lave gale streger) og *vænnens til utugt*.

KB 13/7 1551

Også i 1600-tallet var der en dansk skole i Næstved, hvor man betalte skolepenge, og det kostede ekstra for undervisning i regning og tysk. Denne skole var for både drenge og piger.

Klosterskoler

Det var reglen, at der var skoler tilknyttet klostrene, hvor især unge mænd, der skulle uddannes til præstebrødre fik undervisning. Præstebrødrene var de egentlige munke i modsætning til lægbrødrene, der ofte var håndværkere o.l. som havde ladet sig optage i et kloster.

Det er sandsynligt, at en del af middelklassens sønner har gået på nogle af disse klosterskoler (og piger på Gavnø nonnekloster), og der er sikkert en stor del af dem, som ikke har fuldt uddannelsen. Klostrene kunne tilbyde en god undervisning, selv om man ikke ville være munk.

Man ved ikke noget om skoler på *Gråbrødre- eller Sortebrødreklostret*, men det har der sikkert været, da man kender eksempler på munke som forfattere og undervisere.

Skovkloster havde mange skrivekyndige munke, og det er det kloster i Danmark, hvorfra der findes mest skriftligt materiale bevaret: årbøger, dødebøger, gavebog, regnskaber m.m. Skriverne var vel oplært på klostrets egen skole, der eksisterede gennem hele middelalderen.

Skovkloster fik i 1551 besked fra kongen om at: ”ansætte en læsemester i klostret, som kan læse i den hellige skrift for de unge brødre og andre unge personer i klostret”. Det var efter Reformationen, og det var et forsøg på at lave en slags forskole til Universitetet for at få uddannet flere lutherske præster.

KB 13/7-1551 + Helms 203

Herlufsholm Skole

Klosterskolerne forsvandt som hovedregel sammen med Reformationen, men ikke på Skovkloster, der fra 1560 hed Herlufsholm efter de nye ejere *Herluf Trolle* og hans hustru *Birgitte Gøye*.

Maj 1565 blev der stiftet en kostskole for adelens og rige folks sønner på stedet. Trolle blev kort efter som flådens admiral sendt i kamp mod svenskerne, blev hårdt såret, døde i juni og opnåede ikke selv at se skolen komme i gang, hvilket først skete sommeren året efter.

Det var derfor Birgitte Gøye, som blev ”forstanderske” for den nye skole, og i øvrigt også gav mere gods til den nye stiftelse end manden. - Herlufsholm kostskole fik omkring 1600 nye skolelove, hvori det bl.a. hedder:

1. Om morgenen skal alle om vinteren stå op uden tøven kl. 5 og udføre deres pligter – om sommeren kl. 4.
2. Kl. 6 før bønnerne begyndes, skal alle uden undtagelse komme til stede og anbefale sig og deres studier til Gud.
4. Ligeledes skal de ved frokost og middag alle indfinde sig i god tid, og ligeså opføre sig over for hørerne (lærerne) med lydige tavshed, selv om rektor ikke er til stede.
6. Ligeledes skal alle uden undtagelse være til stede ved aftenbønnen, idet de står i hver deres række, front, lydigt og uden larm.
7. Kl. 9 skal alle uden undtagelse befinde sig i seng, og ingen må uden særlig tilladelse sidde længere oppe.
8. De må ikke på kamrene holde svir og spille kort, men de skal bruge tiden på repetition af de forelæsninger de har hørt, eller andre hæderlige studier.
9. Ingen må findes i andres kammer, endsiges sidde der og drive tiden hen med vrøvl og snak. Hvis de muligvis har noget at snakke med hinanden om angående deres studier, skal de gøre det i kirken eller i skolen.
12. Når de har fået lov til at spadser ud på marken, må ingen blive hjemme uden rektors tilladelse – alle skal gå ud samtidig, og alle skal vende tilbage samtidig.
14. Hver gang, der bringes øl til skolen, må den, der lider af tørst, gå ind og drikke så meget, det er nødvendigt, men ingen må bringe noget derfra op på sit kammer.
27. Alle skal bruge det latinske sprog – til enhver tid og ethvert sted.

Arild Huitfeldts skolelove fra 1605 er her citeret efter Resen s.43f., men Tolstrup 215ff. har en lidt anderledes oversættelse (selv kaldt ”fri oversættelse”) af de samme latinske bestemmelser.

Skoletugt

Olaus Magnus (De Nordiske Folks Historie 1555) fortæller, at eleverne skal have ris, hvis de ikke vil opføre sig ordentligt – ligesom man bruger pisk og sporer for at få heste til at skynde sig. Hvis børn bliver opdraget i frihed, vil forældrene engang komme til at se deres barn hænge som tyv i galgen!

Disciplinen var streng i skolestuen, hvor alle eleverne blev undervist på samme tid, men af forskellige lærere. Større skoler havde dog flere lokaler. I et skrift fra 1531 hedder det, at det kunne være en *forbandet helvedes og skærsilds pine* at gå i skole med *slag, hug og plagelser*. Videre hedder det:

Hvorledes samme ufornuftige skolemestre og hørere flængede, sled og hudstrøg og slog de fattige børn, peblinge og degne, at blodet løb ned ad ryggen på dem i deres hoser ... hvis de ikke kunne deres lektier godt nok.

Hvis en elev kom en time eller to for sent fik han lige så mange ris: *som en tyv, der havde stjålet en hest eller en ko*. Lærerne kunne også finde på at stille eleverne op i en række, så synderen skulle løbe ”spidsrod” mellem dem. Alle eleverne skulle slå ham bagi. Hvis man ikke slog til, fik man selv med riset at føle.

Det var skrevet af *Christiern Pedersen*, en af tidens mest berømte og lærde forfattere, der selv havde oplevet dette i sin egen barndoms skole i Roskilde og ønskede det skulle blive bedre. Han gik i latinskole, men det har nok ikke været anderledes i en dansk skole - og det har vel ikke været meget bedre i Næstved.

Selv om det måske ikke var lige så slemt alle steder, så er der ingen tvivl om, at riset og *ferlen* (træstok, kugleformet i den ene ende) blev flittigt brugt. - Faktisk blev retten til at slå skolebørn (revselsesretten) i Danmark først afskaffet i 1967!

Ad Christiern Pedersen og Olaus Magnus: se Litteraturlisten.
C.P.s beretning bruger selvoplevede eksempler til sin grumme skolebeskrivelse. Af egentlige *selvbiografier* fra folk født i middelalderen findes kun en halv snes trykt. En oversigt findes i *Harald Ilsøes* fremragende: ”555 danske Selvbiografier” (en kronologisk fører) 1987 [ej i litteraturlisten].

Skolegang? Land-By?

De 9 års undervisningspligt, vi har i dag, blev først indført i 1975 – før da havde den siden 1814 været på 7 år. I middelalderen var det kun få, der opnåede en skolegang på 7 år. - Flere børn fra byen end fra landet gik i skole – dels fordi skolen lå i byen, dels fordi forældrene i byen måske lettere kunne undvære børnene i produktionen, men mest fordi der var mere at bruge en skolegang til i byen.

Hvor mange børn, der enten gik i kloster-, latin- eller dansk skole i middelalderen er der ingen der ved, men ca. år 1700 blev 86% af landbefolkningen og 43% af bybefolkningen regnet som analfabeter, idet de ikke kunne ikke stave til deres eget navn.

Man kan roligt gå ud fra, at der har været flere analfabeter i middelalderen end ved år 1700, men der har nok været flere, der kunne læse end skrive. I det mindste i 1700-tallet blev skrivning og regning ikke betragtet som så væsentlige fag i forhold til læsning og ”Guds frygt”.

I en undersøgelse om 1600-tallets læsefærdighed påvises det da også, at en temmelig stor del af befolkningen kunne læse, også helt fattige mennesker.

Charlotte Appel: Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark, 2001, er en doktordisputats. Her kun ganske kort omtalt, da perioden er efter middelalderen.

Det er dog ikke sikkert, at det også gælder før 1500-tallet, hvor der ikke har været mange, der kunne bruge læsning til noget som helst, da det først var i 15-1600-tallet, at der var bøger at læse i. Før den tid var bøger håndskrevne og så utrolig sjældne og dyre, at de fleste præster/kirker ikke engang ejede en Bibel.

Undervisningspligten kom først 1814, men rundt om Næstved blev der oprettet adskillige ”folkeskoler” i 1700-tallet, bl.a. von Plessens halve snes, hvor det var ”overflødig” at lære almuens børn at skrive. Det hedder 1724 at skolerne skulle:

”Plante i Ungdommen den sande Christendom og Guds frygt, hvortil Skriver- og Regne-Konsten ikke egentlig henhører, men derved Tiden kun forspildes”. - Til læren om ”den sande kristendom” hørte at ”kende Gud,” og hvad Han: ”i sit Hellige Ord har aabenbaret .. og kende og forstaae deres Cathecismus, og endelig at kunde læse perfekt i Biblen.”

Det var altså stort set spild af tid at lære børn at skrive og regne! Von Plessen oprettede bl.a. skoler i Fodby, Bistrup, Karrebæk, Karrebækstorp, Menstrup, Saltøby, Hyllinge og Vallensved (fra min egen: ”Skolen i Vest, 1724-1999” [ej angivet i litteraturen]).

Christiern Pedersen mente i 1531, at det var af største vigtighed for byen at skabe mange ”fornuftige, kloge og retfærdige borgere”, der kunne tjene penge til byens bedste og være i stand til at betale skatter.

Christiern Pedersen fortæller videre, at i mange byer lader den fattige almue sine børn (dvs. drenge) sende til skole 3-4 t hver dag, og så hjælpe forældre eller andre resten af dagen. - Og som noget nyt på den tid, mente han, at selv piger måske kunne få 1-2 timer tilovers dagligt til skolegang: *Og gøre alligevel i huset, hvad hun burde, og hvad hendes moder hende befaler.*

Eleverne skulle selvfølgelig rettes ind på den rigtige vej - ellers ville det gå som træerne i urskoven. Såre mange af disse træer er så krogede, at: *”de hverken dur til buer eller spyd, eller til nogen anden nyttig gerning. Derfor afhugges de og kastes bort”.*

Christiern Pedersen mente i 1531, at det var af største vigtighed for byen at skabe mange ”*wise, fornuftige, kloge og retfærdige borgere*” og en ”*ærlig og vel lærd*” almue. Tilsammen kunne almue og borgere nemlig tjene penge til byens bedste og være i stand til at betale skatter.

CP 482ff / 506

I øvrigt har kapitlet hentet meget fra Allen / RN / Sv. Arnholtz / m.fl.

Tro - overtro

...

Den katolske kirke

Det meste af det, der skete under en gudstjeneste i middelalderen foregik på latin, og det forstod almindelige mennesker ikke. Til gengæld var der meget for øret, øjet og næsen, som menigheden blev påvirket af, mens den stod eller knælede med bøjet hoved.

- Kirkesangen lød under hvælvingerne fra præster, munke og peblinge (de store latinskoleelever).
- Vokslys, store og små, lyste op foran hovedalteret og de mange sidealtre, hvor Jesus, Maria eller en helgen var afbildet.
- Farvestrålende kalkmalerier på væg og hvælvinger.
- Messedrenge svingede røgelseskarrene, så der bredte sig en herlig duft i kirken.

Under nogle af de daglige gudstjenester havde præsten gerne en kort prædiken på dansk, med eksempler på, hvordan man skulle opføre sig for at være en god kristen. Måske brugte han nogle af kalkmaleriernes gode eller grimme historier.

Højdepunktet i en gudstjeneste (messe) var *messe-offeret*, hvor alterbrødet (oblat/hostie) og vinen forvandles til Jesu legeme og Jesu blod, som det hedder. Ved selve forvandlingen sagde præsten: *Hoc est Corpus* (dette er mit legeme). Det var en mægtig kraft, der kunne få et alterbrød til at blive til kød, så udtrykket blev efterhånden til ”hokus pokus”.

Ad daglige messer/gudstjenester - se Helms 393

Sidealtre

Rige folk eller laug/gilder fik jævnligt oprettet sidealtre eller specielle kapeller, hvor der ved altret skulle holdes *sjælemesse*, dvs. bedes for afdødes sjæle - måske dagligt, måske sjældnere. Andre indstiftede messer ved et alter, der var der i forvejen.

Et indirekte eksempel på en indstiftet messe - uvist ved hvilket alter - dukkede op i 1547 efter Reformationen, hvor alle den type messer forsvandt.

Lauritz Persen i Tyvelse stævnedes Hr. Lauritz, præst ved Skt. Peders Kirke fordi der ikke blev holdt messe i kirken til gengæld for en gård som Lauritz Persens farbror havde skænket kirken - og som fundatsen påbød. - Derfor blev gården i stedet tillagt ”*De fattige og syge mennesker, som ligger udi Helliggejsthus i Næstved, til evig tid*”.

Danske Magazin 4. rk. bd.1, s. 327 - 1864.

- Ad Skovkloster-messer se evt. Helms 287f

Efterhånden kunne der være hundreder af sjælemesser, som der skulle holdes rede på. Da en præst kun måtte holde en messe pr. dag, betød det, at der som hovedregel var en præst for hvert alter i en kirke. Fx skulle der ved Skt. Oluf-altret i Skt. Peders Kirke holdes messe hver dag if. stifteren.

De største domkirker som i Roskilde og Lund havde 50-60 altre/præster (Odense 44), mens en stor købstadskirke som **Næstved Skt. Peder** har haft mellem 10 og 15. Vi kender nogle af sidealtrene, andre er gætterier. Der har været altre for:

1. *Skt. Peder*, da kirken var indviet til ham (skytshelgen). I 1398 indvies et særligt kapel med alter til Peders ære, og der skal holdes daglige messer.

Der skænkes gods i Hyllinge og penge til dgl. messer v. ”altervikar” - af Henneke Molkte til Torbenfeld (DRB 1398/680) - Men der havde været et altet til S. Peder tidligere; omtalt 1315 (Helms 372)

2. *Lægmandsalter*, Et stort krucifiks hang ned fra loftet i korbuen med et alter nedenunder. Det var standard i kirkerne; lægmænd måtte normalt ikke betræde koret. Nok det samme som det *Helligkors Alter*, der er nævnt 1368.

Helligkors alter i S. Peders Kirke får gods i Menstrup i nævnte år - DRB 1368 / 254

3. *Vor Frue Alter*, dvs. for Jomfru Maria, er nævnt 1537. Det ville være utænkeligt andet; selv små landsbykirker havde et Maria-alter. Der findes beskrivelser af to Maria-tavler, der måske begge har stået i ”Søndre Vor Frue Kapel”.

Bl.a. nævnt i Helms, s. 378

4. På en af pillerne er bevaret et maleri af *messeunderet* med en hævet oblat, hvorunder der må have været et alter for Kristi Legeme (symboliseret i oblaten). Næstved havde et Kristi Legems Gilde i Apostelhuset, så mon ikke det har været deres alter.

Maleriet er en kopi. - Originalen var malet på arkadepillen th. for hovedaltret (?). - Nok malet efter 1410 (forsvunden inskription på sandsynlig giver) - Helms 379

5. *Knud den Hellige* havde sit eget alter, og en altertavle fra ca. 1500 er bevaret i Nationalmuseet.
6. På en anden pille mod nord må der tilsvarende have været alter under maleriet af *Kristi nedtagelse*.
7. Dertil er der malet et *Kristi ansigt*, og man kunne få aflad ved at bede til ansigtet. Der kan meget vel have været et alter nedenunder.

Denne type maleri kaldes også "Veronikas Svededug" efter legenden om Veronika, der under Jesu vandring til Golgatha skulle have tørret hans ansigt med en "svededug" (meget stort "lommelærklæde"), hvorved Jesu ansigtstræk tegnede sig i svededugen og blev siddende.

8. Der blev 1388 stiftet et alter for *Skt. Olav* i kirken, af rigmanden Peder Finkenow; måske hænger det sammen med Skt. Olav/Oluf-gildet. Der skulle holdes messe hver dag.

DRB 1388/458. - Klosters registratur: "*Peder Finkenow stiftede Skt. Olavs alter, for at der skulle holdes messe hver dag, hvortil han gav og skødede to bol jord, en gård i Lundby, til hvilken der ligger en bol jord. Fremdeles endnu en gård sammesteds, som ligger umiddelbart vest for fornævnte gård, og hvortil der ligger et halvt bol jord*". - dvs. 3½ bol jord - på denne tid ca. 350 tdr. land - jf. Helms 661

Altrene 5-7 var i kirkens nordre del. Hvis midterskib og det sydlige skib har haft et tilsvarende antal ukendte malerier/altre (efter udbygningen omkring 1400), kan der nemt have været 12-13 altre. - De andre gilder og laug i byen har måske også haft et alter, måske i Skt. Mortens Kirke eller gråbrødrenes-/sortebrødrenes kirke. I nogle byer var op til halvdelen af altrene tilknyttet gilder eller laug.

Tilsvarende nr. 6 opdagede konservatorerne i 1978 et lignende alter?maleri på 2. pille mod nord ind mod sideskibet midtskibet!. Desværre meget fragmentarisk bevaret, men der kan også have stået et alter der - Danske Kalkmalerier, bd. 4 (gotik) "16".
I øvrigt mest ego, suppl. RN 3, 85 + DRB + Helms + Per Bisgdaard: De glemte Altre, bl.a. 201

Relikvier

I de flg. almene afsnit er der få kildehenvisninger; bygger mest på den gl. bog og præsent viden.

En vigtig ting for en katolsk kirke var relikvierne. Relikvier kunne være knogler af en død helgens krop, tøjstykker eller måske blot ting, han havde haft berøring med. Relikvierne besad en undergørende kraft som menneskene kunne få del i - enten ved selv at have en, eller gennem kirkens relikvier.

Ingen kirke måtte indvies uden relikvier, og normalt var der et lille rum i alteret (et *relikviagemme*), hvor der var gemt en relikvie, der gav alteret hellighed. Alteret var nemlig det allerhelligste i en kirke, bindeledet mellem Gud og præsten, der igen var bindeled til menigheden.

Det burde være begrænset, hvor mange ting man kunne fremskaffe fra den samme helgen, når det samtidig skulle være troværdigt. Men det havde almindelige mennesker ikke overblik over, og på markederne blev der drevet handel med små relikvier. Hvis man skulle sætte alle de splinter af Jesu kors sammen, der blev solgt, blev det til mange kors.

Roskilde Domkirke havde ca. 1500 hele 501 relikvier! Nogle eksempler på relikvier, der alle efter sigende kunne medvirke til helbredelse af syge eller forhindre ulykker - udover alskens knoglestumper:

- Støv fra pladen over S. Martins grav.
- En af Jesu mælketænder.
- Et stykke af den svamp, som Herren drak galde af.
- Et stykke af det klæde, som det hellige kors lå udi.
- Et stykke af Kristi vugge.
- En tot fra apostlen Peters skæg.
- Lidt af Jomfru Marias mælk.
- Sand fra det sted i Jordanfloden, hvor Kristus stod, da han blev døbt.
- Noget af stenen, hvorpå Kristus stod, da han græd over Jerusalem.

Delvis Maribo Dom. 1455 - og Roskilde Dom. liste (foredrag).

Helgener

...

Aflad og skærsild

Folk kunne i middelalderen købe sig aflad (tilgivelse) for de synder, man havde begået, og dermed forkorte ens tid i *Skærsilden*, der var en afdeling af *Helvede*. Begge steder blev man udsat for de frygteligste pinsler og torturformer og en brændende sort ild.

Forskellen mellem Helvede og Skærsild var at et ophold i Helvede varede evigt, mens Skærsilden var tidsbestemt. Bortset fra helgener og enkelt andre meget hellige personer kom alle i Skærsilden, men ingen vidste hvor længe. Det afhang af, hvor slem man havde været på jorden. Ilden skulle gøre en ”skær” (ren/renset).

Det var baggrunden for den katolske kirkes *afladshandel*, der blev en vældig ”pengemaskine” sidst i middelalderen. Måske kunne man afkorte tiden ved at købe nogle af de *afladsbreve*, der af og til blev solgt på markederne, og som kunne give en 40 dage, 80 dg. eller måske ½ år mindre tid i skærsilden. Jo dyrere, jo kortere tid i Skærsilden. Salget af disse breve blev styret af paven og indbragte mange penge til kirken.

En af *afladskræmmerne* fra 1510’erne (Arcimboldus) havde et godt argument, når han solgte afladsbreve: *Straks pengene i kisten klinger - Sjælen ud af Skærsilden springer.*

De fattige havde ikke så mange muligheder, da de ikke kunne betale sig fra det. Selvfølgelig kunne man jo, som præsterne prædikede, opføre sig ordentligt: ”være gode og rette sig efter øvrigheden” og derved undgå noget af skærsilden. Eller man kunne bede bestemte bønner, til særlige helgener eller specielle steder.

Var man rig kunne man forære sit gods til en kirke eller kloster, så de kunne bede for en. Asser Jonsen i Appenæs var dog ikke særlig rig, da han i 1300 forærede sin gård til Skovkloster. Dens skatteværdi var på 2 øre, der dengang svarede til ca. 20 tdr. land.

Lave Lavesen var derimod rig, og i 1291 forærede han alle spedalskheds-hospitaler på Sjælland, og en lang række klostre - inkl. de tre i Næstved - en sum penge (Gavnø-klostret var ikke oprettet på den tid). For som han flot skrev:

Da intet i verden er mere sikkert end døden, men intet mere usikkert end dødens time, er det rådeligt at forekomme (komme i forvejen) dødens usikkerhed med sikre gode gerninger.

DRB 14/3-1291

Der var dog andet fattige kunne gøre. De kunne drage på valfart til hellige steder, hvor der var megen aflad ”til uddeling”. - Men man behøvede ikke at rejse så langt. Lokale klostre og sognekirker havde også aflad til uddeling. Mest i Skovkloster, hvor det på forskellige helgeners dødsdage og andre kirkelige festdage var tilladt for almindelige folk at besøge hele kirken (kun en lille del af klosterkirken var normalt åben for andre end præstebrødre).

- Ved den *Hellige Jomfrus* billede på højalteret skænkes 40 dages aflad, hvis man bringer en offergave.
- Ved *Skt. Olavs* alter tv. for højalteret det samme.
- Ved *Helligkors-alteret* skænkes 200 dages aflad på helligkorsdagene 3/5 og 14/9 (hvor man bar korset over markerne for at bede om en god høst / sige tak for høsten).
- Ved *Skt. Katarinas* alter kunne man også få 200 dages aflad på helgendagen 25/11.
- Ved *Allehelgens* alteret 400 dage på Allehelgensdag 1/11
- På *Skt. Benedikts* dødsdag 21/3 (= festdagen, hvor afdøde kom op i Himmelen): 100 dg.
- En særlig slags aflad (80 dg.) fik man ved at vandre rundt om *Kristi Grav*, der sandsynligvis stod i koret. Her lå en træskulptur af Jesus i fuld størrelse i en kiste, som man kaldte Kristi Grav og bl.a. brugte, når man drog rundt i procession i by eller omegn, især ved påsketid.

Fremgår, at menigmand havde adgang til koret disse dage - Helms 338f

Kalkmalerier

...

Brydningstid

Perioden 1520 til 1536 var en brydningstid, hvor der skete store forandringer, der lagde op til *Reformationen* i 1536, hvor de 4 klostre i og omkring Næstved senest blev nedlagt, og den katolske tro blev udskiftet med den *protestantiske*, som vi stadig i dag er præget af uanset om man er medlem af Folkekirken eller ej.

Martin Luther

Officielt er Folkekirken *Luthersk-evangelisk* - opkaldt efter Martin Luther, en tysk munk, der vendte sig mod at den katolske kirke havde fjernet sig så langt fra kristendommens oprindelige idé - dvs. det der stod i *evangelierne*.

Luther protesterede i 1517 bl.a. imod det voldsomme misbrug af relikvier og aflad, men havde ikke kunnet forestille sig, hvilken voldsom virkning hans oprør ville få. Inden der var gået en snes år var så godt som hele Nordeuropa blevet lutheransk efter et halvt årtusinde som katolsk.

Lutheranerne var dygtige til at tage den nye opfindelse, *bogtrykket*, i brug i kampen for at skifte tro. Aldrig før i historien havde propaganda kunnet spredes med sådan en fart. - Lutheranerne var modstandere af

de mange ritualer og ceremonier omkring gudstjenesten og ville tilbage til den ”nøgne” kristendom, hvor det var Bibelens ord, der var afgørende. Bibelen blev derfor oversat til dansk i 1524, den fandtes før kun på latin.

Omkring 1550 var man kommet så ”langt”, at alle kirker havde en Bibel på dansk, så der var lang vej igen før den blev hvermandseje. Det forhindrede ikke, at man skulle kunne De 10 Bud udenad - ellers kunne man ikke bruges som vidne, aflægge ed eller gå til alters.

Den nye form for kristendom var også imod helgendyrkelsen, munkevæsenet og præsters cølibat (kyskhed). - Luther rejste kravet om *troens frihed* for alle – men samtidig blev alle klostrene nedlagt! I dag findes der kun ét intakt kloster tilbage (i Helsingør) men større eller mindre dele er bevaret en del steder.

Der var henved 140 klostre i middelalderens Danmark (inkl. 35 i Sydslesvig, Skåne, Halland og Blekinge). Der var flere klostre i Danmark end i det øvrige Norden tilsammen, så munkenes verden har virkelig været noget, mange har haft berøring med.

Gråbrødreklostret

...

Poul Helgesen

Vi har også en anden beretning fra en fremtrædende katolik, Poul Helgesen, der ca. 1534 skildrer begivenhederne i brydningstiden. Om Hans Tausen (”den danske Luther”) og lutheranerne i al almindelighed hed det, at:

Ågerkarle, horkarle, skøger, kirkeforbrydere og drukkenbolte blev taget i forsvar og trivedes til spot for gejstligheden, kyskheden, ædrueligheden, afholdenheden og for alt, hvad der er helligt i den kristne kirke.

Han omtaler også to frafaldne munke fra Næstved Mogens Sten og især Peder Laurensøn, som udgav adskillige lutherske skrifter, da han var flyttet til Malmø: *Men al hans besvær var dog forgæves; ugudeligheden kan for alvor intet udrette mod fromheden.* Han anklagede også Peder for at gifte sig - han blev ”kødets tjener” i stedet for paven.

Frederik 1. og Mogens Gøye var så ”ugudelige”, at de spiste kød på fredage – hvor ellers alle kristne siden apostlenes dage ikke spiste kød.

Ad Poul Helgesen - se Næstved i register
nb. en præst i Skovkloster lavede en fortsættelse til Skibby-krøniken 1534-55 - Helms 209

Både ledende katolikker og protestanter var nervøse for, at sindene skulle koge over og resultere i et krav om lighed - udover på troens område, sådan som det var sket i Sydtyskland med bondeoprøret i 1525. Her hvor bønderne ”havde sat sig i hovedet, at de skulle være frie”.
Til dette sagde Luther imidlertid: ”Det jordiske rige kan ikke bestå, hvor der ikke er ulighed mellem folk, således at nogle er frie, andre fangne; nogle herrer, andre undersåtter”. - jf. Luthers omsving i bondeoprøret: ”Slå dem ned som hunde”.
Samfundsorden var indstiftet af Gud, og både konge og adelsmænd var indsat af Gud, mente han (læren om de to sværd).

Reformationen

Mange konger og fyrster kunne se vældige økonomiske fordele ved den nye tro, da den også vendte sig mod kirkens pengegriskhed, og ville have kirken til kun at tænke på gudsdyrkelsen og overlade kirkens ejendomme og værdier til den verdslige magt: konger og fyrster.

Konge og adel havde lige vundet en blodig borgerkrig mod borger og bonde (*Grevens Fejde*). Den havde varet i 3 år og været meget dyr. For at kunne betale krigsgælden og genopbygge landet behøvede kongen mange penge. Næsten alle var dog blevet forarmet under krigen, men der var ét sted, hvor han kunne hente pengene: hos kirken. Kirken/klostrene ejede på dette tidspunkt nemlig 3/8 af Danmarks jord; kongen selv ejede kun 1/8 (adelen 3/8, og selvejere 1/8).

Sjællands biskop, *Joakim Rønnow*, var lidt af en hidsig fyr og drog rundt til købstæderne for at sikre de katolske ejendomme. Han vides at omkring 1531 at have mishandlet en Næstved-borger, Jens Skram. Men det hjalp ikke i længden.

Helms 197

Kongen og hans rådgivere bestemte, at Danmark skulle være protestantisk (Luthersk-evangelisk) fremover. Han spurgte ikke bisperne om lov, tvært imod fængslede han dem alle sammen for at de ikke skulle gøre modstand. Derefter var Reformationen en realitet, 1536.

Det blev fremover kongen, der indsatte *biskopperne* og bestemte deres løn og hvordan kirken skulle styres. Før var biskopperne rige som de rigeste adelsmænd, og havde måttet betale store summer for at blive udnævnt af paven. Det var ikke nødvendigvis den bedst egnede, der blev biskop i sen-middelalderen.

Menigmand havde nok en fornemmelse af, at det ville blive bedre, når afgifterne til kirken forsvandt. Men det blev ikke bedre. I stedet for kirken var det nu blot kongen, der indkasserede pengene, og rent faktisk blev levestandarden for den jævne befolkning dårligere de næste godt 200 år. - I Næstved overtog kongen alle Skovklostres byejendomme, så indbyggerne skulle betale lejeafgifter til ham fremover.

Helms 192 + opgørelserne i bogen

Herreklostre

...

Peder Palladius

...

Den nye gudstjeneste

...

Paven og hans *papistiske tro* var efter Reformationen helt ude af billedet, og nu bliver han - som tidligere var hele kirkens overhoved - pludselig gjort til *Anti-Krist* (Djævelen). Det var ikke bare en ændring, det var den omvendte verden. Tro bliver til overtro fra dag til dag.

Den måde de to fløje omtalte hinanden var ofte af en så voldsom og usømmelig karakter, at ingen avis ville trykke det i dag. Læs fx hvad selveste Luther har skrevet om paven - der udover at være Anti-Krist, også er:

Et fimseæsel og en varulv - en løgne- spotte- og djævlekæft - en tyv og en røver - bordelværternes bordelvært - Djævelens statholder - mere Satan end Satan selv.

Paven er født ud af Djævelens bagdel - eller skidt ud i kirken af samtlige djævle, så der stinker, hvor han har været. - Ja, han og kardinalerne er ret beset Djævelens horeunger. - Man burde rive deres tunger ud af halsen på dem, og nagle dem til galgens træ på samme måde som deres segl hænger i række under deres buller.

Se fx Fjendebillede og Fremmedhad (s. 75-88)

Mørkets magter

Mest Troels-Lund, Steensberg og H. Ellekilde + div. bøger om folketro

Måske fordi mennesket i middelalderen i højere grad var undergivet naturens døgnrytme, var der en udbredt frygt for mørkets magter. Man var mørkerød og overtroisk og havde siden oldtiden troet på trolde, vætter, *underjordiske*, elverfolk, nisser osv. Da disse væsener ikke tilhørte lysets verden, måtte de høre til mørkets magter.

Trolde, elverpiger/huldrer og andre underjordiske var ikke så slemme som djævle og hekse; man kunne i regelen slippe fra dem med livet og helbredet i behold. Mange af dem boede i de gamle gravhøje og blev også kaldt *højfolket*.

Farer for gravide

...

Efter fødslen

...

Således også en *skifting fra Rønnebæk*, som hverken kunne tale eller gå. Denne skulle engang transporteres til Øverup, for at de kunne føde på ”den”. Man kunne ikke undvære heste, og 2 piger fik til opgave at bære ”den” i en hokurv. - Men da pigerne var kommet lidt ind i Kalbyrisskoven, satte de kurven ned for at skære sig nogle hasselkæppe til at prygle skiftingen med, indtil ”den” ville gå på egne ben. Da skiftingen så dette, hoppede den ud af kurven og forsvandt for altid fra egnen.

Rønnebækshistorien egtl. meget senere end middelalder (1800-tallet)

Derfor var det meget vigtigt at beskytte spædbarnet - og den gravide - med *stål og ild*, som man mente havde magiske kræfter. Det betød, at man skulle sørge for, at der altid var tændt op på ildstedet, og at der var lagt fx en nål eller en saks ved den, som skulle beskyttes.

...

Troldkarle og -kvinder

...

Hekseprocesser

...

Heksetider

...

Næstved-hekse

Den første kendte hekseproces fra Næstved er fra 1539, hvor rådet meddelte kongen, at det havde pågrebet en troldkvinde, men hvad der videre skete er uklart. Den tidligste proces, som der findes fyldige retsreferater fra fandt sted i 1601, og falder derfor uden for bogens tidsområde.

Men ganske kort var *Maren Eriks* anklaget for trolddom sammen med 2 andre. Hun havde bl.a.: solgt en forsmået ungersvend 3 håndfulde jord fra Skt. Peders kirkegård, for at han skulle få held hos sin kæreste, sagt om et nygift par, at de skulle blive ulykkelige, fordi hun ikke havde fået del i deres bryllupsmiddag, tilbudt forskellige mænd at overføre en andens held til dem, sagt til en ung mand, der havde været oppe at slås med Marens søn, at han skulle ”få en ulykke” (komme galt af sted) - og for at have spyttet 3 gange over sin skulder, da hun gik ud af en andens dør, så denne senere blev syg.

To hold nævninge på hver 16 mand skulle undersøge anklagerne, og de fandt hos Maren en krukke med kirkegårdsjord, et vættelys, et stykke rønnetræ, kvindehår, et stykke rav, messingtråd og andre ”farlige” trolddomssager. Efter at have siddet fængslet i ½ år, blev Maren og en af de andre erklæret for troldkvinde. Straffen herfor var ”bål og brand”, og heksebrændingerne foregik på galgebakken uden for Østerport.

Der er med vilje ikke direkte skrevet, at Maren Eriks blev brændt, for det er der if. RN, 4, 73ff tvivl om; dommen kan ikke ses i tingbøgerne. - Og Hartmann skriver s. 14, at hun var flygtet inden dommen blev ført ud i livet.

Anklaget 1601, men først dømt medio marts året efter - men lensmanden havde tilsyneladende d. 8.3.02 ladet de dømte lukke ud af fængslet mod at de lovede ikke at flygte før dommen!

På grundlag af de mange hekseprocesser, der kendes i dag, lader det til, at en del af ”heksene” selv mente de var hekse, en del var kloge koner, som omgivelserne fandt lidt for kloge, en del var rapkæftede kvinder, der altid blev uvenner med andre.

Heksetroen kunne sætte folk i stand til at klare en god del af dagligdagens problemer. Det onde i tilværelsen var her ikke ”Guds prøvelser”, men nederdrægtige anslag fra mennesker, der stod i ledtog med Fanden. Heksetro kunne også virke som en *sikkerhedsventil* for al den skjulte aggression, der ikke kunne komme til udtryk i det daglige, fordi samfundet ikke tolererede det.

Hvis man havde en *syndebuk* i samfundet, en fælles fjende, var der tilsvarende større chancer for at skabe sammenhold i befolkningen. En fælles fjende kunne være arvefjenden Sverige, men det kunne også være hekse.

Dertil må man hele tiden have i baghovedet, at hele samfundet og verdensbilledet var gennemsyret af det, vi i dag vil kalde overtro. Heksetroen stod ikke så langt fra hverken kirkens eller det verdslige samfunds vedtagne sandheder.

De sidste 500 år

Rekorder

Det skulle være fremgået af beskrivelserne tidligere, at Næstved har en række rekorder:

1. *Tuesens Boder/Stenboderne* - Danmarks eneste middelalderlige rækkehuse
2. *Kompagnihuset* - Danmarks eneste sikre gildehus fra middelalderen
3. Det middelalderlige *Helligåndshus* - Danmarks eneste af slagsen
4. *Det gl. Rådhus*, som er Danmarks eneste rådhus fra middelalderen
5. *Tuesens Badstue*, Danmarks eneste dokumenterede og arkæologisk udgravede middelalder-badstue
6. *Apostelhuset* med de ældste udskårne bindingsværksfigurer i Danmark
7. Danmarks største og bedst undersøgte *massegrav* fra middelalderen
8. Danmarks bedst undersøgte *spedalskhedskirkegård* med det største antal bevarede skeletter
9. Først omtalte *vandmølle* i Danmark
10. Først nævnte *torveby* i Danmark
11. Danmarks ældste helt bevarede *bysegl*
12. Skovkloster er det kloster i Danmark, hvorfra der findes mest skriftligt materiale - og som har Danmarks *ældste originale dokument (1140)*

Ved en beklagelig fejl kom jeg her til at skrive 1135 for Danmarks ældste originale dokument her - det korrekte er 1140, som det dog også er skrevet på s. 17

Derudover har vi 2 sognekirker fra middelalderen og et overvejende middelalderligt gadenet i centrum. Dvs. selv om der desværre er revet meget ned gennem tiden, så har Næstved stadig en række ting at være stolt af - som en af Danmarks mest spændende middelalderbyer.

De forskellige rekorder er omtalt i teksten, men byseglet (købstadssegl) får et par yderligere kommentarer med på vejen (se også tekst til illustrationen s. 12). Seglet findes i Historisches Archiv i Köln. Sad under brev fra byfoged, rådmænd og "menighed" i Næstved 7.8.1280 og omskriften lyder/betyder: S (sigium=segl) S (sivium=borger) de Nestweth. Pavemagtens nøgler skulle markere Skovklosters magt over byen, og derfor var skiftet i 1472 - hvor kongekronen blev tilføjet - et vendepunkt.

Dertil har vi vist endnu en rekord, af en lidt speciel karakter: Købmagergade skulle være Danmarks først omtalte gadenavn (Købmannegade 1315). Helms 355, 388

Hvor stor?

Folketællinger var ukendte i middelalderen, men på grundlag af byens regnskaber, skattelister, udskrivelse af mandskab til krigstjeneste og "kvalificerede gætterier" - har der nok været 4-500 indbyggere i Næstved i 1000-tallet, ca. 2000 i 1200-tallet og i nærheden af 4500 omkring år 1500.

Indbyggertal i middelalderens byer er lidt af et tabuemne, som stort set ikke er nævnt i litteraturen - og da slet ikke Næstveds størrelse. Ovenstående gæt er langt højere end jeg tidligere har turdet skrive, men i dag tror jeg, at det er realistisk.

Baggrund

Ud fra Kong Valdemars Jordebog fra 1231 (s. 18) har Sv. Aakjær anslået, at en sjællandsk købstad i gennemsnit på den tid har været på omkring 900 indb., mens Næstved måske havde 2800-3000 indb. Selv om der kun regnes med 2000 var det mange efter den tids forhold, men med 3 klostre og 2 sognekirker m.m. virker det sandsynligt.

At dømme efter, hvor mange der blev udskrevet til krigstjeneste, var Næstved i 1490 den 3. største by i Danmark (100 mand udskrevet), kun overgået af København og Malmø (120 og 150 mand). - Omkring samme tid betalte Næstved og Malmø 300 mark i byskat, mens København, Odense og Nakskov betalte 281 mark.

Bl.a. G/P 6, 243 + Aakjær

Sv. Aakjær har også lavet beregninger ud fra byskatter o.l. i 1523. Da skulle Næstved være blevet den største by på Sjælland med hele 5250 indbyggere! Det var det samme som Odense og Malmø, Danmarks tre største købstæder. - Det lyder voldsomt i forhold til, hvad man ellers har hørt, men 4500 indb. er ikke urealistisk.

Reformationens klosterlukninger i 1530'erne og en kraftig nedgang i antallet af præster og kirkens rigdom indvirkede på hele byen, og det blev *byens første knæk* efter 4-500 års optur.

Knæk nr. 2 fulgte i tiden omkring den Nordiske Syvårskrig (nedenfor), og det var også på denne tid, at middelalderhavnen mistede meget af sin betydning, som omtalt s. 34.

1600-tallet bragte nye knæk, nye epidemier, nye krige, og det absolutte lavpunkt blev nået i 1769 med bare 1404 indb. Det var ikke kun Næstved, der fik sådan en skæbne efter middelalderen, det gjorde en lang række danske byer, der tidligere havde været vigtige - såsom Viborg, Svendborg, Roskilde, Slagelse, Stege, Lund m.fl.

Den Nordiske Syvårskrig 1563-70

Selv om der ikke var krigshandlinger på Sjælland kom krigen til at udmarve Næstveds økonomi, der i forvejen var begyndt at skrante. Allerede 1562 eftergav kongen nemlig borgerne i Næstved noget af den manglende byskat fra året før på grund af *den store fattigdom blandt menigmand der i byen*.

Da krigen begyndte i 1563 måtte Næstved afleverede 8 heste til at trække skytset, hvorefter kongen i de flg. år beordrede købstæderne til at stille med et antal bevæbnede *bådsmænd* til orlogsskibene. For Næstved var det i 1564: 70 mand, 1565: 20 md., 1566: 40 md. og 1567: 30 md.; i alt 160 mand. Sammen med bådsmandene skulle Næstved sende bartskærere, pibere (fløjtespiller) og trommeslagere.

Til sammenligning sendte de sjællandske byer i marts 1564: København 150, Køge 50, Næstved og Stege 40, Roskilde og Skælskør 30, Slagelse og Kalundborg 20, Præstø og Holbæk 15, Vordingborg, Ringsted, St. Heddinge, Helsingør, Slangerup og Korsør 10 mand (der var 2 afsendinger 1564).

KB 4/1-1562 + 16/7-1563 + 24/2-64 + 22/3-64 + 14/1-65 + 22/2-66 + 24/7-67 + 5/12-67

Kongen udskrev *krigsskatter* 8 gange under krigen fra 1564 til 1570, og hver gang var det store beløb, der skulle afleveres. For Næstved i alt 10.300 rdl. (rigsdaler).

Næstved ligger på en 12. plads over bidrag, hvilket kan tages som et udtryk for byernes rangorden og Næstveds nedtur, men byen er stadig den tredjestørste på Sjælland. Et par fæstningsbyer som Køge og Nakskov er sammen med jyske byer rykket opad i betydning.

Endnu mere sigende er det, hvis man deler bidragene op 1564-66 og 1567-70. I de første år ligger Næstved på en 8. plads sammen med Nakskov og Svendborg, mens Næstved 1567-70 er røget ned på en 16. plads. - Det skal bemærkes at listens byer kun for den øverste del svarer til byernes rækkefølge i Danmark. I den nedre halvdel er der plukket byer ud, så Sjælland/Sydsjælland bliver mere tilgodeset (hele skemaet under *Bilag*).

Under krigen blev Næstved i **1565** ramt af en **epidemi** (pest?), hvor 723 personer døde! Under epidemier blev befolkningen oftest mindsket med 15-20%, og hvis det også er tilfældet her har Næstved haft omkring 4100 indb.

Byerne kunne dengang ikke vokse ved egen kraft, der var normalt flere dødsfald end fødsler. Derfor var man afhængig af indvandring til byen, især fra landdistrikterne. Det gjaldt også efter epidemier, hvor byerne forholdsvis hurtigt nåede det gamle indbyggertal igen.

Det kunne ikke lade sig gøre mere. Sjælland var forarmet, der var ingen til at vandre ind til Næstved, og det var stort set kun København, som voksede på denne tid og den opslugte hele befolkningsoverskuddet.

Efter denne krig og epidemi har der derfor måske været ca. 3300 indb. - Som en følge af dette stod omkring 7% af Næstveds boliger øde i 1567 (Landebogen s. 89).

Epidemi 1565: Klingberg, s.83. De 7 % øde ejendomme (ca. 1/4 af byen optegnet) svarer til 11 bod/boliger/gårde ud af ca. 153 (fratrasket laugshus o.l.).
OS mener først nedgangen kom ind i 1600-tallet s. 61, men umiddelbart efter Reformationen s.110!

Nordiske Syvårskrig

Krigsskat 1564-70

Bidrag i rdl					
			Næstved	10300	12
			Stege	9800	13
			Helsingør	9000	14
			Kolding	8600	15
			Viborg	8300	16
			Roskilde	7100	17
			Skælskør	5100	18
			Lund	4900	19
			Kalundborg	4900	20
			Slagelse	4300	21
			Korsør	4100	22
			Holbæk	3000	23
			Vordingborg	2200	24
			Præstø	1700	25
			Ringsted	1600	26
København	57000	1			
Malmø	35000	2			
Aalborg	23500	3			
Ribe	20800	4			
Aarhus	19700	5			
Odense	18700	6			
Køge	16400	7			
Nakskov	11700	8			
Horsens	11000	9			
Randers	10800	10			
Svendborg	10400	11			

Videre nedgang

Kongen eftergav i 1573 Næstveds byskat 1569-72 og nogle andre restskatter, da byen ikke kunne betale *formedelst de besværinger, der have påhvilet den.*

KB 25/2-1573

For at gøre det hele værre døde der 590 mennesker under en *ny epidemi i 1602*, så uden ny indflytning til byen har der nu været omkring 2700 indb.

1600-tallet bragte i øvrigt dårlige høstår med *misvækst, epidemier* (pest) og en stor dødelighed. I Skt. Peders Sogn blev der fx 1652-57 født 281 børn, men der var 641 døde personer. - Svenskekrigene i årene derefter bragte mærkeligt nok ikke et øget antal døde, men i årene efter var der også en overdødelighed. Tilsammen blev der i årene 1652-66 født 624, men 1042 døde i sognet.

Soc.hist 3, 79

Skt. Mortens Sogn har naturligvis haft en tilsvarende dødelighed, og tilsammen må der have været 650-700 færre indbyggere bagefter. Fortsat har der næppe været tilflytning til Næstved, så nu er indbyggertallet nede på omkring 2000 indb. år 1667.

Har regnet S. Morten Sg. til 0,6 x S. Peder Sg.

Dertil havde der i mange år været en generel tilbagegang, så totalt passer denne løse beregning meget godt - for i 1672 var der 1853 indb. i Næstved.

Ved *Grundtaxten 1682* var der af samtlige 408 ejendomme 21% øde boliger (første præcise opgørelse af boliger). Da den negative udvikling på det tidspunkt havde været i næsten 150 år, vil det være utænkeligt, der ikke har været mange flere tomme ejendomme, der allerede var blevet revet ned end dem, der var tilbage i 1682. Man ved også, at en del ejendomme fik fjernet 1. salen.

Jeg har selv tidligere skrevet ca. 2000 indb., men har siden revideret mit "gæt" kraftigt ud fra forhold, som fremgår af kapitlet samt nogle konkrete beregninger ud fra Grundtaxten 1682.

Øde boliger har vel højst fået lov til at blive stående en menneskealder før de blev revet ned - især når det som her overvejende var de dårligste ejendomme, der stod tomme. Da udviklingen/nedturen senest begyndte midt i 1500-tallet - må der have været flere "runder" med øde boliger og nedrivninger (ad bygninger, der fik fjernet 1. salen er Apostelhuset kendt).

Indbyggertallet gennem 450 år for sjællandske købstæder + Odense, Aalborg og Aarhus

Indbyggertal	"1523"	Nr.	1672	1769	1801	1840	1880	1921	1960	2001	Nr.	D K
Malmø	5.250	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Odense	5.250	1	3.808	5.464	5.782	9.198	20.804	61.969	129.833	144.849	3	3
Næstved	5.250	1	1.853	1.404	1.785	2.271	4.792	12.189	26.856	39.638	6	11
København	4.200	4	41.500	80.000	100.975	120.819	234.850	711.076	1,3 mio.	1.1 mio.	1	1
Roskilde	3.500	5	2.196	1.711	1.768	3.138	5.893	18.596	33.042	43.210	5	10
Slagelse	3.500	5	1.832	1.379	1.732	3.186	6.076	13.849	23.298	31.446	9	18
Stege	3.500	5	656	791	917	1.623	1.931	2.231	3.816	4.024		
Aalborg	3.500	5	4.181	4.425	5.579	7.192	14.152	57.736	119.061	119.996	4	4
Aarhus	3.500	5	3.474	3.837	4.102	7.087	24.831	86.187	177.234	218.380	2	2
Køge	2.250	10	1.643	1.400	1.527	2.086	3.122	5.971	13.024	33.081	8	15
Helsingør*	2.000*	11	4.033	3.669	5.282	7.645	8.978	17.099	32.636	34.753	7	14
Kalundborg	1.750	12	1.058	1.337	1.322	2.211	3.167	7.260	10.355	15.539	13	32
Skælskør	1.750	12	617	589	567	942	1.873	2.720	3.241	6.189		
St. Heddinge	1.400	14	362	514	576	979	1.549	2.532	2.416	3.353		
Ringsted	875		700	703	817	1.171	2.127	5.047	10.681	18.218	12	28
Holbæk	700		879	1.223	1.332	2.105	3.265	11.198	16.217	23.617	11	25
Vordingborg	700		736	765	931	1.426	2.712	7.273	11.780	8.674	15	55
Præstø	525		435	379	480	784	1.460	1.470	2.026	3.568		
Korsør	-	-	826	1.357	1.219	1.472	3.954	9.847	14.276	14.756	14	33
Hillerød	-	-	-	1.114	1.214	1.879	3.059	8.252	18.147	27.964	10	20
Sorø	-	-	-	-	592	842	1.464	4.881	7.085	6.826		scd

"1523" er Sv. Aakjærs usikre tal, men de giver et fingerpeg om at Næstved var blandt de største byer i Danmark. Malmø mistet til Sverige i 1658, derfor ikke med i resten af skemaet, København var sikkert lige så stor eller større end de 3 øverste byer. *Ved Helsingør har Aakjær kun angivet 700 indb., hvilket virker helt usandsynligt i 1523. Selv om byen først er grundlagt sent, havde den fra sidst i 1400-tallet 3 klostre, 2 kirker og var sundtoldsby (mit gæt: 2000 indb.).

Der er ikke "rangnr." ved småbyerne, da det bliver for usikkert, og ikke samtlige købstæder er med. - "DK" betyder byernes rangorden i hele landet.

Øvrige tal efter Statistiske Meddelelser 1911, Danske Byers Folketal 1801-1981 (- manglende tal) og Befolkning og Valg 2001:8. - Husk, det er byernes indbyggertal - ikke kommunernes; og det er kun for gl. købstæder, ikke forvoksede forstæder som Ishøj Strand eller Stenløse.

Mht. 2001 er valgt strengt at følge Danmarks Statistiks nye opgørelsesmetode, hvor fx København er "blevet mindre" - og Espergærde med næsten 11.000 indb. er fjernet fra Helsingør By - ligesom Vordingborg, Sorø m.fl. er uden småforstæder. Afstandskravet siger højst 200 m mellem bygninger i byerne - og hos Køge har det betydet, at en del af Køge Bugt forstæderne samt hele Herfølge er inkluderet / scd.

Nogle andre "1523-byer": Viborg 3500, Ribe 3000, Stubbekøbing 3.500, Stege 3500, - Lund 1750

1672-byer

Med de første nogenlunde sikre indbyggertal for byer i Danmark 1672, var Næstved med de 1853 indbyggere den 11. største by. Placeringen var den samme som i dag og som ved krigsskatterne 1564-70, da Malmø ikke er en del af Danmark efter 1658. Det betyder, at de danske byers gennemsnitlige indbyggertal lige som Næstveds også var faldet siden middelalderen, mens København stormede frem.

Da landbruget kun kunne levere et begrænset overskud (høstudbytte 3-5 fold) havde byerne ikke mulighed for at vokse særlig meget. Og al indvandring til byerne på Sjælland er i 16-1700-tallet stort set kun gået til København, der nu for alvor er hovedstaden. Følgende 10 byer var større 1672 (nævnt efter størrelse): København, Ålborg, Helsingør, Odense, Århus, Viborg, Roskilde, Randers, Ribe og Nakskov.

Næstved fortsatte nedgangen til 1769, og først i sidste del af 1800-tallet var Næstved oppe på samme styrke som omkring 1500.

Omkring år 1600 levede 12% af Danmarks befolkning i byer med København som den største med ca. 30.000 indb. I hele Danmark var der ca. 850-900.000 indbyggere. I dag har Danmark 5,3 mio. indb. og 80% lever i byer.

De sociale skel i befolkningen blev trukket skarpere op efter 1600. Bønderne blev mere forarmede, og svendene kom i modsætning til deres mestre. De forholdsvis nye svende-laug blev forbudt i slutningen af 1600-tallet, da styret ikke kunne tolerere, at der blev stillet spørgsmålstejn ved den gældende samfundsordning. Den måde, byen og landet blev styret på, skulle der ikke pilles ved. For alle de fattige, syge, invalide, gamle eller ulykkesramte, var livet ikke nogen dans på roser. De kunne have besvær nok med at bjærge føden.

Købstdslovgivningen varierede efter de skiftende konger inden for perioden. Men fælles var, at lovene begunstigede købmandsgruppen, som stod øverst i byens hierarki (rangorden). Vi kender en opgørelse fra København 1626 over ejendomsforholdene. Den viser, at de 5% rigeste ejede 55% af værdierne, mens de fattigste 70% ejede 10% af værdierne. Sådan var forholdene overalt i landet.

I Odense år 1600 betalte ca. 1/3 af indbyggerne skat - og af dem betalte 4% (1,3% af indb.) 17% af skatten - de 18% (6% af indb.) betalte 42% af skatten og 77% (26% af indb.) betalte 40% af skatten.

Bilag

1. Abbed Jeips Regnskaber 1480 over lejere af Skovklosters ejendomme i Næstved - omtalt s. 89 og 109.
2. Oversigten fra Sjællands Stifts Landebog over lejere 1567 - omtalt samme sider.
3. Navneskik og erhverv ud fra samme to kilder.
4. Krigsskatter under den Nordiske Syvårskrig - omtalt s. 159

Nestweth 1480 - Abbed Jeips Regnskaber

Navne på lejere af Skovkloster-ejendomme

	Navne, 1480-stavemåde	Erhverv ? og kommentarer			
			36	Perwell Persen	
			37	Per Matsen	(rådmænd 1488)
			38	Per Nielsen	
1	Niels ved åen		39	Håns Persen	byfoged
2	Brende Cristinæ	sankede brænde	40	Mørde Hemmings	
3	Gardhen (guardian)	leder Gråbrødreklostret	41	Per Tolsson	
4	Bo Igwerssen			Jes Brøn aff Møllen	jf. > 14
5	Fruæ Cristinæ af Sandby	adel	42	Mattis Scriffwer	skriver - jf. 27
6	Niels Ræff		43	Mattis Guldsmed	guldsmed
7	Johannæ Bodotter	Bo-datter	44	Per Werkmesther	våbenmager: armbrøster og bøsser
8	Michel Sudere	skomager (skoflikker her?)			
9	Niels Skomaghere	skomager	45	Jes Acersen	
10	Lassæ Swenssen		46	Per Marquardsen	
11	Michel Orm		47	Las Clenæsmed	kleinsmed
12	Clawes Raghere	barber - Claus	48	Bo Skrædere	skrædder
13	Per Iguari		49	Oloff Kannestøber	kandestøber
14	Mattis Kellesmeth	kedelsmed	50	Hemmingh Mwnk	munk!?
	Jes Brun	(noteret, men udstreget gen. jf. > 41)	51	Elne Remsnedhers	gift med/enke efter en remsnider
15	Per Skrædere	skrædder			
16	Bo Skrædere	skrædder	52	Jes Pileborgh	
17	Her Gardhen (guardian)	leder Gråbrødreklostret	53	Anders Grydestøber	grydestøber
18	Her Matis	Hr. brugtes til adel eller præster	54	Per Kaltz	
19	Mattis Monssen		55	Jes Hanssen	
20	Niels Skrædere	skrædder	56	Anders Persen	
21	Karinæ Fulss		57	Las Bøgesæ	
22	Her Gerik (Gerickæ - Truelsen)	præst S. Peder jf. 32	58	Per Poskæ (Påske)	(rådmænd 1484 / borgmester 1487)
23	Her Per Jenssen	præst. S. Morten - Stenhus	59	Clement Skobæ	?
24	Jep Stien	Samme som 34?	60	dd. af have på S. Erasmus (Herasm) Gildes vegne	
25	Kierstinæ Herloftdothor	nok ugift, når fået farens navn	61	Jens Jepsen	
26	Oleff Remesnidere	rem-snider: skærer remmen næsten en sadelmager	62	Oleff Kuldh	
27	Matis Scriffuere	skriver - jf. 42	63	Kyrsthinæ Herlugs	
28	Yries (Jørgen)		64	Jep Beintsen	
29	Her Pædher Jenssen	præst? - en abildgård jf. 35	65	Oloff Remsnidher	remsnider - samme som 26?
30	Biørn		66	Gydhæ Gremers	fiskerenke? afgift i bl.a. vådgarn
31	Oleff Perssen Baghere	bager			
32	Her Gerickæ (Gerik) / (Truelsen)	præst S. Peder jf. 22	67	Ingæburgh Kringhers	(Ingeborg)
			68	Karinæ Herlogs	
33	Her Per Jenssen	Hr. Per/Pædher Jenssen 29, 33 samme eller 3 personer?	69	Kyrstinæ	i Her Heynes Stræde
			70	Michel Hyre	samme sted
			71	Karinæ Brantz	samme sted
34	Jep Steen	samme som 24?	72	Per Matssen	
35	Lasse Matissen	"uden for porten"	73	Prjor	leder Sortebrødrekloster
				Afgift - ej med her.	

Efter Dahlerup: Skovklosterregnskaberne + Helms 406/419 / scd

Næstved 1567 - Sjællands Stifts Landebog

Navne moderniserede

	Skt. Peder Sg.	Erhverv ? o.a.			
			49	Peder Møntergård	i Møntergård?
1	Per Kræmmer		50	Johanne	
2	Hans Clausen		51	Peder Dempsnus?	
3	Claus		52	Rasmus Jyde	
4	Karen Remsniders	2 af S. Olufs Boder	53	Hans Ipsen	bolig med 2 svaler - ejer 63
5	Jacob Bager		54	Thomas Bysvend	
6	Hans Guldsmed		55	øde (u.n.)	bolig
7	Christopher Sadelmager		56	Gudel Vogmand	
8	Jep Bager		57	Smedenens laugshus u.n.	stenhus mellem Møntergård og Købmagergade
9	Maren Albridt	?			
10	Maren Knivbinders	Kniiffbinnderis ??	58	Badstuen u.n.	
11	Oluf Knivsmid	knieffsmid	59	Peder Drager	Draffuere
12	Frands Bager		60	Rasmus Kedelsmed	Egtl. bor 59 i bolig hos 60
13	Frands Skrædder		61	Niels Fisker	
14	Niels Jyde		62	Kandestøbergård u.n.	
15	Christopher Bager		63	Hans Ipsen	ibor * jf. 53
16	Margrethe Mude	?	64	Maren Skrædders	
17	Peder Mureresters kvinde	ibor en gård?	65	Maren Hattemagers	
			66	Kapellanen (u.n.)	
18	Frands Bødker		67	Heyne Pottemager	
19	Jens Smed		68	Hans Drager	
20	Karen	bod	69	Kirstine Bødkers	
21	Dorthe	bod	70	Laurids Fynbo	have
22	Ellene	do.?	71	Ingefred	have
23	Hermgard Buntmager	Hermmgard	72	Clemend Bødker	
24	Peder Remsnider		73	Hans Sværdfejer	
25	Rasmus Knub	?	74	Arild Degn	
26	Laurids Rasmussen		75	Frands	bod
27	Peder Nielsen		76	Rasmus "Orgemester" (organist)	i Skt. Peder 1579-84
28	Christopher Jensen Bartskeer		77	Niels Falster	
29	Søren Knub	?	78	Frands Kæltring (natmand?)	kiellttring - bolig, ikke så ringe
30	Niels Madsen	gd. med boder			
31	Jacob Steen	hus på kirkegården (nok Vesthuset)	79	Peder Otzen?	Odtzinng
			80	Karen Grubbes	
32	Jacob Skram	2 boliger på kirkegården (nok Stenboderne)	81	Hans Bager	
			82	Ditlev Friis	
33	Anne Sthies	bolig på kirkegården (en af Tuesens boder)	83	Hemming Snedker	
			84	Frands Brell	?
34	Bodil Eskils	bolig på kirkegården (do.)	85	Bent Rasmussen	
35	Lasse Gråbrødre	bolig på kirkegården (do.)	86	Knud Madsen	
36	Hans Aagesen	blot bolig	87	øde	bolig
37	Karen Bygs	-	88	Jens Blasius	
38	Ludze Hemmings	-	89	Rasmus Thostenes	
39	Birgitte	-	90	Mads Skomager	
40	Anne	-	91	Peder Jyde Skomager	
41	Hans Kalkslager	murerarbejdsmand vel	92	Michel Troelsen	
42	Niels Fisker	Peblingestrædet	93	Hans Bødker	
43	Karen Dragens	Draffuers (havnearbejder)	94	Boell (Bodil) Jeppes	iboede - nu øde
44	Rasmus Kedelsmed		95	Boell Skrivers	iboede - nu øde
45	Karen Jørgens	Bredstræde	96	Cidtz (Sidse)	
46	øde (u.n.)	Bredstræde	97	Niels Laurids Skrædder	
47	Inger Jenses	vist Bredstræde	98	Birgitte Karls	bod
48	Jacob Valtersen Borgmester		99	Cidtz Ravns	
			100	Karen Træskomagers	patthinemagers (Kalkar)

Næstved i Middelalderen – Offentlig kildeudgave - januar 2002

101	øde	bod	129	Peder Nielsen	
102	Hans med den ene hånd	bod	130	Oluf Kedelsmed - jf. 154	gd. og 3 boder
103	Maren Gravers	bod? ibor	131	Abelone Her Peders (Apellunne)	ingen sognepræst ved det navn (Skt. Peders Kirke)
104	Dorthe				
105	Anne		132	Laurids Glarmester	
106	Elene Koks		133	Anders Jepsen	
107	Rasmus Olsen		134	Poul Væver	veuffuere
108	Peder Thylesen		135	Hans Klokke	
109	Gertrud Hennings		136	Anne Hans Datter	
110	Karen Brang		137	Niels Klokke	
111	Lauridts		138	Oluf Skrædder	
112	Jørgen Slagter		139	Rasmus	
113	Niels Plovmand	vis dyrkning til 1528?	140	Margrethe Peders	
114	Boell Jostis		141	Cidtze Friis'	
115	Oluf Nielsen Borgmester		142	Per Knivsmid	
			143	Christen Rokkemager	rokkedrejer
			144	Anne Laurids'	
	Skt. Morten Næstved	Erhverv ? o.a.	145	Jens Hemmingsen	
116	Per Æggebye		146	Anne Niels Jydes	
117	Maren Clements		147	Anne vognmands	
118	Mogens Smed		148	Mette en gammel kvinde	
119	Anders Skomagere		149	Jens Sørensen	
120	Per Sværdfejer		150	Margrethe N.	
121	Mette Sadelmagers		151	Mads Kok	
122	Christopher Fynbo		152	Oluf Æggebye	øde gd.
123	Mikkel Jensen		153	Knud Madsen	øde bod
124	Gertrud Claus'	2 gårde	154	Oluf Kedelsmed - jf. 130	øde bod
125	Anders Nielsen		155	To gårde ved Østerport er øde og forfaldne	
126	Maren Guldsmids	hus		(ene gård)	
127	Christen Fynbo		156		
128	Jens Skåning				scd

Navneskik

Efter antal

1480	6 fornavne
11	Per
5	Mattis
5	Olav/Oluf
4	Niels
3	Bo
3	Leop
3	Anders
3	Marina
3	Kirstine
3	Mikkel
2	Anders
2	Cristine
2	Lars
2	Lasse
1	Bjørn
1	Claus
1	Clement
1	Elne
1	Berike
1	Bydhæ
1	Hans
1	Hemming
1	Høgeborg
1	Lens
1	Lohanne
1	Merde
1	Peder
1	Poul
1	Ries (Jørgen)

1567	45 fornavne
11	Hans
10	Peder
8	Karen
8	Niels
8	Rasmus
7	Anne
7	Maren
6	Brandts
6	Oluf
5	Lens
4	Podil/Boell
4	Christopher
4	Jacob
4	Laurids
4	Per

3	Anders
3	Andtze (Sidse)
3	Margrethe
2	Birgitte
2	Christen
2	Dorthe
2	Elene
2	Bertrud
2	Knud
2	Nads
2	Nette
2	Mikkel
1	Apellunne
1	Arild
1	Bent
1	Claus
1	Clemend
1	Ditlev
1	Eudel
1	Hemming
1	Hermgard
1	Heyne
1	Høgefred
1	Høger
1	Leop
1	Lohanne
1	Jørgen
1	Kirstine
1	Lasse
1	Ludze
1	Mogens
1	Poul
1	Søren
1	Thomas

Se: Hvad hed de?
155 i alt, 9 poster uden navne
og Hans Ipsen optræder både
som ejer og lejer.

Erhverv

Alfabetisk

1480	27 af 70 med angivet/beregnet erhverv (hvis pålydende)
1	bager
1	barber
1	brænde-sanker
1	byfoged
1	knytter fiskegarn
1	grydestøber
1	guldsmed
1	kandestøber
1	kedelsmed
1	kleinsmed
2	købmand
2	klosterforstander
3	præst
2	remsnider
1	skomager
1	skomager (skoflikker?)
1	skriver
4	skrædder
1	våbenmager

1567	51 mænd + 14 kvinder + 1 gård
5	Bager
1	Bartskær
2	Borgmester
1	Buntmager
1	Bysvend
4	Bødker
1	Degn
3	Drager (havnearbejder)
2	Fisker
1	Glarmester
1	Graver
2	Guldsmed
1	Hattemager
1	Kalkslager - murerarbejdsmand?
1	Kandestøber(gård)
1	Kapellan
3	Kedelsmed
2	Klokker

1	Knivbinder
2	Knivsmed
2	Kok
1	Kræmmer
1	Kæltring (natmand?)
1	Murermester
1	Orgemester (organist)
1	Pottemager
2	Remsnider
1	Rokkemager
2	Sadelmager
3	Skomager
1	Skriver
4	Skrædder
1	Slagter
2	Smed
1	Snedker
2	Sværdfejer
1	Træskomager
2	Vognmand
1	Væver

Kommenteret i teksten under Håndværkere, hvor erhverv er angivet i antalsmæssig rækkefølge.

Krigsskatter for en række købstæder 1564-1570 - Nordiske Syvårskrig

Nordiske Syvårskrig	15/12 1564 rdl.	3/10 1565 rdl.	5/5 1566 rdl.	1/6 1568 rdl.	24/11 1568 rdl.	8/10 1569 rdl.	12/3 1570 rdl.	13/12 1570 rdl.	Krigs- skatter 1564-70	Nr.
København	12000	4000	-	8000	8000	3000	10000	12000	57000	1
Malmø	8000	3000	8000	4000	5000	1000	-	6000	35000	2
Aalborg	8000	2500	2000	2000	2500	1000	3000	2500	23500	3
Ribe	8000	2500	2000	2000	2000	800	2000	1500	20800	4
Aarhus	8000	1500	2000	2000	2000	1000	1600	1600	19700	5
Odense	6000	2000	1200	2000	2000	1000	2500	2000	18700	6
Køge	6000	2000	2000	2000	1600	800	1200	800	16400	7
Nakskov	4000	1500	1000	1200	1200	600	1200	1000	11700	8
Horsens	4000	1000	1200	1200	1000	600	1000	1000	11000	9
Randers	3000	1400	1000	1200	1200	600	1200	1200	10800	10
Svendborg	4000	1500	1000	1000	1000	500	800	600	10400	11
Næstved	4000	1500	1000	1000	1000	500	800	500	10300	12
Stege	4000	800	1000	1000	1000	500	1000	500	9800	13
Helsingør	2000	1500	1000	1000	1000	500	1000	1000	9000	14
Kolding	2000	700	800	800	1000	600	1200	1500	8600	15
Viborg	4000	800	1000	500	500	300	600	600	8300	16
Roskilde	1200	600	1000	1000	1000	500	1000	800	7100	17
Skælskør	1200	400	800	800	600	300	600	400	5100	18
Lund	2000	400	600	600	600	300	-	400	4900	19
Kalundborg	800	500	800	800	800	400	400	400	4900	20
Slagelse	800	400	600	600	600	300	600	400	4300	21
Korsør	800	400	600	600	600	300	400	400	4100	22
Holbæk	800	300	400	400	400	200	300	200	3000	24
Vordingborg	1000	200	200	200	200	100	200	100	2200	24
Præstø	400	300	200	200	200	100	200	100	1700	25
Ringsted	400	200	200	200	-	100	300	200	1600	26

scd

Alle tal er fra Kancelliets Brevbøger (KB) de nævnte datoer. - Fire steder er der [-] i stedet for beløb, idet KB mangler oplysninger. Det kan være afskriverfejl eller bevidst, men da det ikke rykker ved balancen betyder det ikke så meget.

Skemaet over krigsskatter for en række købstæder under Den Nordiske Syvårskrig 1663-70 giver et udmærket billede af byerne indbyrdes bidrag til krigen. Men de konkrete beløb skal tages med forbehold. Tallet er rigtige nok, men somme tider står der, at beløbene skal være i: "enkelte dalere" - "halvt i dalere, halvt i mønt" - halvt i "danske penge" - "halvt i daler sølv, halvt i daler klippinge" - eller "daler sølv eller danske penge".

Næstved ligger på en 12. plads over bidrag, hvilket kan tages som et udtryk for den begyndende nedgang for byen - jf. "De sidste 500 år". - Endnu mere sigende er det, hvis man deler bidragene op 1564-66 og 1567-70. I de første år ligger Næstved på en 8. plads sammen med Nakskov og Svendborg, men Næstved i den sidste del af krigen er røget ned på en 16. plads. Den sidste placering gælder også for skattebetalingen i 1572 og 76.

Det skal bemærkes at listens byer kun for den øverste del (over Næstved) svarer til alle byernes rækkefølge. Især i den nedre halvdel er der plukket byer ud, så Sjælland/Sydsjælland bliver mere tilgodeset.

Litteraturliste

Anvendte forkortelser med KURSIV OG UNDERSTREGNING - hvor det ikke blot er et forfatternavn.

1. Decideret lokalhistoriske udgivelser:

- Aage Andersen: Middelalderbyen Næstved, Statens Humanistiske Forskningsråd 1987 *A.And*
Boderne i Næstved (Palle Birk Hansen, Hans Henrik Engqvist m.fl.), Næstved Kommune & Planstyrelsen 1988
Byen før, middelalderens købstæder i Storstrøms Amt, u.n. Museumsrådet 1988
Verner L. Carlsen: Susåen - fra kilde til havstok, Suså-Komiteen 2000
Verner L. Carlsen: Søvejen til Næstved, Amtscetret for Undervisning 1998
Svend C. Dahl: Kirken i Middelalderen, Næstved Museum 1983
Svend C. Dahl: Klosteret i Middelalderen, Næstved Museum 1986
[Svend C. Dahl: Skolen i Vest, 1724-1999, Amtscetret 1999 ej anført i bogen]
Merete Dahlerup: Skovklosterregnskaberne 1467-1481, Landbohistorisk Selskab 1993
Georg Galster & Mads Stage: Næstved Mønt, Sparekassen for Næstved og Omegn 1966
Nils Hartmann: Trolddom og heksekunst, Amtscetret for Undervisning 1995
H.J. Helms: Næstved St. Peders Kloster, Haase & Søn 1940
A. Listov: Næstved Kjøbstad i middelalderen - i Herlufsholms lærde Skoles Indbydelsesskrift 1872
Rasmus Nielsen: Næstved købstads Historie, bd. 1-4, Næstved Tidendes Bogtrykkeri 1925-33 *RN*
Arne Nystrøm: De middelalderlige stenboder på Sct. Peders Kirkeplads, Næstved Tidendes Bogtrykkeri 1974
Knud Rasch: Kompagnihuset i Næstved, Næstved Nostalgiske Selskab 1993
Otto Smith: Næstved 1135-1935, N.P. Christensen 1935 / 1985 *OS*
[Flemming Tolstrup: Det ældste Herlufsholm, 1560-1788, 1965 ej anført i bogen]
Trap Danmark, bd. 8 og 9, Sorø og Præstø amter, Gad 1954-55
Lis Weise: Stednavne i Præstø Amt, Institut for Navneforskning 1975

Årbøger:

Historisk Samfund for Præstø Amt:

- 1918 - Præstø Amts Købstæder ved Aar 1743, Næstved - v. rådmænd Hans Klingberg 1744 *Hist.Samf.*
1920 - Sv. Arnholtz: Næstved Latinskole og dens elever
[1920 - H. Ellekilde: Sydsjællandske Folkesagn ej anført i bogen]
1922 - Otto Smith: Næstved-smede gennem 250 år
1935 - H.J. Helms: Skovklosters forhold til Næstved
1953 - F. Michelsen: St. Jørgensgården i Aaderup ved Næstved
1953 - Vilh. Møller-Christensen: Hvad de døde fortalte
1956 - Johan Jørgensen: Næstved Købstad 1682

Liv og Levn (Næstved Museum):

- 1987 - Jens Erik Petersen: Pottemagere i Farvergade *L&L*
1988 - Palle Birk Hansen: Næstved Skt. Peders Kirke *PBH*
1988 - Niels Bonde: Kompagnihusets alder
1989 - Palle Birk Hansen: Møller og kværne i Næstveds middelalder
1990 - Palle Birk Hansen: Næstveds torve i 850 år
1993 - Palle Birk Hansen: Bod og boliger (indretning)
1994 - Palle Birk Hansen: Næstved By og Stad
1995 - Palle Birk Hansen: Næstved Sortebrødrekloster
1996 - Palle Birk Hansen: Næstveds Boderækker
1996 - Lars Krants Larsen: Ved Kompagnistræde
1997 - J. Tidemand-Dal: Helligåndshusets genfødsel
1998 - Thomas Roland: Teglovne i Næstved
1998 - Pia Bennike: De faldne fra krigergraven

Nationalmuseets Arbejdsmark:

- 1959 - Erik Skov: Næstved Gråbrødrekloster *NM Amark*
1996 - Sissel F. Plathe & Stephanie Noerbel: Korbuekrucifikset i Skt. Mortens Kirke i Næstved
1999 - Jan Bill: Fra vikingeskib til bondeskude

Hikuin:

- 7 - Palle Birk Hansen: Helligåndshuset i Næstved 1981
13 - Sölve Johansson: Från Tuessens bodar till Malmöhus Slott 1987
19 - Nils Engberg: Danske privatborge før 1250 (Fodbygd.) 1992
23 - Palle Birk Hansen: Næstved Gråbrødre- og Sortebrødrekloster 1996

Bygningsarkæologiske Studier:

- 1984 - Palle Birk Hansen & Jess Heine Andersen: Vinhusgade 6
1997 - Hans Henrik Engqvist: Næstveds gamle rådhus.

Mindre pjecer/småhæfter:

- Det middelalderlige Næstved (genoptryk 1988) + Kirkerne i Næstved + Sct. Mortens Kirke (1975) + Sct. Peders Kirke (1985) - alle af F. Michelsen.
Dertil en lang numre af småhæftet Nyt fra Næstved Museum samt Skalk o.l. - Skalk 2000:5 skal dog nævnes specielt, da Thomas Roland & Lene Høst Madsen har skrevet deri om Tuesens Badstue.

2. Generel historie / købstadshistorie / kildeudgaver - med omtaler af Næstved eller af betydning for forståelse af dansk middelalder:

- C.F. Allen: De nordiske rigers historie, bd. 4, 1872
Charlotte Appel: Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark 2001
Pia Bennike & Anna-Elisabeth Brade: Middelalderens sygdomme og behandlingsformer i Danmark 1999
Lars Bisgaard: De glemte Altre - Gildernes religiøse rolle 2001
Dagligliv i Danmark 1620-1720 (red. Axel Steensberg) 1969
Dagligliv i Danmarks Middelalder; en arkæologisk kulturhistorie (red. Else Roesdahl) 1999 Dgl.DK.M
[følger sammen med Middelalderens Danmark op på Troels-Lunds kulturhistoriske klassiker]
Danmarks gamle Købstadslovgivning (red. Erik Kroman), bd. 3 og 5, 1955/1961 DKs.gl.K.
Danmarks Gilde- og Lavsskraaer (v. C. Nyrop), bd. 1-2, 1899-1904/1977 Nyrop
Danmarks Historie bd. 3-7 (red. John Danstrup & Hal Koch), Politiken 1969-1970
Danmarks riges Breve v. F. Blatt & C.A.Christensen m.fl., (p.t. til 1398) 1942-1998 DRB
Danmarkshistorie (red. Olaf Olsen), bd. 4-7, Gyldendal & Politiken 1989 G/P
Danmarkshistorien (Niels-Knud Liebgott), bd. 9-11, Sesam 1984
[Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk (E.Alstrup & P.E. Olsen), bd.,1-2, 1991 DKO - ej anført i bogen]
Dansk Socialhistorie, bd. 2-3 (K. Hørby, N. Lund, E. Ladewig-Petersen) 1980
Dansk søfarts Historie, bd. 1 (J. Bill, B. Poulsen, F. Rieck, O. Ventegodt) 1997
[Danske Domme 1375-1662, bd.1 1978 (red. Erik Reitzel-Nielsen) ej anført i bogen]
Danske Kalkmalerier, bd. 3-4 (Ulla Haastrup m.fl.), Nationalmuseet 1989/1985
Danske Kancelliregistranter 1535-1550 (v. Erslev & Mollerup) 1881-82
Danske Magazin / Nye Danske Magazin 1745-1974
[Den lille Kloge Kones Bog 1867, Strandbergs Forlag 1975 ej anført i bogen]
Vivian Etting & Carsten Niss: Løn som forskyldt, Sydsjællands Museum og Amtscntret i Næstved 1989
[Fjendebilleder og Fremmedhad (red. Kristof K. Kristiansen & Jens R. Rasmussen) 1988 ej anført i bogen]
Hans H. Fussing: Bybefolkningen 1600-1660, 1957
Tue Gad: Helgener, legender fortalt i Norden 1971
H.N. Garner: Atlas over de danske Klostre 1968
[Nicolaus Helduaderus: Sylva Chronologica Circuli Baltici ...
(das ist Historischer Wald unnd Umzirk des Baltischen Meeres oder der Ost See, darinnen neben Beschreibung der Länder die Succession aller Könige in Dennemarck und aller Hertzogen zu Hollstein bisz auff den König Christianum IV und Hertzog Fridericum III Gottorpffischer Linien an Tag gegeben, in welchem auch auffgezeichnet die denkwürdigste Geschichte, so sich in Dennemarck, Norwegen, Schweden, Lieffland, Churland, Preussen, Pommern, Mecklenburg, Hollstein zugetragen, von dem Jahr 1500 bisz auff 1623", 1624. ej anført i bogen]
Poul Helgesen Optegnelsesbog - Skibykrøniken 1534 (v. A. Heise) 1890-91/1967
[Arild Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike, bd. 2 - 1601/1977 ej anført i bogen]
Kai Hørby: Reformationens indførelse i Danmark 1968
Connie Jantzen & Rikke A. Olsen: Voldsteder i Danmark, Sjælland og Lolland-Falster 1998
Kancelliets Brevbøger 1551-1600 (v. Bricka) 1885ff. KB
Kirkehistoriske Samlinger (især v. H.F. Rørdam) 1849-1968 Kirk.Saml.
Erik Kjersgaard: Mad og øl i Danmarks middelalder, Nationalmuseet 1978
Hanne Dahlerup Koch: Middelalderens gader - i KUML 2000
Kong Valdemars Jordebog (v. Sv. Aakjær) 1926-43

- Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres Klostre i Danmark (v. Henning Heilesen) 1967
Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. 1-21, 1956-78 KLNM
- Martin Schwarz Lausten: Reformationen i Danmark 1987
- Niels-Knud Liebgott: Hellige mænd og kvinder 1982
- Niels-Knud Liebgott: Dansk middelalderarkæologi 1989
- Niels Lund: Lid, ledning og landeværn, Vikingskibshallen 1996
- M. Mackeprang: Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejrs til Kristian 4., 1900/1975
- Olaus Magnus: Historia om de Nordiska Folken, bd. 1-4 1555/1951
- Hugo Matthiessen: Bøddel og Galgefugl 1910
- Hugo Matthiessen: De kagstrøgne 1919/1986
- Hugo Matthiessen: Gamle Gader 1917
- Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer 1927
- Middelalderens Danmark - (P. Ingesman, U. Kjær, P.K. Madsen, J. Vellev) 1999 MidasDK
[følger sammen med Dagligliv i Danmarks Middelalder op på Troels-Lunds kulturhistoriske klassiker]
- Nationalmuset: Det farlige liv, sygdom og samfund 1978
- Nationalmuset: Ugift eller lykkelig, Kvinden i 15-1600-tallet 1974
- Nord Nytt 1979:6 (tema nr. om folkemedicin)
- [Jørgen Olrik: Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispestrid 1906-08 ej anført i bogen]
- Rikke Agnete Olsen: Borge i Danmark 1996
- Peder Palladius: En Visitatsbog (1540'erne), "Folkeudgave" v. Helge Haar 1940
- Christiern Pedersen: Om børn ath holde till Scole och Studium - Och ath skicke gode Scolemestere till dem -
i C.P.s Danske Skrifter, bd. 4, 1531/1854
- Erik Pontoppidan: Den danske Atlas, bd. 3 1767/1968
- Peder Hansen Resen: Atlas Danicus, bd. II, F-J 1680'erne/1935
- Roskildekroniken (v. Michael H. Gelting) 1979
- Sjællands Stifts Landebog 1567 (v. Svend Gissel) 1956
- Sjællandske Krønike (v. Rikke Agnete Olsen) 1981
- Bjarne Stoklund: Bondefiskere og strandsiddere 2000
- Sydsjælland, bd. i Gyldendals Egnsbeskrivelse (red. Bent Rying) 1971 Gyld.Egn.
- Sydsjælland, bd. i Gyldendals nye egnsbeskrivelser, Poul Grønder-Hansen 1988
- Troels-Lund: Dagligliv i Norden i det 16. Århundrede, bd. 1-14, 1903-04
- Curt Weibull: Lübecks sjöfart och handel på de nordiska rikena 1368 och 1398-1400 - i SCANDIA, bd. 32, 1966
[O. Villumsen Krog: Fra Tiggerstav til Samfundspligt (moderniserede kildeuddrag) 1971 ej anført i bogen]

God fornøjelse – Svend C. Dahl ©